

Ιστορικά και κανονικά ερείσματα ενότητας της Ρωσικής Εκκλησίας

του Καθηγητή της Θεολογικής Ακαδημίας Μόσχας,

Ιερέα Μηχαήλ Ζελτόφ

Η υπαγωγή των Ορθοδόξων επαρχιών του Πατριαρχείου Μόσχας στο ενιαίο εκκλησιαστικό οργανισμό ερείδεται επί των ακόλουθων βασικών ιστορικών και κανονικών αρχών: πρώτον, επί της ιστορικής ενότητας της Εκκλησίας πάσης Ρωσίας, την οποία στο διάβα των αιώνων υπερασπιζόταν η Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως, δεύτερον, επί των διατάξεων σειράς εγγράφων εκκλησιαστικού και κανονικού περιεχομένου, τρίτον, επί της αποδοχής (η οποία μέχρι τον 18 αιώνα. είχε ήδη πλήρως και αναμφισβήτητα ολοκληρωθεί) των εν τῇ Εκκλησίᾳ της Ρωσίας κατά την περίοδο 15 – 17 αιώνων τετελεσμένων από όλες τις κατά τόπους Ορθόδοξες Εκκλησίες, συμπεριλαμβανομένης και της Κωνσταντινουπόλεως.

I. Το γεγονός της ιστορικής ενότητας της Εκκλησίας «πάσης Ρωσίας»

I.1. Βυζαντινή περίοδος

Από την αρχή της υπάρξεώς της η εκκλησιαστική οργάνωση των διαφόρων εδαφών της ιστορικής Ρωσίας: της Νότιας (Kiev, Chernigov, Pereyaslavl Russky¹), της Νοτιοδυτικής (Vladymir-Volynski, Galich κα.), της Δυτικής (Polotsk, Turov, Smolensk), της Ανατολικής (Ryazan, Murom), της Βορειοδυτικής (Novgorod, Pskov) και της Βορειοανατολικής (Rostov, Suzdal, αργότερα Vladimir επί της Κλιάζμας²), ήταν μια με επικεφαλής τον Μητροπολίτη στο Κίεβο, ο οποίος εξ αρχής έφερε

¹ Σήμερα είναι Pereyaslavl-Khmel'nitsky (Περιφέρεια του Κιέβου της Ουκρανίας).

² Στο εξής η πόλη θα αναφέρεται ως Βλαδίμηρος, χωρίς προσδιορισμούς.

τίτλο τῆς Ῥωσίας, άνευ προσδιορισμοῦ οποιασδήποτε πόλεως³. Άλλωστε, κατά το ήμισυ του 11 αιώνα καταγράφηκε η προσπάθεια είτε απονομῆς του τίτλου Μητροπολίτη σε Επισκόπους Pereyaslavl και Chernigon, άνευ όμως ουσιαστικών αρμοδιοτήτων, είτε πράγματι διαιρέσεως της Εκκλησίας της Ῥωσίας σε τρεις Μητροπόλεις, έν τούτοις, η προσπάθεια αυτή ούτε διάρκεια είχε, αλλά ούτε και κάποιες σημαντικές επιπτώσεις⁴.

Για πρώτη φορά η ενότητα της Εκκλησίας της Ῥως απειλήθηκε ουσιαστικά με την εγκατάσταση του Κλήμεντος Σμολιάτιτς το 1147. Η πολιτική κατάσταση στη Ῥωσία κατά το ήμισυ του 12 αιώνα ήταν δυσχερής: μετά το θάνατο του Βλαδιμήρου του Μονομάχου οι Ῥωσικές γαίες εισήλθαν σε περίοδο διαταραχών και κατά το ήμισυ της εκατονταετίας διαιρέθηκαν σε δεκαπέντε ηγεμονίες, με τις έν μέρει περίπλοκες αμοιβαίες σχέσεις και μερικές φορές άκρως εχθρικά διακείμενες η μία προς την άλλη, κάτι το οποίο οδήγησε σε σειρά αιματηρών αδελφοκτόνων πολέμων. Το 1147 ο Ηγεμόνας του Κιέβου Ιζιασλάβ Μοτισλάβιτς, άνευ συνεννοήσεως με τον Κωνσταντινουπόλεως⁵, διοργάνωσε στο Κίεβο την εγκατάσταση του Μητροπολίτη Κλήμεντος Σμολιάτιτς, η οποία υποστηρίχθηκε

³ Βλ. το Συνταγμάτιο του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως: *Darrouzès J. Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*. Paris, 1981. P. 333, notitia 10 [recensio a] (681); p. 343, notitia 11 (62). Η αναφορά του Κιέβου στον τίτλο του Μητροπολίτη Ῥωσίας — τῷ Κυέβῳ τῆς Ῥωσίας — καταγράφεται μόνο σε μεταγενέστερα αντίγραφα των Συνταγμάτων (Ibid. P. 335, notitia 10 [recensio d] (701); P. 403, notitia 17 (136); p. 481, notitia 20 (50)).

⁴ Βλ. *Poppe A. Russkie mitropolii Konstantinopolskoy Patriarchii v XI stoletii*// *Vizantiisky vremennik*. Moskva, 1968. Vol. 28. P. 85–108; 1969. Vol. 29. P. 95–104; *Nazarenko A. V. Mitropolii Yaroslavichey vo vtoroy polovine XI veka* // *Drevnyaya Rus'. Voprosy medievistiki*. Moskva, 2007. № 1 (27). P. 85–103; *Tsukerman K. Duuviraty Yaroslavichey. K voprosu o mitropoliyakh Chernigova i Pereyaslavlya*// *D'neslovo: Zbirka prats' na poshanu dijsnogo chlena Natsionalnoji akademiji nauk Ukrajinny Petra Petrovicha Tolochka z nagodi jogo 70-richya*. Kyjev, 2008. P. 40–50.

⁵ Δεν μᾶς ενδιαφέρει έν προκειμένῳ το προηγούμενο με την εγκατάσταση το 1051 του Μητροπολίτη Ιλαρίωνα άνευ συμφώνου γνώμης του Κωνσταντινουπόλεως, διότι δεν είχε σχέση με τον τεμαχισμό της Μητροπολεως της Ῥωσίας.

από τους Επισκόπους Chernigov, Belgorod, Yuriev⁶, Pereyaslavl, Vladimir επί του Volyn, αλλά απορρίφθηκε από τους Επισκόπους Smolensk, Polotsk, Rostov και Novgorod. Η απουσία του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως από την εγκατάσταση του Κλήμεντος ουσιαστικά υποδήλωνε την ανακήρυξη από το Κίεβο της εκκλησιαστικής του ανεξαρτησίας, εάν όχι *de iure*, τότε *de facto*, η οποία, όμως, παρέσυρε κυρίως τις νότιες επαρχίες της Ρως, και όχι ολόκληρη τη Ρως.

Ήταν επιδεικτικά σκληρή η αντίδραση του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στην εγκατάσταση του Κλήμεντος. Ο εκ Κωνσταντινουπόλεως ερχόμενος Άγιος Μητροπολίτης Κωνσταντίνος Α' όταν έθφασε στη Ρως το 1156 καθαίρεσε όλους τους κεχειροτονημένους από τον Κλήμεντα, επέβαλε αφορισμό στον Ιζιασλάβ, ο οποίος τον ενθρόνισε, και ακόμη ξανατέλεσε εγκαίνια του Ιερού Ναού Αγίας Σοφίας Κιέβου⁸.

Κατά την περίοδο της συνεχιζόμενης στη Ρως εξαιτίας της εγκαταστάσεως του Κλήμεντος αντιπαραθέσεως, ένας από τους βασικούς αντιπάλους του, Επίσκοπος Novgorod Άγιος Νήφων, πιθανόν έλαβε από το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως τίτλο του Αρχιεπισκόπου. Ορισμένοι μελετητές βλέπουν εδώ τη συγκατάθεση του Πατριαρχείου για την εκκλησιαστική ανεξαρτησία του βόρειου τμήματος της Ρωσικής Εκκλησίας από το νότιο, που διέφυγε του ελέγχου, κάτι το οποίο δεν ευσταθεί καθόλου⁹.

⁶ Δηλαδή, από τον Επίσκοπο της πόλεως Yuriev επί του ποταμού Ρως, σήμερα εκεί είναι η πόλη Belaya Tserkov (Περιφέρεια του Κιέβου της Ουκρανίας).

⁷ Η εμφάνισή του στη Ρως κατέστη δυνατή κατόπιν εκδιώξεως του Ιζασλάβ Μοτισλάβιτς από το Κίεβο (για να εγκατασταθεί στο Βολύν) από τα ενωμένα στρατεύματα συμμαχικών ηγεμόνων με επικεφαλής τον Μεγάλο Ηγεμόνα Γιούρι Ντολγκορούκι, ο οποίος μέχρι τότε διοικούσε τη Βορειοανατολική Ρως.

⁸ Vinogradov A. Yu., Zheltov M., sviash. Pravovye akty Russkoj mitropolii pri Konstantine I (1156–1159 гг.) // “U istokchov i istochnikov”: na mezhdunarodnykh i mezhdistsiplinarnykh putyakh. Yubileinyj sbornik v chest' A. V. Nazarenko. Moskva, 2018. P. 35–56.

⁹ Βλ.: Nazarenko A. V. Arkchiepiskopy v Russkoj Tserkvi domongolskogo vremeni // Drevnyaya Rus': voprosy medievistiki. Moskva, 2015. №4 (62). P. 67–76; Pechnikov M. V. Novgorodsky sviatitel Nifont,

Η πολιτική της Κωνσταντινουπόλεως κατά το αμέσως επόμενο χρονικό διάστημα απέδειξε πλήρως την ανεπιθυμία του Θρόνου της Βασιλεύουσας να προχωρήσει σε διαίρεση της Ρωσικής Εκκλησίας κατά γραμμές, τις οποίες υπογόρευε η τρέχουσα πολιτική συγκυρία. Έτσι, ο Πατριάρχης Λουκάς Χρυσοβέργης απέρριψε το υποβληθέν προς αυτόν, κατά τη δεκαετία 1160, από το μεγάλο ηγέμονα Ανδρέα Bogolubsky, υιό του Γιούρι Dolgoruky, αίτημα περί διορισμού επιμέρους Μητροπολίτη για τη Βοριοανατολική Ρως, επισφραγίζοντας την απόρριψη του αυτή με απειλή απαγορεύσεως κάθε ιεροπραξίας στους Ναούς¹⁰. Ακόμη περισσότερο, στην απάντηση του Πατριάρχη Λουκά στον παλαιό τίτλο των Μητροπολιτών Κιέβου «τῆς Ρωσσίας» εισήχθη μια καινή λέξη «πάσης»¹¹, κάτι το οποίο έπρεπε με έμφαση να τονίζει το αδιαίρετο της Ρωσικής Εκκλησίας¹². Έκτοτε ο τίτλος «τῆς πάσης Ῥωσίας» αναγράφεται επίσης και σε σφραγίδες των Ρώσων Μητροπολιτών¹³.

knyazheskaya vlast' I Kievskaya mitropoliya (30–50-e gg. XII v.) // Vestnik tserkovnoy istorii. Moskva, 2017. № 3/4 (47/48). P. 237–278.

¹⁰ Nazarenko A. V. Nesostoyavshayasya mitropolia (ob odnom iz tserkovno-politicheskikh proyektov Andrey Bogolubskogo) // «Khvalam dostoyny...»: Andrey Bogolubski v russkoy istorii I culture. Mezhdunarodnaya konferentsia (Vladimir, 5–6 Iulia 2011 r.). Vladimir, 2013. P. 13–36.

¹¹ Το κείμενο του εγγράφου αυτού βλ. στο πόνημα: Pamyatniki drevne-russkago kanonicheskago prava. Ch. 1 (pamyatniki XI–XV v.), isd. 2-e / Ed. V. N. Beneshevich. Sankt-Peterburg, 1908. (Russkaya istoricheskaya biblioteka; 6) [στο εξής: RIB6]. Kol. 63–76; βλ. εδώ kol. 68: «πάσης τῆς Ρωσσίας».

¹² Βλ.: Franklin S. Diplomacy and Ideology: Byzantium and the Russian Church in the mid-twelfth century // Byzantine Diplomacy: Papers from the 24th Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge, March, 1990 / J. Shepard, S. Franklin, eds. Aldershot (Hampshire), 1992. (Variorum Series). P. 145–150.

¹³ Γνωστά τυγχάνουν τρία μολυβδόβουλα του ημίσεος του 12 αιώνα, τα οποία εμπεριέχουν αυτό τον τίτλο και το όνομα «Κωνσταντίνος» (Yanin B. L. Aktovye pechati Drevney Rusi X–XV vv. Moskva, 1970. Vol. 1. P. 49), τα οποία, σύμφωνα με την υπόθεση του V. Laurent, πρέπει να σχετίζονται όχι με τον Μητροπολίτη Κωνσταντίνο Α', αλλά με τον Μητροπολίτη Κωνσταντίνο Β' (1167–1170; Laurent V. Le corpus des sceaux de l'Empire Byzantin. P., 1972. T. V, 3. P. 606–607; βλ., όμως: Kupranis A. A. Datirovannyye pechati ierarchov Russkoj Tserkvi (domongolsky period) // Tserkovnaya arkheologia, Vyp. 4: Materialy Vtoroy Bserossiyskoj tserkovno-arkheologicheskoy konferentsii, posvyashennoy 150-

Το 1169 ο Μητροπολίτης Κωνσταντίνος Β', τον οποίο έστειλε στη Ρωσία ο Λουκάς Χρυσοβέργης το 1167, έθεσε τέρμα στο σχέδιο δημιουργίας μιας επιμέρους Μητροπόλεως στη Βορειοανατολική Ρωσία, καταδικάζοντας επιδεικτικά ένα Θεόδωρο, τον οποίο παλαιότερα ο Άγιος Ανδρέας Bogolubsky ήθελε να καταστήσει επικεφαλής αυτής της Μητροπόλεως. Ο Κωνσταντίνος Β' δεν αρκέστηκε στην εκκλησιαστική τιμωρία του Θεοδώρου, ο οποίος μάλιστα και μετονομάσθηκε Δώρος, κατά τρόπον υποτιμητικό, αλλά και διέταξε να τον υποβάλουν σε βαρύτερες σωματικές βλάβες¹⁴, κάτι το οποίο δεν βρίσκει παραλληλισμούς σε προγενέστερη ρωσική εκκλησιαστική ιστορία.

Επομένως, το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως ήταν όχι μόνο ο κύριος συντελεστής της ιδέας – κατά τη διαμόρφωσή της – του αδιαιρέτου της Ρωσικής Εκκλησίας το 12 αιώνα, αλλά και ένθερμος υπέρμαχος αυτής, παρ'όλες τις κρατικές και πολιτικές αντιθέσεις, οι οποίες ταλαιπωρούσαν τη Βορειοανατολική, τη Νότια Ρωσία και άλλα μέρη της Ρωσίας εκείνη την εποχή, καταφεύγοντας σε ποικίλα μέτρα, μέχρι και τα πλέον αυστηρά.

Υπό το φως των λεχθέντων είναι άκρως σημαντικό να τονισθεί ότι η ουσιαστική μεταφορά από το ήμισυ του 12 αιώνα της μόνιμης κατοικίας των Ρώσων Μητροπολιτών από το Κίεβο στη Βορειοανατολική Ρωσία – κατ' αρχάς στο Βλαδίμηρο και στη συνέχεια στη Μόσχα – εξαιτίας πρωτίστως της λεηλασίας της Νότιας Ρωσίας από τους Τατάρους και Μογγόλους, όχι μόνο καμία αντίρρηση της Κωνσταντινουπόλεως συνάντησε, αλλά και επευλογήθηκε από τον Πατριάρχη

letiu so dnja rozhdeniya N.V. Pokrovskogo (1848–1917). Sankt-Peterburg, 1–3 Noyabrya 1998 goda. Spb., 1998. P. 162 sl.). Κατά την παρατήρηση του Ν. Π. Λιχτσόφ, η εικονιζόμενη σε αυτά τα μολυβδόβουλα μορφή της Παναγίας είναι «τρόπον τινά μεταβατική από τον τύπο 'Ζναμενιέ' στον τύπο 'Πετσέρεσκαγια'» (*Likhachev N.P. Materialy dlya istorii vizantiyskoy i russkoj sfragistiki. Sankt-Peterburg, 1907. Vyp. 2. P. 5*) — ίσως εδώ θα μπορούσε να δει κανείς την επιθυμία του εκ Κωνσταντινουπόλεως προερχομένου Ιεράρχου να τονίσει την ενότητα της Βόρειας και της Νότιας Ρωσίας.

¹⁴ «Ο Μητροπολίτης δε Κωνσταντίνος διέταξε νά του κόψουν τήν γλώσσα, ὡς κακούργου καὶ αἰρετικοῦ, καὶ νά αφαιρέσουν τὸ δεξιὸ χέρι, καὶ νά βγάλουν τὰ μάτια» (*Polnoye sobranie russkij letopisei. Vol. 1: Lavrentievskaya letopis'. Leningrad, 1926–1928. Στηλ. 356*).

και τη Σύνοδο Επισκόπων (βλ. παρακάτω). Τούτο αποδεικνύει ότι το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως εξακολουθούσε να βλέπει τον Μητροπολίτη τῆς [πάσης] Ῥωσίας ως επικεφαλῆς της αδιαιρέτου Εκκλησίας όλων των Ρωσικών γαιών, και όχι ως Μητροπολίτη Κιέβου συγκεκριμένα.

Ἔτσι, ο Μητροπολίτης Κύριλλος Γ΄¹⁵, ο οποίος δραστηριοποιήθηκε υπό αυτή την ιδιότητα πριν το 1243, αλλά μόλις το διάστημα 1246–1247 επικυρώθηκε από τον Κωνσταντινουπόλεως, ο οποίος λόγω κατοχής της Κωνσταντινουπόλεως από τους σταυροφόρους έμεινε στη Νίκαια, από το 1250 μετακόμισε στη «γη του Σουζδαλίου»¹⁶. Μόλις λίγο πριν κοιμηθεί ο Μητροπολίτης Κύριλλος έμεινε σημαντικό χρονικό διάστημα στο Κίεβο (1276–1280), για να αναχωρήσει αργότερα και πάλι για τη γη Βλαδιμήρου και Σουζδαλίου, όπου το 1281 απεβίωσε στο Pereyaslavl-Zalessky. Το λείψανο του Μητροπολίτη Κυρίλλου μετεκομίσθη πρώτα στο Βλαδίμηρο, και στη συνέχεια στο Κίεβο, όπου και ετάφη.

Ο διάδοχος του Μητροπολίτη Κυρίλλου Άγιος Μάξιμος έφθασε στη Ρωσία από το Βυζάντιο το 1283 και για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα διοικούσε την Εκκλησία κατ'έξοχήν από το Κίεβο, όμως το 1299–1300 επισήμως μετέφερε την κατοικία του με όλα τα στελέχη στο Βλαδίμηρο ¹⁷, όπου και απεβίωσε και ετάφη το 1305.

Κατά την επίσκεψη στις Νοτιοδυτικές περιοχές της Ρωσίας γύρω στο 1301 ο Άγιος Μάξιμος γνώρισε μεταξύ άλλων τον Ηγούμενο της Ιεράς Μονῆς Ράτας¹⁸

¹⁵ Η ο Κύριλλος Β΄, σε περίπτωση εάν είναι εσφαλμένη η αναφορά του Συνοδικού του Ι. Ναού Σοφίας του Κιέβου στο Μητροπολίτη με το όνομα Κύριλλος, ο οποίος έζησε το 11 αιώνα (τα χρονικά δεν μαρτυρούν το ονομά του).

¹⁶ Polnoje sobranije russkich letopisei, Vol. 1. Στηλ. 472.

¹⁷ «Ο Μητροπολίτης Μάξιμος, μέ δεχόμενος τήν βία τῶν Τατάρων, εγκατέλειψε τήν Μηρόπολιν καί δραπέτευσε από τό Κίεβο, και το Κίεβο όλόκληρο διασκορπίσθηκε. Ἐνῶ ο Μητροπολίτης μέ όλον τόν βίον αὐτοῦ κατευθύνθηκε προς το Μπριάνσκ καί τήν γῆν του Σουζδαλίου» (Αυτόθι. Στηλ. 485). Ταυτόχρονα ο ἐν ἐνεργείᾳ Εἰπίσκοπος Βλαδημίρου μετατέθηκε στο Ροστόφ: «Τό καλοκαίρι τοῦ ἰδίου ἔτους ὁ Μητροπολίτης Μάξιμος ἐνθρονίσθηκε στό Βλαδιμηρο, ἐνῶ τον κύριο Συμεών, τον ἐγκατέστησε στό Ροστόφ» (ὅπ.π. Στηλ. 528).

¹⁸ Ευρίσκεται ἐπὶ του ποταμοῦ Ράτα, σήμερα είναι Περιφέρεια του Λβοβ της Ουκρανίας.

ονόματι Πέτρος. Το διάστημα ενός ή δύο ετών μετά αυτή τη σπουδαία συνάντηση, όπως αποδείχθηκε αργότερα, ο Ηγεμόνας της Γαλικίας και Βολύν Γιούρι Λβόβιτς κατέφερε να εξασφαλίσει έγκριση του Αυτοκράτορα Ανδρόνικου Β' Παλαιολόγου και Πατριάρχου Αγίου Αθανασίου Α' για τη δημιουργία μιας αυτοτελούς Μητροπόλεως Γαλικίας εντός των ορίων της ιδιοκτησίας του¹⁹. Ο εν ενεργεία Επίσκοπος Γάλιτς προήχθη σε Μητροπολίτη²⁰. Το 1307 απεβίωσε αυτός και ο Γιούρι Λβόβιτς αποφάσισε να καταστήσει επικεφαλής της Μητροπόλεως Γαλικίας τον Ηγούμενο Πέτρο της Ιεράς Μονής Ράτας, αλλά παρά την επιθυμία του ο Πέτρος, γέννημα και θρέμμα της Νοτιοδυτικής Ρωσίας ο ίδιος, χειροτονήθηκε από τον Κωνσταντινουπόλεως όχι για το Γάλιτς, αλλά για το Κίεβο ως επικεφαλής της μίας Μητροπόλεως πάσης Ρωσίας και διάδοχος του Αγίου Μαξίμου. Επομένως, η μικράς διάρκειας αυτοτέλεια της Μητροπόλεως Γαλικίας καταργήθηκε και πάλι από τους ίδιους Αυτοκράτορα και Πατριάρχη, οι οποίοι στην αρχή δέχθηκαν να το παραχωρήσουν, ενώ τώρα προφανώς συνειδητοποίησαν το εσφαλμένο της αποφάσεώς τους²¹. Ωστόσο, αυτό το μικρό από γεωγραφικής απόψεως και μικράς διάρκειας παράδειγμα απομακρύνσεως της Κωνσταντινουπόλεως από την ιδική της πολιτική του αδιαιρέτου της Μητροπόλεως της Ρωσίας, αργότερα θα διαδραματίσει ιδικό του ρόλο ως ιστορικό προηγούμενο.

Μετά την εγκατάσταση στην Κωνσταντινούπολη και άφιξη στη Ρωσία το 1308 ο Άγιος Πέτρος περίπου ένα χρόνο ευρίσκετο στο Κίεβο. Αλλά ήδη το 1309

¹⁹ Εκτός της επαρχίας Γαλικίας, εντός αυτής ευρίσκονταν επαρχίες Vladimiro-Volynsk, Lutsk, Cholm, Peremysl και Turov.

²⁰ Βλ.: *Pavlov A. S. O nachale Galitskoj i Litovskoj mitropolij i o pervykh tamoshnikh mitropolitakh po vizantijskim dokumentalnym istochnikam XIV veka. Moskva, 1894* [Otdelnyy ottisk iz № 5 zurnala «Russkoje obozrenie»]. P. 3–10. Πρβλ.: *Darrouzès. Notitiae...* P. 403, notitia 17 (157). *Laurent V. Les registres des actes du Patriarcat de Constantinople. Vol. I: Les actes des patriarches. Fasc. IV: Les registres de 1208 à 1309. Paris, 1971. P. 374–375 (№1592).*

²¹ Αλλωστε στις μεταγενέστερες πηγές σώζονται αναφορές στην παρουσία στο Γάλιτς ενός Μητροπολίτη Γαβριήλ μετά την αποστολή στη Ρωσία του Αγίου Πέτρου, αλλά πρόκειται είτε για σφάλμα, είτε η δράση του Γαβριήλ δεν ήταν μακρόχρονη.

ακολούθησε το παράδειγμα των προκατόχων του και μετέφερε τη μόνιμη κατοικία του στο Βλαδίμηρο. Το 1325 ο Άγιος Πέτρος μετεκόμισε στη Μόσχα²², όπου και κοιμήθηκε στις 20 Δεκεμβρίου 1326.²³ Η θητεία του ως επικεφαλής της μίας Ρωσικής Εκκλησίας συνέπεσε χρονικά με την ανάδειξη της Ιεράς Μητροπόλεως Λίτβων/Λιτβάδων, η οποία αρχικώς εδημιουργείτο πιθανόν ως εκκλησιαστική οργάνωση που εξυπηρετούσε τις ανάγκες των Λιτβών, οι οποίοι ασπάζοντο την Ορθοδοξία. Έπαυσε να υπάρχει σύντομα μετά το 1329.²⁴

Ο επόμενος Μητροπολίτης τῆς Ρωσίας, Έλληνας το γένος ο Άγιος Θεόγνωστος, έφθασε στη Ρωσία το 1328 και μετά από σύντομη παραμονή στο Κίεβο και το Βλαδίμηρο εγκαταστάθηκε στη Μόσχα. Επομένως, το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως έν τῷ προσώπῳ του απεσταλμένου από το ίδιο αντιπροσώπου ευσυνειδώς ενέκρινε τη μεταφορά του διοικητικού κέντρου της ενιαίας Μητροπόλεως της Ρωσίας στη Μόσχα, φυλαττομένου του τίτλου «Κυέβου».

Την εποχή του Αγίου Θεογνώστου, ανανεώθηκαν οι προσπάθειες των έν Γαλικία να συστήσουν οικεία τους Μητρόπολη, ανεξάρτητη από την υπόλοιπη Ρωσία. Περί το 1331 ο Κωνσταντινουπόλεως Ησαΐας στον Επίσκοπο Γαλικίας

²² Γνωστή τυγχάνει η προφητεία του Αγίου Πέτρου για το μέλλον της Μόσχας, μεταξύ άλλων και ως έδρας της Ρωσικής Εκκλησίας: «Η Πόλη αυτή θα έχει δόξα σε όλες τις πόλεις της Ρωσίας, και οι Ιεράρχες θα διαμείνουν σε αυτή...και ο Θεός θα δοξάζεται σε αυτή». Άλλωστε αυτή λείπει από την αρχαιότερη εκδοχή του Βίου του Αγίου Πέτρου, πρωτοεμφανιζόμενη μόνο στην εκδοχή του Αγίου Κυπριανού (*Kloss B. M. Prostrannaya (Kiprianovskaya)p redaktsiya Zhitija mitr. Petra // Αυτονού, Izbranye Trudy. Moskva, 2001. Vol. 2. P. 32–47*), περί της οποίας θα γίνει λόγος παρακάτω.

²³ Τα τιμία λείψανα του Αγίου μέχρι σήμερα φιλοξενούνται στο Ιερό Βήμα του Ναού Κοιμήσεως της Θεοτόκου Κρεμλίνου, ενώ η εορτή του μέχρι το 17 αιώνα συγκαταλεγόταν μεταξύ των κεντρικών γεγονότων του εκκλησιαστικού ενιαυτού της Μόσχας.

²⁴ Γνωστός τυγχάνει μόνο ο τίτλος των Μητροπολιτών της και το όνομα ενός από αυτούς: *Darrouzès. Notitiae... P. 399, notitia 17 (83)*; *Hunger H., Kresten O. Das Register des Patriarchats von Konstantinopel. Teil 1: Edition und Übersetzung der Urkunden aus den Jahren 1315–1331. Wien, 1981 (= Corpus Fontium Historiae Byzantinae; XIX/1). S. 554 (№98: 14–15).*

Θεόδωρο, τον οποίο χειροτόνησε ο Άγιος Θεόγνωστος το 1328²⁵, απένειμε τίτλο Μητροπολίτη²⁶: τούτο προκύπτει από την αναφορά στον «Μητροπολίτη Γαλικίας» ως μετείχοντα της συνεδρίας της Συνόδου τον Απρίλιο 1331.²⁷ Έν τούτοις, σύντομα ο Πατριάρχης Ησαΐας ανακάλεσε την απόφασή του²⁸, το οποίο καθίσταται σαφές από το γεγονός ότι ο επόμενος Πατριάρχης Ιωάννης ΙΔ΄ Καλέκας, μεταξύ 1342 και 1346 προχείρισε και πάλι τον Ιεράρχη Γαλικίας στον βαθμό Μητροπολίτη, εκδίδοντας και μια Συνοδική Πράξη υπαγωγής σε αυτόν των ιδίων επαρχιών, όπως και τριάντα χρόνια νωρίτερα²⁹. Αυτός ο Πατριάρχης, ο οποίος έμεινε στην ιστορία ως διώκτης του Αγίου Γρηγορίου του Παλαμᾶ, προέβη στην έν λόγω πράξη, κατόπιν αιτήματος του εγκατασταθέντος στο Βολύν ηγεμόνα Λιουμπάρτ-Δημητρίου, υιού του Μεγάλου Ηγεμόνα Λιτβών Γκεντεμίν, χωρίς να προσυνεννοηθεί με τον Αυτοκράτορα Ιωάννη Ε΄ τον Παλαιολόγο εξαιτίας της μικρής ηλικίας του τελευταίου. Όμως, το 1346 στην εξουσία ανήλθε ο Ιωάννης ΣΤ΄ ο Καντακουζηνός, ο οποίος κηρύχθηκε συγκυβερνήτης του Ιωάννου Ε΄, ο οποίος ήταν θαυμαστής και οπαδός του Αγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ και της διδασκαλίας του. Το 1347 καθαιρείται ο Πατριάρχης Ιωάννης ΙΔ΄ και οι πράξεις του κατ'ακολουθία ακυρώνονται. Ειδικότερα δε, τον Αύγουστο 1347 εξεδόθη το Αυτοκρατορικό χρυσόβουλο, το οποίο ακύρωσε τη σύσταση μιάς επιμέρους Μητροπόλεως δια «τὴν χώραν τῆς Μικρᾶς Ρωσίας, τῆς ἐπικαλουμένης Βολύν», του οποίου τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους ακολούθησε η Πράξη Συνόδου Επισκόπων με επικεφαλής τον Πατριάρχη Ισίδωρο Α΄. Τόσο το χρυσόβουλο, όσο και η Συνοδική Πράξη συνοδεύονταν από μερικά επίσημα Γράμματα του Αυτοκράτορα και του Πατριάρχη στους ηγεμόνες και τους Μητροπολίτες (λεπτομέρειες βλ.

²⁵ Από το γεγονός της χειροτονίας αυτής είναι προφανές ότι δεν υπήρχε ακόμη το 1328 η Μητρόπολη Γαλικίας.

²⁶ Πιθανώς προς ανταπόκριση του αιτήματος του Ηγεμόνα Γαλικίας Γιούρι Β΄ Μπολεσλάβ.

²⁷ Darrouzès J. Les registres des actes du Patriarcat de Constantinople. Vol. I: Les actes des patriarches. Fasc. V: Les registres de 1310 à 1376. Paris, 1977. P. 122 (№2164).

²⁸ Αναμφίβολα, κατόπιν αιτήματος του Αγίου Θεογνώστου.

²⁹ Darrouzès. Les registres... Fasc. V: Les registres de 1310 à 1376. P. 175–177 (№2224). Βλ. σημ. 19.

κάτω). Σύμφωνα με τα έν λόγω κείμενα, όλες ανεξαιρέτως οι επαρχίες διαφορετικών Ρωσικών περιοχών, όποιο κράτος και να ανήκαν, υπήγοντο υπό τον Μητροπολίτη πάσης Ρωσίας Θεόγνωστο.

Η επόμενη κατά σειρά προσπάθεια αποσπάσεως από την εξουσία του νομίμου Μητροπολίτη μέρους της Ρωσικής Εκκλησίας, στενώς συνδεδεμένη με τις ραδιουργίες διαφόρων κοσμικών αρχόντων της εποχής, καταγράφηκε το 1352, όταν ένας Θεοδώρητος χειροτονήθηκε από τον Πατριάρχη Τυρνάβου Μητροπολίτης Ρωσίας και εγκαταστάθηκε στο Κύεβο. Η πράξη αυτή καταδικάσθηκε απεριφράστως από την Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως³⁰. Έν τούτοις, κατα περιφρόνησιν της καθαιρέσεώς του από τον Κωνσταντινουπόλεως, ο Θεοδώρητος και άλλα μερικά χρόνια κατέβαλε προσπάθειες δημιουργίας μιας αυτοτελούς Μητροπόλεως με κέντρο το Κύεβο. Έν τω μεταξύ το 1353 κοιμήθηκε ο Άγιος Θεόγνωστος και ετάφη στον Ιερό Ναό Κοιμήσεως της Θεοτόκου πλησίον του Αγίου Πέτρου, ενώ για Κωνσταντινούπολη ξεκίνησε ο Επίσκοπος Βλαδιμήρου Αλέξιος, ο οποίος ενθρονίσθηκε στην Επισκοπή του από τον Άγιο Θεόγνωστο λίγο πριν κοιμηθεί ο τελευταίος.

Ο Άγιος Αλέξιος γεννήθηκε στη Μόσχα και κατήγετο από την οικογένεια αρχόντων από το Τσερνίγκοφ, οι οποίες εγκατέλειψαν τη γενέτειρά τους λόγω λεηλασιών των εστιών τους από Τατάρους, και επελέγη από τον Άγιο Θεόγνωστο για διάδοχός του. Υπέρ αυτού μαρτυρούν τόσο το συνταχθέν από τον Άγιο Θεόγνωστο, όταν ζούσε ακόμη, γραπτό αίτημα προς Κωνσταντινουπόλεως (το οποίο έτυχε πλήρους υποστηρίξεως του Μεγάλου Ηγεμόνα, των Επισκόπων, των αρχόντων και του λαού), όσο και το ίδιο το γεγονός απονομής του τίτλου «Βλαδιμήρου» στον Άγιο Αλέξιο, ο οποίος από την εποχή του Αγίου Μαξίμου υιοθετήθηκε αποκλειστικά από τους Μητροπολίτες πάσης Ρωσίας³¹. Το 1354 ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Άγιος Φιλόθεος από κοινού με τη Σύνοδό του,

³⁰ Σχετικά με τη Συνοδική Επιστολή με καταδίκη του Μητροπολίτη βλ.: *Darrouzès. Les registres...* Fasc. V: *Les registres de 1310 à 1376*. P. 278–279 (№2336).

³¹ Αυτός ο τίτλος, εντεταγμένος στον τίτλο των απλών επαρχιούχων Επισκόπων, εμφανίζεται μόνο από το ήμισυ του 18 αιώνα.

αφού εξέτασε το αίτημα του Αγίου Θεογνώστου, του Μεγάλου Ηγεμόνα και των λοιπών, ανταποκρίθηκε σε αυτό θετικά, προβιβάζοντας τον Άγιο Αλέξιο σε Μητροπολίτη Κυέβου καὶ πάσης τῆς Ρωσίας, εκδίδοντας στις 30 Ιουνίου 1354 και σχετική Συνοδική Πράξη³². Η πράξη συμπληρώθηκε από τα από 2^{ας} και 7^{ης} Ιουλίου Πατριαρχικά Γράμματα προς τον Επίσκοπο Νόβγκοροντ Μωυσή, τα οποία του απαγορεύουν να αναγνωρίσει τον Θεοδώρητο ως Μητροπολίτη (όπως και ως κληρικό γενικά), του επιβάλλουν να υπακούει τον νόμιμο Μητροπολίτη Αλέξιο και να εκδικάζεται απ' αυτόν και όχι άμεσα από τον Πατριάρχη³³. Στις ίδιες ημέρες συντάχθηκε και το Συνοδικό Γράμμα του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως και των περί αυτόν Επισκόπων, σύμφωνα με το οποίο το κατ'εξοχήν κάθισμα του Μητροπολίτου Κυέβου καὶ πάσης Ῥωσίας μεταφέρεται στο Βλαδίμηρο «ἀναφαιρέτως καὶ ἀναποσπάστως εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα»³⁴. Ουσιαστικά επρόκειτο για μεταφορά της έδρας στη Μόσχα, εφόσον μέχρι τότε οι Μητροπολίτες Ρωσίας είχαν διαμείνει στη Μόσχα εδώ και τριάντα χρόνια. Η μνημία στο Βλαδίμηρο γίνεται μόνο και μόνο επειδή τυπικά παρέμεινε έδρα της Μεγάλης Ηγεμονίας.

Επ'αυτού τελείωσε η ιστορία με το αυθαίρετο «αυτοκέφαλο του Κιέβου» υπό τον Θεοδώρητο και συνοδικώς επιβεβαιώθηκε η μεταφορά της έδρας της Μητροπόλεως πάσης τῆς Ρωσίας στη βορειοανατολική Ρωσία. Όμως, το ίδιο έτος πάλι απειλήθηκε η ενότητα της Μητροπολεως από την επανεργοποίηση της Μητροπόλεως Λιτβών, κατόπιν αιτήματος του Μεγάλου Ηγεμόνα Λιτβών Ολγκέρντου. Η ἐν λόγῳ απόφαση του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως περί επανεργοποιήσεως της Μητροπόλεως ενείχε κινδύνους δυνητικών διενέξεων, διότι με τη μεταβολή της πολιτικής πραγματικότητας – δηλαδή, ουσιαστικής επεκτάσεως του εδάφους της Μεγάλης Ηγεμονίας των Λιτβών – νέος

³² Έκδοση κειμένου και σχόλια: Koder J., Hinterberger M., Kresten O. Das Register des Patriarchats von Konstantinopel. Teil 3: Edition und Übersetzung der Urkunden aus den Jahren 1350–1363. Wien, 2001 (= Corpus Fontium Historiae Byzantinae; XIX/3). S. 104–117 (№193).

³³ Έκδοση κειμένου και σχόλια: Ibid. S. 116–131 (№194–195).

³⁴ Έκδοση κειμένου και σχόλια: Ibid. S. 130–139 (№196; το παρατεθέν απόσπασμα: S. 136: 58–61).

Μητροπολίτης θα edύνατο να αποπειραθεί την επέκταση της δικαιοδοσίας του επί των επαρχιών, οι οποίες παλαιότερα ουδεμία σχέση είχαν με τη Μητρόπολη των Λιτβών και ιστορικά ανήκαν στη Μητρόπολη πάσης Ρωσίας. Σε αυτές τις συνθήκες, όμως οι εκκλησιαστικές αρχές της Κωνσταντινουπόλεως δεν έλαβαν μέτρα προς κατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ των δύο Μητροπόλεων, ούτε απέσπασαν κάποιες επαρχίες από τη Μητρόπολη της Ρωσίας υπέρ εκείνης των Λιτβών (σε αντιδιαστολή προς την παλαιότερη περίπτωση της Μητροπόλεως Γαλικίας). Ως αποτέλεσμα, ο Μητροπολίτης Ρωμανός, τον οποίο χειροτόνησε ο Άγιος Φιλόθεος, ουσιαστικά αμέσως άρχισε να διεκδικεί την εκκλησιαστική διοίκηση όχι μόνο των επαρχιών στο έδαφος των Λιτβών, αλλά και της Ρωσικής Εκκλησίας εν γένει, το οποίο, φυσικά, οδήγησε σε συγκρούσεις. Δεν καθίσταται αρκούντως σαφές σε τί οφείλεται η απόφαση της Κωνσταντινουπόλεως περί εγκαταστάσεως του Ρωμανού — μόνο στην ασυνέπεια ή μήπως στην άθλια οικονομική κατάσταση του Πατριαρχείου (κάτι, στο οποίο με νόημα παραπέμπουν τα Ρωσικά χρονικά), η μήπως, το οποίο είναι και πιναθότερο, στην ανεπαρκώς κατάλληλη αντίδραση στην μεταβαλλόμενη μπροστά στα μάτια του πολιτική πραγματικότητα. Εξαιτίας του εδαφικού επεκτατισμού της Μεγάλης Ηγεμονίας των Λιτβών, στην επικράτειά της μέχρι το 1354 είχαν ήδη ενταχθεί μερικές πρώην δυτικές Ρωσικές ηγεμονίες, ενώ σύντομα θα ενταχθεί σχεδόν όλη η περιοχή της Νότιας Ρωσίας, μεταξύ άλλων και το Κίεβο, όσο και πολλές κεντρικές ηγεμονίες της Ρωσίας, γι' αυτό και δεν προκαλεί έκπληξη ότι κατέστη αδύνατη η επαναφορά της Μητροπόλεως, η οποία κάποτε συστήθηκε για τους νεοφώτιστους Λιτβούς (βλ. άνω) χωρίς να ζημιωθεί η Μητρόπολη της Ρωσίας.

Όπως και να ήταν, η ίδια η επιθυμία του Μητροπολίτη Ρωμανού να διεκδικήσει όλο το έδαφος της Ρωσίας, αποδεικνύει ότι εξακολουθούσε να υπάρχει η θεώρηση της ενιαίας και αδιαιρέτου Μητροπόλεως πάσης τής Ρωσίας. Με τον θάνατο του Ρωμανού το 1362 τα πράγματα άρχισαν να ησυχάσουν και αργότερα ο ίδιος ο Άγιος Φιλόθεος αναθεώρησε την απόφασή του για την εγκατάσταση του Ρωμανού, κάτι το οποίο μαρτυρούν το Πατριαρχικό σιγίλιο καταργήσεως της Μητροπόλεως των Λιτβών και τα Γράμματα του Αγίου Φιλοθέου προς τον Άγιο

Αλέξιο προσωπικά και προς τους ηγεμόνες διαφόρων Ρωσικών περιοχών, όπου τους προτρέπει να αποδέχονται ως επικεφαλής της Ρωσικής Εκκλησίας μόνο τον Μητροπολίτη Κνέβου και πάσης τῆς Ρωσίας, δηλαδή τον Άγιο Αλέξιο, τα οποία χρονολογούνται στο 1370.³⁵

Το επόμενο έτος η Κωνσταντινούπολη εξέτασε την απαίτηση του Πολωνού κράλεως Καζιμήρου Γ' να παραχωρηθεί οικείος Μητροπολίτης στην Γάλιτσα και τα λοιπά εδάφη, τα οποία εντάχθησαν στην Πολωνία. Ο Καζίμηρος παρέπεμψε στο προηγούμενο υπάρξεως της Μητροπόλεως Γαλικίας, στη σύσταση της οποίας προέβη ο Άγιος Αθανάσιος Α' (παρόλο που ο ίδιος ο Άγιος Αθανάσιος και κατήργησε αυτή τη Μητρόπολη: βλ. άνω), επικαλούμενος μάλιστα το επιχείρημα ότι ο Άγιος Αλέξιος δεν επιδεικνύει την οφειλούμενη ποιμαντική μέριμνα στις Ορθόδοξες επαρχίες του κράτους του, όμως στην πραγματικότητα ήταν οι Πολωνικές αρχές, οι οποίες δημιουργούσαν εμπόδια για τη σχετική δραστηριότητα. Επιπλέον, στο αίτημά του ο Καζίμηρος απειλεί άμεσα με την επιβολή Ρωμαιοκαθολικισμού στους Ορθοδόξους πληθυσμούς της Πολωνίας σε περίπτωση της μη ανταποκρίσεως στο αίτημά του να του παραχωρηθεί οικείος Μητροπολίτης³⁶. Ο Πατριάρχης ενέδωσε στην απειλή και ανταποκρίθηκε θετικά

³⁵ Darrouzès. Les registres... Fasc. V: Les registres de 1310 à 1376. P. 489–495 (№2579–2582, 2584). Τα Γράμματα απεστάλησαν, αλλά το επίσημο συγίλλιο δεν εξεδόθη ποτέ.

³⁶ Όπως απέδειξε η περαιτέρω ιστορία, η ανάδειξη του Ορθοδόξου Μητροπολίτη, ουδόλως εμπόδισε την υλοποίηση αυτής της απειλής. Ακόμη ο ίδιος ο Καζίμηρος εισηγήθηκε στον Πάπα τη δημιουργία μιας επιμέρους για τους κατοίκους της Γαλικίας Ρωμαιοκαθολικής Μητροπόλεως. Επί αυτού σε παλαιές Ρωσικές πόλεις συστάθηκαν Ρωμαιοκαθολικές επαρχίες: πριν το 1351 στο Περεμύσλ, το 1358 στο Βλαδίμηρο επί του Βολύν, στο Χολμ και το Λβοβ το 1359. Περίπου το 1357, σύμφωνα με τις αναφορές των ιστορικών πηγών, ο Ρωμαιοκαθολικός Ιεράρχης του Γκάλιτς είχε βαθμό Αρχιεπισκόπου. Το σχέδιο συστάσεως Ρωμαιοκαθολικής Μητροπόλεως ολοκληρώθηκε μετά το θάνατο του Καζιμήρου και χωρίς να ληφθεί υπόψη η γνώμη του υφισταμένου ήδη Ορθοδόξου Μητροπολίτη Γαλικίας: το 1375 με παπική βούλα υπό τον Ρωμαιοκαθολικό Αρχιεπίσκοπο Γαλικίας (από το 1412 η κατοικία του μεταφέρθηκε στο Λβοβ) τάχθηκαν Ρωμαιοκαθολικές επαρχίες Περεμύσλ, Βλαδίμηρου επί του Βολύν (προς το 1427 η έδρα είχε μεταφερθεί στο Λουτζικό) και Χολμ' και τη δεκαετία 80 του 14 αιώνα εντός αυτής της

στο αίτημα του Πολωνού κράλεως³⁷ με την, για τρίτη πλέον φορά, απόσπαση από τη Ρωσική Εκκλησία των επαρχιών Γαλικίας, Χολμ, Τούροβ, Περεμύσλ και Βλαδιμήρου επί του Βολύν, και την προβίβαση Επισκόπου Αντωνίου μιας των επισκοπών αυτής σε Μητροπολίτη Γαλικίας. Η απόφαση εξεδόθη επισήμως τον Μαΐο 1371 υπό τη μορφή της Συνοδικής Πράξεως³⁸ με την αποστολή στον Άγιο Αλέξιο του σχετικού Γράμματος³⁹.

Τα τελευταία χρόνια της ποιμαντορίας της Ρωσικής Εκκλησίας από τον Άγιο Αλέξιο επισκιάσθηκε με περίπλοκες δολοπλοκίες εις βάρος του, στις οποίες ενεπλάκη ένας λόγιος Βούλγαρος ονόματι Κυπριανός, ο οποίος το Δεκέμβριο 1375 χειροτονήθηκε Μητροπολίτης Κιέβου και Λιτβών από Κωνσταντινουπόλεως (με όλα ταύτα ο τίτλος «Κυέβου» εξακολουθούσε να κρατάει και ο Μητροπολίτης πάσης Ρωσίας Άγιος Αλέξιος) και απεστάλη το 1376 στη Ρωσία, έχοντας δικαίωμα να εκδικάσει κατηγορίες, τις οποίες προσήπτον στον Άγιο Αλέξιο οι εχθροί του και, σε περίπτωση ανάγκης, να αναλάβει όλη τη Ρωσική Εκκλησία. Άλλωστε, η αναμενόμενη δίκη, άλλωστε, δεν έγινε ποτέ, και μέχρι την κοίμηση του Αγίου Αλεξίου το Φεβρουάριο 1378 ο Άγιος Κυπριανός έμεινε στο Κίεβο. Η επόμενη δεκαετία, σύμφωνα με τον Μητροπολίτη Μακάριο Bulgakov, «δύναται να χαρακτηριστεί ως πλέον ταραχώδης στην ιστορία της καθ'ήμας Μητροπόλεως»⁴⁰.

Αρχιεπισκοπής συσταθηκε έδρα Καμενέτς-Ποντόλσκ και το 1401 στο Κύεβο. Εξαιτίας της πολιτικής των κοσμικών αρχόντων οι Ορθόδοξοι κάτοικοι της Γαλικίας και Βολύν βρέθηκαν σε ευάλωτη θέση, διότι δεν εθεωρούντο μόνο «σχισματικοί» και έδéchοντο ψυχολογική πίεση, αλλά τους επεβάλλοντο και επιπρόσθετοι φόροι έναντι των Ρωμαιοκαθολικών, παρεβιάζοντο ορισμένα πολιτικά δικαιώματά τους, ενώ οι περιουσίες των Ορθοδόξων Ναών και επαρχιών ήταν ελλειπώς προστατευμένες έναντι εκείνων των Ρωμαιοκαθολικών (βλ.: *Florja B. N. Issledovanija po istorii Tserkvi. Drevnerusskoje I slavyanskoje srednevekonje*. Moskva, 2007. P 309–327). Όλα αυτά τους ωθούσε να ασπασθούν το Ρωμαιοκαθολικισμό.

³⁷ Ο Καζίμηρος Γ' δεν πρόλαβε να δει την πραγμάτωση του αιτήματός του επειδή πέθανε στις 5 Νοεμβρίου 1370.

³⁸ *Darrouzès. Les registres... Fasc. V: Les registres de 1310 à 1376. P. 524–525 (№2622).*

³⁹ *Ibid. P. 528–529 (№2625).*

⁴⁰ Βλ.: *Makary (Bulgakov), mitropolit. Istorija Russkoj Tserkvi. Vol. III. P. 49–57.*

Ως λήξη αυτής της ταραχώδους περιόδου μπορεί να θεωρείται η επανένωση υπό τον Άγιο Κυπριανό των Ρωσικών επαρχιών, πρώτα άνευ εκείνων, οι οποίες εντάχθηκαν στη Μητρόπολη Γαλικίας⁴¹, ενώ στη συνέχεια και αυτών⁴². Αυτή η επανένωση σηματοδοτήθηκε από την έλευση του Αγίου Κυπριανού στο Κίεβο το

⁴¹ Αυτόθι. Ρ. 57–61.

⁴² Το 1393, μετά το θάνατο του Μητροπολίτη Γαλικίας Αντωνίου (1391), ο κράλης Πολωνίας και επικυριάρχης των Μεγάλων Ηγεμόνων των Λιθών Βλαντισλάβ Γιαγκαΐλο απέστειλε στην Κωνσταντινούπολη τον Επίσκοπο Λουτζικού Ιωάννη Μπάμπα για να εγκατασταθεί Μητροπολίτης Γαλικίας. Ταυτόχρονα ο Άγιος Κυπριανός ενημέρωσε το Πατριαρχείο για τις κατηγορίες κατά του Ιωάννου από τον Επίσκοπο Βλαδιμήρου επί του Βολύν (με το οποίο *ipso facto* διεκδίκησε τις επαρχίες της Μητροπόλεως Γαλικίας). Χωρίς να περιμένει να έρθει ο Επίσκοπος Βλαδιμήρου επί του Βολύν, ο Επίσκοπος Ιωάννης εγκατέλειψε την Πόλη, επικαλούμενος το γενόμενο διορισμό του ως Μητροπολίτης Γαλικίας από τον κράλη, ενώ της ευλογίας του Κωνσταντινουπόλεως ήδη έτυχε όταν κατά τη συνάντησή τους ο Πατριάρχης τον ευλόγησε κατά τα ειωθότα. Ο Πατριάρχης Αντώνιος Δ΄, ο οποίος αγανάκτησε από την τόσο ύπουλη υποκατάσταση των εννοιών, τον Οκτώβριο 1393 απέστειλε Γράμμα στον Άγιο Κυπριανό, αναθέτοντας σε αυτόν την καταδίκη και την καθαίρεση του Ιωάννου και την εγκατάσταση στην Επισκοπή Λουτζικίου νέου Ιεράρχου (*Darrouzès J. Les registes des actes du Patriarcat de Constantinople. Vol. I: Les actes des patriarches. Fasc. VI: Les registes de 1377 à 1410. Paris, 1979. Ρ. 214 (№2935)*) — συνεπώς, ο Πατριάρχης ουσιαστικά αναγνώρισε την αρχή του Αγίου Κυπριανού επί των επαρχιών της Μητροπόλεως Γαλικίας. Ο κράλης, όμως, δεν υπάκουσε στην πατριαρχική απόφαση και ο Επίσκοπος Ιωάννης ανέλαβε τη διοίκηση των επαρχιών της Μητροπόλεως. Το 1397 ο Πατριάρχης Αντώνιος Δ΄ κατέβαλε μια νέα προσπάθεια επιλύσεως της διενέξεως με την αποστολή επιστολής στον κράλη, όπου προέτεινε είτε να λάβει συγχώρεση ο Επίσκοπος Ιωάννης, εάν προσέλθει στη δίκη του «οικείου αυτού Μητροπολίτη», είτε να καταστήσει Μητροπολίτη Γαλικίας άλλον. Παραλλήλως έστειλε Γράμμα και στον Άγιο Κυπριανό, όπου διατύπωσε μόμφη κατά της παρεμβάσεως του τελευταίου στις υποθέσεις της Μητροπόλεως Γαλικίας (*Ibid. Ρ. 302–305 (№3039–3040)*). Παραμένει άγνωστη η έκβαση αυτής της διενέξεως, αλλά, εν πάση περιπτώσει, το 1398 ο Επίσκοπος Ιωάννης δεν εγκαταστάθηκε ακόμη ως Μητροπολίτης (*Florja B. N. Ioann Baba// Pravoslavnaja entsiklopedia. Moskva, 2010. Vol. 23. Ρ. 380*), ενώ το διάστημα 1411–1412 Μητροπολίτης Κιέβου και πάσης Ρωσίας Άγιος Φώτιος πραγματοποίησε ποιμαντική επίσκεψη στο Γάλιτς, κάτι το οποίο θα ήταν αδύνατο εάν εκεί υπήρχε οικείος Μητροπολίτης. Το 1423 ο Γιαγκαΐλο ανέθεσε την εποπτεία των «σχισματικών» (δηλαδή, των Ορθοδόξων) στο Ρωμαιοκαθολικό Αρχιεπίσκοπο Λβοβ, κάτι το οποίο και αυτό υποδεικνύει την έλλειψη του επιτοπίου Ορθοδόξου Μητροπολίτη Γαλικίας.

1390 και μετέπειτα στη Μόσχα, από όπου εξακολούθησε να διοικεί τη Ρωσική Εκκλησία μέχρι το θάνατό του το 1406.

Διάδοχος του Αγίου Κυπριανού, ο Έλληνας το γένος Άγιος Φώτιος χειροτονήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1408 με δικαίωμα διοικήσεως όλης της Ρωσικής Εκκλησίας, πλην των ως άνω δύο επαρχιών της Μητροπόλεως Γαλικίας. Το 1410 ο Άγιος Φώτιος έφθασε στη Μόσχα και την έβλεπε ως βασικό του κάθισμα. Αυτό προκάλεσε τη δυσαρέσκεια του Ηγεμόνα των Λιτβών Βιτόβτ, ο οποίος και προ χειροτονίας του Φωτίου αγωνιζόταν να εξασφαλίσει ένα επιμέρους Μητροπολίτη των Λιτβών. Το 1414 ο Βιτόβτ υπέβαλε καταγγελία κατά του Αγίου Φωτίου στην Κωνσταντινούπολη, ζητώντας την εγκατάσταση ως Μητροπολίτου Λιτβών του ανεψιού του Αγίου Κυπριανού ονόματι Γρηγόριος Τσάμπλακ. Αφού έλαβε αρνητική απάντηση στο αίτημά του ο Βιτόβτ οργάνωσε Σύνοδο Επισκόπων των υπ'αυτόν περιοχών και το 1416 αυτοί χειροτόνησαν Γρηγόριο Μητροπολίτη. Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως αντέδρασε σκληρά στην ανάδειξη του αυθαιρέτου αυτοκεφάλου, προχωρώντας στην καθαίρεση και τον αναθεματισμό του Γρηγορίου, το οποίο μαρτυρούν το Γράμμα του Κωνσταντινουπόλεως Ιωσήφ Β' προς τον Άγιο Φώτιο⁴³ και τα αποσταλέντα ταυτοχρόνως Γράμματα του Αυτοκράτορα Μανουήλ Β' του Παλαιολόγου προς τον Άγιο Φώτιο και τον Μεγάλο Ηγέμονα Μόσχας Βασίλειο Α' του Δημητρίου⁴⁴.

⁴³ Darrouzès J. Les registres.... Fasc. VII: Les registres de 1410 à 1453. Paris, 1991. P. 11 (№3302). Χάθηκε το Ελληνικό πρωτότυπο του Πατριαρχικού Γράμματος, ενώ τη Ρωσική μετάφραση βλ. στο πόνημα κη.: RIB6. Στηλ. 357–360 (№40).

⁴⁴ Σώζεται σε χειρόγραφο του Κρατικού Ιστορικού Μουσείου (ГИМ) Μuz. № 1209. l. 223 ob. — 225. Άλλωστε, κατά το μεταγενέστερο χρονικό Γκούστυν, οι βυζαντινές αρχές, οι οποίες ευρίσκονταν ήδη στο χείλος της καταστροφής, αναγκάσθηκαν τελικά να δεχθούν το αξίωμα του Γρηγορίου (*Fijałek J. Biskupstwa greckie w ziemiach ruskich od połowy XIV w. na podstawie źródeł greckich // Kwartalnik historyczny. Lwów, 1897. S. 51*), το οποίο προκύπτει από το γεγονός ότι κατά τη σύνοδο της Κωνσταντίας η βυζαντινή αντιπροσωπεία ήταν παρούσα στη λειτουργία, της οποίας προέστη ο Γρηγόριος, ενώ στον Πάπα Ρώμης απευθύνετο όχι μόνο εκ μέρους του, αλλά και εκ μέρους του «κυρίου αυτοκράτορος Κωνσταντινουπόλεως...και του πατριάρχη της ιδίας πόλεως» (*Lomize E. M. Konstantinopolskaja Patriarchia I tserkovnaja politika imperatorov s kontsa XIV v. do Ferraro-*

Μετά τον θάνατο του Γρηγορίου τον χειμώνα 1419–1420 ο Άγιος Φώτιος κατέφερε να συμφιλιωθεί με τον Βιτόβτ με αποτέλεσμα την πλήρη επανένωση όλης της Ρωσικής Εκκλησίας, του Γάλιτς μηδέ εξαιρουμένου⁴⁵ υπό τον Άγιο Φώτιο. Μέχρι την κοίμησή του το 1431 δεν διαταράχθηκε καθόλου η ενότητα της Μητροπόλεως πάσης Ρωσίας.

Την εποχή εκείνη η Κωνσταντινούπολη, σε αντιδιαστολή προς τη Μόσχα, η οποία ενδυναμωνόταν σταδιακά, ευρίσκετο στο χείλη της καταστροφής. Προς το τέλος του 14 αιώνα οι Οθωμανοί είχαν καταλάβει σχεδόν ολοσχερώς όλα τα εδάφη του πρώην Βυζαντίου και το 1430 οι Έλληνες, εκτός της Κωνσταντινουπόλεως, κατείχαν μόλις ένα μέρος της Πελοποννήσου και παραθαλάσσια κομμάτια του Ευξείνου Πόντου. Το 1453 με την Άλωση Κωνσταντινουπόλεως ολοκληρώθηκε η βυζαντινή εποχή. Επί τρεις δεκαετίες προ του γεγονότος αυτού καταβλήθηκαν προσπάθειες αποτροπής του αναποφεύκτου, στα πλαίσια των οποίων η βυζαντινή ελίτ υπέγραψε συνία με τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία. Τούτο οδήγησε σε τεράστιες διαταραχές με επιπτώσεις μεταξύ άλλων και στη Μητρόπολη πάσης Ρωσίας, περί του οποίου γίνεται λόγος παρακάτω.

Βυζαντινή περίοδος: συμπεράσματα. Καθ' όλη τη διάρκεια της βυζαντινής εποχής η επίσημη θέση του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ήταν αδιασάλευτη, ότι δηλαδή η ενότητα της εκκλησιαστικής οργάνωσης με επικεφαλής τον Μητροπολίτη «Ρωσίας» (από το ήμισυ του 12 αιώνα «πάσης της Ρωσίας») αποτελεί

Florentijskogo sobora (1438–1499) // Vizantijski vremennik. Moskva, 1994. Vol. 55 (80), part. 1. P. 104–110). Τούτο αποτέλεσε προηγούμενο της εκ των υστέρων νομιμοποίησης του Μητροπολίτη, το οποίο διεδραμάτισε το ρόλο του κατά την αναγνώριση ενός άλλου Μητροπολίτη πάσης Ρωσίας, δηλαδή Γρηγορίου Βουλγάρου, καθώς και φανέρωσε την επιθυμία των βυζαντινών αρχών, στις συνομιλίες με σκοπό να παραχωρήσει η Δύση μια έκτακτη βοήθεια, να εκμεταλλευθεί τον παράγοντα της Μητροπόλεως Κιέβου, η πορεία της οποίας ήταν συνδεδεμένη με τις Ρωμαιοκαθολικές Πολωνία και Λιθουανία.

⁴⁵ Το οποίο μαρτυρεί και η κατ'επανάληψιν, μετά το 1411–1412 ποιμαντική επίσκεψη του Αγίου Φωτίου στο Γάλιτς το διάστημα 1420–1421.

απόλυτο αγαθό και δεν πρέπει να πλήττεται από τις μεταβαλλόμενες πολιτικές συγκυρίες. Αυτή η προσέγγιση επιβεβαιώθηκε κατ'επανάληψιν σε πλέον υψηλό επίπεδο των Πατριαρχών, των Συνόδων και των Αυτοκρατόρων. Επιπλέον, η Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως δεν αμφισβητούσε ότι ο Προκαθήμενος της Μητροπόλεως της Ρωσίας δεν ήταν «κολλημένος» αποκλειστικά στο Κίεβο, αλλά ήταν Προκαθήμενος όλων των Ρωσικών περιοχών. Εδώ οφείλεται τόσο η ένταξη τον 12 αιώνα από την Κωνσταντινούπολη της προσθήκης «πάσης» στον τίτλο του Μητροπολίτη, όσο και η Συνοδικώς επικυρωθείσα για ποιμαντικούς σκοπούς μεταφορά του μονίμου καθίσματος του Μητροπολίτη στη βορειοανατολική Ρωσία «ἀναφαιρέτως καὶ ἀναποσπάστως εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα».

Κάθε προσπάθεια αυθαίρετης εκκλησιαστικής απομονώσεως του Κιέβου από τις λοιπές Ρωσικές περιοχές και την Κωνσταντινούπολη (ο Κλήμης Σμολιάτις, ο Θεοδώρητος, ο Γρηγόριος Τσάμπλακ 46), συνεπαγόταν την πολύ σκληρή απάντηση εκ μέρους του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως: οι τολμήσαντες αυτά καθηροῦντο και αναθεματίζοντο.

Ολίγο περίπλοκη είναι η περίπτωση της Μητροπόλεως των Λιθβών, η οποία εξαρχής δεν συστήθηκε για τη Ρωσία. Με την πάροδο του χρόνου οι ηγεμόνες του κράτους των Λιθβών και οι Μητροπολίτες αυτής την έβλεπαν ως εναλλακτική Μητρόπολη της Ρωσίας, διότι στην πορεία της εδαφικής επεκτάσεως η Μεγάλη Ηγεμονία των Λιθβών άρχισε να αποτελείται από τα κατ'έξοχην πρώην Ρωσικά εδάφη. Μερικές φορές το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως ανταποκρινόταν θετικά στα αιτήματα των Ηγεμόνων των Λιθβών και όχι Μόσχας και προχωρούσε στην εγκατάσταση Μητροπολίτη από τους υποψηφίους, οι οποίοι του εισηγήθηκαν. Άλλωστε, για την Κωνσταντινούπολη η εγκατάσταση Μητροπολιτών των υποψηφίων των Ηγεμόνων των Λιθβών και όχι Μόσχας, ουδόλως εσήμανε τη συναίνεσή της για τη διάλυση της ενότητας της Ρωσικής Εκκλησίας. Αντιθέτως, οι Μητροπολίτες αυτής της κατηγορίας: ο Ρωμανός, ο

⁴⁶ Δεν εξετάζεται στα πλαίσια αυτά η εγκατάσταση του Μητροπολίτη Ιλαρίωνα το 1051 – βλ. σημ.

Άγιος Κυπριανός, πιθανώς ο Γεράσιμος (βλ. κάτω), κάθε φορά αγωνίζονταν να επεκτείνουν την εξουσία τους ακόμη και στις βορειοανατολικές ηγεμονίες, κάτι το οποίο μαρτυρεί υπέρ της θεωρήσεως της Μητροπόλεως της Ρωσίας ως ενός ενιαίου και αδιαιρέτου εκκλησιαστικού οργανισμού. Επομένως, σε περίπτωση της Μητροπόλεως των Λιτβών η Κωνσταντινούπολη εκτελούσε ελιγμούς μεταξύ κέντρων των δύο μεγαλύτερων στο έδαφος της πρώην προμογγολικής Ρωσίας διαμορφωθέντων κρατικών οντοτήτων, ουδόλως απορρίπτοντας την καθ'εαυτή ιδέα της ενότητας της Εκκλησίας της Ρωσίας.

Μόνο ως προς την Μητρόπολη Γαλικίας η Κωνσταντινούπολη προέβαινε σε ουσιαστική απόσπαση μέρους επαρχιών από τη μία Εκκλησία πάσης Ρωσίας, και μάλιστα τρεις φορές (μία εκ των περιπτώσεων δικαιολογείτο από τον απροκάλυπτο εκβιασμό εκ μέρους των Πολωνικών αρχών). Όμως, σε κάθε από τις ως άνω περιπτώσεις η πλειοψηφία των επαρχιών της Μητροπόλεως Γαλικίας μόνο για βραχεία περίοδο τελούσε απομεμονωμένη από την υπόλοιπη Εκκλησία της Ρωσίας και προς το τέλος της βυζαντινής εποχής η Μητρόπολη αυτή *de facto* εν ολοκληρία επανεντάχθηκε στη μία Μητρόπολη πάσης τῆς Ρωσίας.

1.2. Γεγονότα της περιόδου 1430— 1460

Δεν ήταν καινοφανής για την πολιτική ελίτ του οψίμου Βυζαντίου η ιδέα υπογραφής συνίας με τη Ρώμη προς εξασφάλιση υποστηρίξεως της Δύσεως. Η πρώτη τέτοια απόπειρα πραγματοποιήθηκε ακόμη από τον Αυτοκράτορα Μιχαήλ Η' Παλαιολόγο, εκ μέρους του οποίου η βυζαντινή αντιπροσωπεία υπέγραψε συνία με τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία κατά τη Δευτέρα Σύνοδο της Λυών το 1274, εξασφαλίζοντας στον Μιχαήλ την αναγνώριση του αυτοκρατορικού του τίτλο από τη Δύση και την αναβολή την επιθέσεως κατά της Κωνσταντινουπόλεως του στόλου του Κάρολου του Ανζού (τελικά δεν έγινε καθόλου)⁴⁷. Αυτή η συνία πέτυχε ουσιαστικά μόνο στα χαρτιά και ακυρώθηκε επισήμως από τον Ανδρόνικο Β', υιό του Μιχαήλ. Την επόμενη προσπάθεια εκμεταλλεύσεως του προβλήματος

⁴⁷ Gill J. *Byzantium and the Papacy* (1198–1400). New Brunswick (N. Y.), 1979. P. 120–141.

διαιρέσεως των Εκκλησιών χάριν της σωτηρίας της Κωνσταντινουπόλεως, κατέβαλε ο δισεγγονός του Ανδρονίκου Β΄ Αυτοκράτορας Ιωάννης Ε΄ Παλαιολόγος, ο οποίος τον Αύγουστο 1369 έφθασε στη Ρώμη και τον Οκτώβριο του ίδιου έτους, πρώτα παρουσία μαρτύρων απήγγειλε τη λατινική ομολογία πίστεως, ενώ αργότερα παρουσία του λαού έβαλε τρεις εδαφιαίες μετάνοιες στον Πάπα και ασπάσθηκε το παπούτσι του, το γόνατο και το μάγουλο και έν συνεχεία μετείχε στην παπική λειτουργία⁴⁸. Άλλωστε, αυτή τη φορά στη διαδικασία δεν αντιπροσωπεύθηκε ο Ορθόδοξος κλήρος⁴⁹.

Υποστήριξη της Δύσεως αναζητούσε κατ'επανάληψιν και ο υιός του Ιωάννη Ε΄ Μανουήλ Β΄, ο οποίος αναρρήθηκε στο θρόνο του Βυζαντίου το 1391. Το 1422, τρία χρόνια πρίν πεθάνει, απέστειλε πρεσβεία στη Ρώμη προτείνοντας την έναρξη διαπραγματεύσεων για μια νέα συνία. Ο υιός του, Ιωάννης Η΄, ο οποίος βασίλευε κατά το διάστημα 1425 έως 1448, και αυτός απέστειλε δύο παρόμοιες πρεσβείες το 1426 και το 1430, αλλά μόλις με την ανάρρηση στον παπικό θρόνο του Ευγενίου Δ΄ το 1431 η Ρώμη δέχθηκε να αρχίσει τέτοιες διαπραγματεύσεις.

Έτσι διαμορφώθηκαν τα πράγματα ότι την εποχή εκείνη για τη Δύση, εκτός υπογραφής μιας καθολικής συνίας με τη χριστιανική Ανατολή εν γένει, μεγάλο ενδιαφέρον παρουσίαζε μια τοπική συνία με τους Ορθοδόξους κατοίκους του βασιλείου Πολωνίας και της Μεγάλης Ηγεμονίας των Λιθών, της οποίας προηγήθηκε μια διαδικασία διαπραγματεύσεων, που άρχισε ακόμη το 1396 με συμμετοχή Ρωμαιοκαθολικών ηγεμόνων και ιεραρχών, και η οποία εν μέρει προκαλέσθηκε από την περίπλοκη πολιτική κατάσταση στις σχέσεις μεταξύ των δύο ως άνω κρατών και του Τάγματος των Τευτόνων⁵⁰. Από τα επεισόδια αυτής

⁴⁸ Ibid. P. 219.

⁴⁹ Παρόλο που μερικά χρόνια πριν, το 1367, οι διαπραγματεύσεις διεξήχθησαν και με αυτόν έν τῷ προσώπῳ του Πατριάρχη Φιλοθέου, ο οποίος δέχθηκε τη σύγκληση Μεγάλης Συνόδου προς συζήτηση ποικίλων διαφωνιών μεταξύ Ανατολής και Δύσεως: Ibid. P. 216–217. Βλ. επίσης: *Lomize E. M. Projekt unii 1367 g. v kontexte politiki Konstantinopolskogo Patriarchata na Balkanakh vtoroj polobiny XIV v.// Slaviane i ikh sosedi. Moskva, 1991. Vypusk. 3. P. 29–40.*

⁵⁰ *Florja. Issledovanija po istorii Tserkvi... P. 328–367.*

της διαδικασίας ήταν η συμμετοχή στη Σύνοδο Κωνσταντίας της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας (1414–1418) του παρانونόμου Μητροπολίτη Κυέβου Γρηγορίου Τσάμπλακ, του καθαιρεθέντος από την Κωνσταντινούπολη, αλλά στη συνέχεια, κατά πάσα πιθανότητα εκ των υστέρων αναγνωρισθέντος, τον οποίο αναμφιβόλως έστειλε εκεί ο Μεγάλος Ηγεμόνας των Λιτβών Βιτόβτ και ο οποίος έδρασε στη Σύνοδο εκ μέρους του Αυτοκράτορα και του Πατριάρχη⁵¹. Ως συνέπεια, ο ρόλος του Μητροπολίτη πάσης Ρωσίας για την υπογραφή της μελλοντικής συνίας καθίστατο από τους πλέον κορυφαίους όχι μόνο εξαιτίας των εκτάσεων της Μητροπόλεως, η οποία υπερτερούσε κατά πολύ όλων των λοιπών Μητροπόλεων του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, αλλά και για τους «ενδοκαθολικούς» λόγους.

Άγνωστο είναι, κατά πόσο είχε επίγνωση τούτων η Μόσχα, όπου εδώ και περίπου εκατό χρόνια ευρίσκετο η κατοικία των Μητροπολιτών πάσης Ρωσίας. Μετά την κοίμηση του Αγίου Φωτίου τη Ρωσική Εκκλησία ανέλαβε *de facto* ο Επίσκοπος Ριαζάν και Μούρομ Ιωνάς, ο οποίος εξελέγη από τον Μεγάλο Ηγέμονα και Σύνοδο Επισκόπων και έλαβε τον τίτλο «εψηφισμένου της Αγιωτάτης Μητροπόλεως Ρωσίας». Για να αναχωρήσει έγκαιρα για την Κωνσταντινούπολη προς επίσημη εγκατάσταση ο Άγιος Ιωάννης κωλύθηκε από τις έριδες μεταξύ των ηγεμόνων στη Μόσχα, οι οποίες άρχισαν κατόπιν θανάτου το 1430 του Βιτόβτ, ο οποίος ήταν παππούς από πλευρά της μητέρας του νεαρού Μοσχοβίτικου Ηγεμόνα Βασιλείου Β', και οι οποίες εντάθηκαν μετά την κοίμηση του Αγίου Φωτίου⁵². Ως αποτέλεσμα το 1433 ο πρώην Μεγάλος Ηγεμόνας των Λιτβών Σβιντριγκαΐλο, ο οποίος κηρύχθηκε έκπτωτος το 1432 αλλά επιμόνως αγωνιζόταν να αποκατασταθεί, πέτυχε από την Κωνσταντινούπολη την εγκατάσταση ως Μητροπολίτη πάσης Ρωσίας του υποψηφίου του, με καταγωγή από τη Μόσχα Επισκόπου Σμολένσκ Γερασίμου, ο οποίος εγκαταστάθηκε στο Βολύν και

⁵¹ Βλ. σημ 44.

⁵² Την άνοιξη 1432 ο Βασίλειος Β' κατάφερε να εξασφαλίσει την άδεια κυβερνήσεως της Μεγάλης Ηγεμονίας από την Ορδή, αλλά παρά ταύτα μέχρι τη δεκαετία 1450 συνεχίσθηκαν οι αντιπαραθέσεις του με τους θείους και μετέπειτα τον ξαδελφό το, οι οποίοι διεκδικούσαν το θρόνο.

συμμετείχε στην εγκατάσταση του Γρηγορίου Τσάμπλακ. Αφού πέτυχε την αποδοχή του υποψηφίου του ως Μητροπολίτη πάσης Ρωσίας από την Κωνσταντινούπολη, ο Σβιντριγκαΐλο αμέσως αποπειράθηκε να εμπλέξει τον Μητροπολίτη Γεράσιμο στις διαπραγματεύσεις για την ουνία⁵³, το οποίο ίσως ούτε καν υποψιαζόταν η Μόσχα. Ο Μητροπολίτης Γεράσιμος δεν κατάφερε να επισκεθφεί τη Μόσχα αμέσως μετά την εγκατάστασή του εξαιτίας της συνεχιζόμενης αντιπαραθέσεως μεταξύ των ηγεμόνων, ενώ το 1435 κήκε ζωντανός από τον Σβιντριγκαΐλο ως ύποπτος για τη συμμετοχή στον πολιτικό αγώνα με το μέρος του έν ενεργεία Μεγάλου Ηγεμόνα των Λιτβών Σιγκιζμούντ. Πληροφορηθείς το θάνατο του Γερασίμου ο Επίσκοπος Ιωνάς ξεκίνησε για την Κωνσταντινούπολη για να προβιβασθεί Μητροπολίτης, αλλά μόλις έφθασε στην Πόλη, έμαθε ότι ο Πατριάρχης Ιωσήφ Β΄ είχε ήδη αποστείλει στη Ρωσία ένα λόγιο Έλληνα της οικείας του χειροτονίας ονόματι Ισίδωρος. Ο Ιωνάς αναγκάσθηκε να επανέλθει στη Ρωσία χωρίς την προαγωγή σε Μητροπολίτη, λαβών όμως την υπόσχεση του Πατριάρχη να εγκατασταθεί Μητροπολίτης σε περίπτωση εάν ο Ισίδωρος πάθει κάτι.

Ο Ισίδωρος ήταν ακόμη λίγοτερο τυχαία φυσιογνωμία από τον Γεράσιμο στα πλαίσια των ενωτικών σχεδίων της βυζαντινής ελίτ. Το 1434 συμμετείχε στη Σύνοδο της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας στη Βασιλεία, όπου ως επίσημος εκπρόσωπος του Αυτοκράτορα του Βυζαντίου συστήθηκε στον Πρόεδρο της Συνόδου Καρδινάλιο Ιουλιάνο Τσεζαρίνι και διεξήγαγε συνομιλίες για τους όρους συμμετοχής της Βυζαντινής αντιπροσωπείας στην επικείμενη ενωτική Σύνοδο⁵⁴.

⁵³ Ο Πάπας Ευγένιος Δ΄ πρόλαβε ακόμη να στείλει τη βούλα του στον «Αρχιεπίσκοπον τής Ἐπαρχίας Ρώσων Γεράσιμον» (Gerasimo provincie Ruthenorum Archiepiscopo), η οποία εμπεριείχε οδηγίες προπαρασκευής για την επικείμενη διαδικασία ενώσεως των Εκκλησιών (Kotsebu A. Svidrigailo, velikij kniaz litovskij. Sankt-Peterburg, 1835. P. 26–28 [paginatio 2]). Τούτο αποτελεί μια βεβαίωση των προλεχθέντων: στις ενωτικές προσπάθειες της Παπικής κουρίας τον κορυφαίο ρόλο διεδραμάτιζε η μορφή του Ρώσου Μητροπολίτη.

⁵⁴ *Philippides M., Hanak W. Cardinal Isidore, c. 1390–1462: A Late Byzantine Scholar, Warlord, and Prelate. London; New York, 2018. P. 38–78.*

Ο Αυτοκράτορας πέτυχε από τον Πατριάρχη Αντιοχείας να τον εκπροσωπεί ο Ισίδωρος στην επικείμενη Σύνοδο. Με το διορισμό του στην έδρα πάσης Ρωσίας η Κωνσταντινούπολη ακόμη περισσότερα ενίσχυε τη θέση του Ισιδώρου στις διαπραγματεύσεις, εξασφαλίζοντας (όπως εσφαλμένως πίστευε) την εμπλοκή στην ουνία των Ρωσικών περιοχών και παράλληλα έθετε υπό τον έλεγχό της την Πολωνο-Λιθουανική πολιτική σε αυτό τον χώρο.

Ο Ισίδωρος για ένα σύντομο διάστημα μετέβη στο Κύεβο και στη συνέχεια, τον Μαΐο 1437, έφθασε στη Μόσχα, όπου τον ανεπιθύμητο Μητροπολίτη όμως υποδέχθηκαν «μετά τιμών» και τον Αύγουστο του ιδίου έτους αναχώρησε για τη Φερράρα προς συμμετοχή στη Σύνοδο Ενώσεως της Ρωμαιοκαθολικής και της Ορθοδόξου Εκκλησίας. Μετά την υπογραφή ουνίας στις 18 Δεκεμβρίου 1439 ο Πάπας Ρώμης Ευγένιος Δ΄ προβίβασε τον Ισίδωρο σε Καρδινάλιο Ρωμαϊκής Εκκλησίας με τίτλο Santi Marcellino e Pietro και του απένειμε αξίωμα λεγάτου για τις περιοχές Λιθών, Λιβονίας⁵⁵ και πάσης Ρωσίας και υπό αυτή πλέον νέα του ιδιότητα επανήλθε στη Μόσχα το 1441 με ολόκληρη συνοδεία του⁵⁶. Εδώ τέλεσε Θεία Λειτουργία, όπου μνημόνευσε τον Πάπα και ανακοίνωσε το έγγραφο σχετικά με την υπογραφή ουνίας. Συγκλονισμένος από τη γενομένη με τον Ισίδωρο αλλαγή ο Μεγάλος Ηγεμόνας Βασίλειος Β΄, αρνήθηκε να δεχθεί την ευλογία του, ενώ τρεις ημέρες αργότερα ο Καρδινάλιος Ισίδωρος συνελήφθη και φυλακίσθηκε στην Ιερά Μονή Τσουντοφ, εν συνεχεία δε καταδικάσθηκε από τη Σύνοδο Ρώσων Επισκόπων και αργότερα δραπέτευσε από τη Μόσχα⁵⁷.

⁵⁵ Δηλαδή, του Τευτονικού Τάγματος. Στα σλαβονικά γράμματα του Ισιδώρου ο τίτλος του αναφέρεται ως «Ἀρχιεπίσκοπος» είτε «Μητροπολίτης Κυόβου» - «πάσης τῆς Ρωσίας, λεγάτος καὶ ἐκ τῆς ἀποστολικῆς πλευρᾶς ἑδρας Λαχίας, καὶ Λιθών καὶ Γερμανών» (Ibid. P. 100–102).

⁵⁶ Τον μόνο εκ των Ρώσων Επισκόπων μέτοχο της Συνόδου του Σουζδαλίου Συμεών, ο οποίος είχε υπογράψει τις Συνοδικές Πράξεις κατόπιν πίεσεως του Ισιδώρου και μετέπειτα ανακάλεσε την υπογραφή του, ο Ισίδωρος μετέφερε στη Μόσχα δεμένο χειροπόδαρο.

⁵⁷ Πιθανώς, ἐν γνώσει του Μεγάλου Ηγεμόνα, ο οποίος προτίμησε κατ'αυτὸν τὸν τρόπο νὰ ἀπαλλαχθεῖ ἀπὸ τὸν Ισίδωρο. Βλ.: Ibid. P. 103–104. Βλ. επίσης: *Akishin S. Y., Florja B. N. Isidor, mitropolit Kievsky (1436–1443), cardinal I lat. Patriarxh Konstantinopolski (1459–1463) // Pravoslavnaya entsiklopedia. Moskva, 2011. Vol. 27. P. 177–182.*

Αμέσως μετά ο Μεγάλος Ηγεμόνας Βασίλειος Β΄ έστειλε γράμμα στον Αυτοκράτορα, ζητώντας να παραχωρηθεί η δυνατότητα εκλογής και εγκαταστάσεως του Μητροπολίτη της Ρωσίας στη Μόσχα. Αυτή η επιστολή, παρόλο που εστάλη, ποτέ δεν έφθασε στην Κωνσταντινούπολη, διότι ο Μέγας Ηγεμόνας την ανακάλεσε μόλις πληροφορήθηκε την προσχώρηση στην ουνία όχι μόνο του Ισιδώρου, αλλά και του Αυτοκράτορα και του Πατριάρχη⁵⁸ (τη στιγμή αποστολής της επιστολής αυτής η Μόσχα δεν διέθετε βέβαιες επι τούτου πληροφορίες), με αποτέλεσμα το αίτημα να χάσει κάθε νόημα. Ταυτόχρονη προσχώρηση στην ουνία του Αυτοκράτορα Ιωάννη Η΄ Παλαιολόγου, του Πατριάρχη Ιωσήφ Β΄⁵⁹ και του Μητροπολίτη πάσης Ρωσίας Ισιδώρου δημιούργησε ένα άνευ προηγουμένου εκκλησιαστικό νομικό κενό στη Ρωσική Εκκλησία.

Το 1443 συντάχθηκαν νέες αντίστοιχες επιστολές στον Αυτοκράτορα και τον Πατριάρχη προφανώς με ελπίδα να αποποιηθούν οι βυζαντινοί την ουνία ή να έλθουν στην εξουσία Ορθόδοξοι χριστιανοί, αλλά και αυτές δεν αποστάλησαν για τους ως άνω λόγους. Τελικά, μετά από επτά χρόνια αναμονής και μη έχοντας πλέον δυνατότητα ανοχής του εκκλησιαστικού νομικού κενού, ο Μεγάλος Ηγεμόνας στη Μόσχα αποφάσισε την εγκατάσταση του Ιωνά ως Μητροπολίτη (η οποία και τελέσθηκε στις 5 Δεκεμβρίου 1448), μάλιστα λαμβάνοντας υπόψη και την υπόσχεση, την οποία είχε δώσει προ πολλού ο Κωνσταντινουπόλεως Ιωσήφ Β΄, ο τελευταίος τυπικά Ορθόδοξος Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ότι ο Άγιος Ιωνάς θα αναδεικνυόταν Μητροπολίτης, σε περίπτωση εάν πάθει κάτι ο Ισίδωρος.

⁵⁸ «Ήλθε η είδηση ότι ο βασιλιάς αναχώρησε για τη Ρώμη για τη βασιλεία και ασπάσθηκε την πίστη των Λατίνων, και τότε διέταξε να έλθουν πίσω οι πρέσβεις» (Ρωσικά χρονικά. Απαντα. Vol. 6: Sofijskija letopisi. Sankt-Peterburg, 1853. P. 167).

⁵⁹ Ο Μητροφάνης Β΄, ο οποίος διαδέχθηκε τον Ιωσήφ Β΄, που απεβίωσε κατά τη Σύνοδο Φερράρο-Φλωρεντίας, πέθανε ο ίδιος το 1443. Τον αντικατέστησε ο Γρηγόριος Γ΄, ο οποίος εξαιτίας της μη αποδοχής της ουνίας από πλειοψηφία των Κωνσταντινουπολιτών και μάλλον της αρνητικής στάσεως έναντί της από μέρους του ενθρονισθέντος το 1449 Αυτοκράτορα Κωνσταντίνου ΙΑ΄ Παλαιολόγου, αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την Πόλη το 1450 και από το 1451 διέμεινε στη Ρώμη υπό την ιδιότητα του τιτουλάριου Λατίνου Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως.

Το 1449 η Μόσχα πληροφορήθηκε την ανάρρηση στην Κωνσταντινούπολη στο Θρόνο νέου Αυτοκράτορα Κωνσταντίνου ΙΑ΄ Παλαιολόγου, ο οποίος ήταν αυτάδελφος του Ιωάννη Η΄ Παλαιολόγου. Σε αντίθεση με τον αδελφό του, ο οποίος ήταν συνεπής ως προς την υποστήριξη της ουνίας, ο Κωνσταντίνος ΙΑ΄ δεν ακολούθησε μια τόσο σαφή θέση. Δεν επέμεινε στην εφαρμογή των αποφάσεων της Συνόδου Φερράρο-Φλωρεντίας και αγωνίσθηκε να καταπραΰνει ἐν γένει την αγανάκτηση, την οποία είχε προκαλέσει στην βασική μερίδα του λαού η ουνία. Αφού άκουσε τούτο ο Μεγάλος Ηγεμόνας Βασίλειος Γ΄ διέταξε τη σύνταξη μιά νέας επιστολής, αυτή η φορά προς τον Αυτοκράτορα Κωνσταντίνο ΙΑ΄, υποβάλλοντας αίτημα αναγνώρισεως της εγκαταστάσεως του Μητροπολίτη Ιωνά ως τετελεσμένου γεγονότος και ερωτώντας, μήπως αναδείχθηκε στην Κωνσταντινούπολη Ορθόδοξος και νόμιμος Πατριάρχης. Άγνωστο τυγχάνει εάν απεστάλη ποτέ το Γράμμα⁶⁰. Πολύ μεγαλύτερη σημασία είχαν οι διαπραγματεύσεις, οι οποίες άρχισαν το ίδιο έτος 1449, περί αναγνώρισεως του Αγίου Ιωνά ως Μητροπολίτη πάσης της Ρωσίας όχι μόνο από τη Μόσχα, αλλά και από τη Λιθουανία. Μέχρι το 1451 αυτές οι διαπραγματεύσεις είχαν στεφθεί με επιτυχία με αποτέλεσμα ο κρᾶλη Καζιμήρος Δ΄ Πολωνίας-Λιθουανίας εξέδωσε Γράμμα στον Άγιο Ιωνά να διοικεί όλες τις επαρχίες των Λιτβών⁶¹. Επομένως, με κρατικές εγγυήσεις μερικών χωρών η Ρωσική Εκκλησία προστατεύθηκε και εξακολουθούσε να μείνει ενωμένη.

Το 1453 με την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως από τα στρατεύματα του σουλτάνου Μεχμέτ Β΄ σκοτώθηκε ο Αυτοκράτορας Κωνσταντίνος ΙΑ΄ ενώ ο

⁶⁰ Ένα από τα αντίγραφα της επιστολής που σώζεται φέρνει πάνω της σημείωση: «Της αποστολής [το Γράμμα]... δεν απεστάλη» (βλ. Akty istoricheskije, sobrannyje i izdannye Arheograficheskiju kommisijeju. Sankt-Peterburg, 1841. Vol. 1 (1334–1598). P. 495). Με όλα ταύτα τελικά ο Αυτοκράτορας ωστόσο αναγκάσθηκε να δηλώσει την προσήλωσή του στην ουνία: υπολογίζοντας πολύ στη στρατιωτική βοήθεια της Δύσεως το 1452 επέτρεψε στον Ισίδωρο, ο οποίος είχε φθάσει ως παπικός λεγάτος από τη Ρώμη, να τελέσει Λειτουργία στον Ιερό Ναό Αγίας Σοφίας με μνημόνευση του Πάπα και του εκπτώτου ουνίτη Πατριάρχη Γρηγορίου Γ΄.

⁶¹ Το κείμενο του Γράμματος: Akty istoricheskije... P. 85–86 (№42).

ουνίτης Πατριάρχης Γρηγόριος Γ΄ είχε ουσιαστικά εκδιωχθεί από την Πόλη ακόμη το 1450. Το φθινόπωρο 1453 ο σουλτάνος Μεχμέτ Β΄ επεκύρωσε το διορισμό του Γενναδίου Σχολαρίου ως Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ο οποίος μετά τη Σύνοδο Φερράρο-Φλωρεντίας συντάχθηκε με τους αντιπάλους της ουνίας. Το 1454 στη Ρωσία φθάνει ο απεσταλμένος του Πατριάρχη Γενναδίου ονόματι Δημήτριος. Επισκέφθηκε μεταξύ άλλων το Πσκοφ και το Νόβγκοροντ και, κατά πάσα πιθανότητα, διαβίβασε στη Μόσχα και πατριαρχικό γράμμα, στο οποίο δι'επιστολής απάντησε ο Άγιος Ιωνά, ταυτοχρόνως στέλνοντας στις Ρωσικές επαρχίες και το εγκύκλιο γράμμα του, όπου δίδει την άδεια στον Δημήτριο να συλλέγει χρηματική βοήθεια στη Ρωσία, κατόπιν σχετικού αιτήματος του Πατριάρχη Γενναδίου⁶². Συνεπώς, η εγκατάσταση του Αγίου Ιωνά αναγνωρίστηκε από την Κωνσταντινούπολη, τουλάχιστον *de facto*, με ανανέωση των εκκλησιαστικών σχέσεων.

Έν τούτοις, σύντομα στην υπόθεση αναμείχθηκε ο πρώην Μητροπολίτης πάσης Ρωσίας και μετέπειτα Καρδινάλιος και παπικός λαγάτος Ισίδωρος, ο οποίος κατέφερε να πείσει τον Πάπα Ρώμης Κάλλιστο Γ΄ να προσπαθήσει να αποσπάσει από τη Ρωσική Εκκλησία το δυτικό τμήμα της. Το 1458 το αργότερον, ο Πάπας αποφάσισε την «μεταβίβαση» όλων των Ορθοδόξων επαρχιών εντός της επικρατείας του Πολωνο-Λιθουανού κράτη Καζιμήρου Δ΄ στη διοίκηση του ουνίτη Μητροπολίτη, ο οποίος θα χειροτονείτο στη Ρώμη, ενώ ο Ισίδωρος τυπικά θα

⁶² Κείμενα της επιστολής του Αγίου Ιωνά προς τον Πατριάρχη Γεννάδιο και του εγκυκλίου περί ελεημοσύνης από τον Έλληνα Δημήτριο με αφορμή την Άλωση της Πόλεως από τους Τούρκους: Αυτόθι. Ρ. 495–496 (№263–264). Μια επιπρόσθετη επιβεβαίωση της αναγνώρισεως από τον Πατριάρχη Γεννάδιο της κανονικότητας του Μητροπολίτη στη Μόσχα, αποτελούν τα της επισήμου του απαντήσεως στις ερωτήσεις του Δεσπότη Σερβίας Γεωργίου, όπου ο Πατριάρχης αναφέρεται στη Μητρόπολη τής Ρωσίας, ότι «ἔστι Κυέβου καὶ πάσης Ῥωσίας», καίτοι «κάθηται ἐν τῷ Μοσχοβίῳ», ως θετικό παράδειγμα της διαφυλάξεως από μια έδρα της ιστορικής της ονομασίας, παρά τη τοπική της μεταφορά (Oeuvres complètes de Gennade Scholarios / Publiées... par L. Petit, X. A. Sideridès, M. Jugie. Paris, 1935. T. IV. Ρ. 208).

κρατούσε τίτλο του παπικού λεγάτου για τις υπόλοιπες επαρχίες της Ρωσικής Εκκλησίας. Ως υποψήφιος ουνίτης Μητροπολίτης «Κυέβου, Λιτβών και πάσης τῆς Ρωσίας» προτάθηκε από τον Ισίδωρο ο στενός του βοηθός Γρηγόριος ο Βούλγαρος, ο οποίος ακόμη το 1439 επισκέφθηκε τη Μόσχα ως πρωτοδιάκονος παρά τῷ Ισίδώρῳ, και αυτή τη στιγμή είχε αξίωμα του «αββά». Επί νέου Πάπα Πίου Β΄, ο μελλοντικός ουνίτης Μητροπολίτης Γρηγόριος χειροτονήθηκε στις 15 Οκτωβρίου 1458 από τον Λατίνο τιτουλάριο Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριο Γ΄ (τον ίδιο, ο οποίος εκδιώχθηκε από την Πόλη το 1450), αλλά προτού αποσταλεί στη Λιθουανία ο Πάπας Πίος Β΄ αποφάσισε την επέκταση των διεκδικήσεων της Εκκλησίας Ρώμης και επί της Ρωσίας της Μοσκοβίας. Κατόπιν εντολής του Πάπα ο Ισίδωρος αποποιήθηκε τυπικά υπέρ του Γρηγορίου του Βουλγάρου τα τμήματα πάσης της Ρωσίας, τα οποία «είχε» υπ’ αυτόν, και τον Ιανουάριο 1459 ο Γρηγόριος κατευθύνθηκε στον Καζίμηρο Δ΄ με συνοδεία του εκπροσώπου του Πάπα, του κομιστή της παπικής επιστολής στον κράλη. Αυτή η επιστολή περιελάμβανε κατάρες κατά του Αγίου Ιωνά και ζητούσε από τον κράλη να ανακαλέσει την αναγνώρισή του της εξουσίας του Αγίου Ιωνά επί των Ορθοδόξων επαρχιών στο χώρο των Λιτβών και της Πολωνίας υπέρ του Γρηγορίου και στη συνέχεια να πετύχει το ίδιο και από τη Ρωσική Κυβέρνηση, δηλαδή στο χώρο ήδη της Μεγάλης Ηγεμονίας του Μοσκόβου ⁶³.

Ο κράλης έκανε τυφλή υπακοή στο αίτημα του Πάπα Πίου Β΄ και, παρά τις δικές του υποσχέσεις του 1451, εξανάγκασε τους Ορθοδόξους Επισκόπους των Λιτβών και της Πολωνίας⁶⁴ να υποταχθούν στον απεσταλμένο της Ρώμης, τον καθολικό ιεράρχη «πάσης τῆς Ρωσίας» Γρηγόριο⁶⁵. Επίσης απέστειλε Γράμμα στον Βασίλειο Β΄, προτείνοντας να παύσει τον Άγιο Ιωνά λόγω προχωρημένης ηλικίας

⁶³ Βλ. σχόλια του Β.Ν. Floryai στο πόνημα.: *Makary Bulgakov, miropolit. Istoria Russkoj Tserkvi*. Vol. V / Β.Ν. Florya, επιστημονικός συντάκτης. Moskva, 1996. Ρ. 422–423, σημ. 3* και 10*.

⁶⁴ Συμπεριλαμβανομένων των επαρχιών της πρώην Μητροπολιέως Γαλικίας, η οποία κατ’ αυτόν τον τρόπο τελικά αποτέλεσε πλέον παρελθόν.

⁶⁵ Μόνο ένας εκ των Επισκοπων Μπριάνσκ ή Τσερνίγκοφ Ευθύμιος δραπέτευσε στη Μόσχα και μετέπειτα αναρρήθηκε στο θρόνο Σουζδαλίου (δηλ. Βλαδιμήρου).

του⁶⁶. Οίκοθεν νοείται ότι η Μόσχα με ακραία αγανάκτηση δέχθηκε το γεγονός της ωμής παρεμβάσεως της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας στα της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Ρωσίας⁶⁷. Το 1459 η Σύνοδος Επισκόπων της Βορειοανατολικής Ρωσίας αποφάσισε την αφοσίωση στον Άγιο Ιωνά και την κατηγορηματική απόρριψη του «ἀποστάτου τῆς Ὁρθοδόξου χριστιανικῆς πίστεως, Γρηγορίου, τοῦ Ἰσιδώρου μαθητοῦ...τοῦ διαφθείραντος τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἐκ Ρώμης προελθόντος...τοῦ τῆς Ἀγίας καὶ Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀφορισθέντος, τοῦ αὐτοαποκαλουμένου Μητροπολίτου Κυέβου»⁶⁸.

Παρά τις προσδοκίες των πρωτεργατῶν της ουνίας, ο Ορθόδοξος πληθυσμός των Λιτβῶν ἀντέδρασε κατὰ τρόπον οδυνηρό στη βίαια υποταγή στον παπικό λεγάτο, κάτι το οποίο τελικά οδήγησε τον Γρηγόριο Βούλγαρο να ἀναζητήσει την ἀναγνώριση της Κωνσταντινουπόλεως. Το 1465 ἀπέστειλε πρέσβη στον Κωνσταντινουπόλεως Συμεών, ἀλλὰ δεν τον δέχθηκε ο Πατριάρχης. Ἐν τούτοις ο ἐπόμενος Πατριάρχης Ἅγιος Διονύσιος Α΄ το 1467 συγκατατέθηκε να δεχθεῖ τον Γρηγόριο Βούλγαρο στην ἐκκλησιαστική κοινωνία, ἀναγνωρίζοντας τη θέση του ὡς Μητροπολίτη πάσης της Ρωσίας, καὶ στις 14 Φεβρουαρίου του ἴδιου ἔτους ἀπέστειλε Γράμμα του στη Μόσχα⁶⁹. Στο Γράμμα ο Πατριάρχης ἰσχυριζόταν ὅτι το

⁶⁶ «Ὅταν ἦλθε ο μαθητὴς του Ἰσιδώρου Γρηγόριος ο Μητροπολίτης στη γῆ των Λιτβῶν, ο κράλης της Πολωνίας Ἀνδρέας υπέβαλε αἶτημα στον ἀδελφὸ του Μεγάλο καὶ κράτιστο Ἡγέμονα Βασιλεῖο Βασίλγιεβιτς πάσης της Ρωσίας, προκειμένου να δεχθεῖ αὐτόν στη Μητρόπολη της Ρωσίας, ἐπειδὴ γέγρασε πλέον ο Μητροπολίτης Ἰωνάς» (Ρωσικά χρονικά. Ἀπαντα. Vol. 6. P. 169).

⁶⁷ «Ὁ Μεγάλος δε Ἡγέμονας δεν ἀποδέχθηκε το λόγο του κράλεως, καὶ δεν δέχθηκε τον μαθητὴ του Ἰσιδώρου, ἐνῶ ο Μητροπολίτης Ἰωνάς ἀπέστειλε Γράμμα στους ὑπὸ αὐτόν Επισκόπους να μην δέχονται την εὐλογία του» (Αὐτόθι).

⁶⁸ RIB6. Στηλ. 627–632 (№83). Επίστολή του ἀναλόγου περιεχομένου ἡ Σύνοδος ἀπέστειλε στους Επισκόπους της Νοτιοδυτικῆς Ρωσίας (Αὐτόθι. Σ. 631–634 (№84)). Στη συνέχεια ο Ἅγιος Ἰωνάς ἀπέστειλε ολόκληρη σειρά των παρομοίων ἐπιστολῶν πρὸς διάφορους ἀποδέκτες. (Αὐτόθι. Σ. 635–678 (№85–90)).

⁶⁹ Ἀμφίβολο εἶναι να ἦταν τυχαία ἡ πρόδηλη βιασύνῃ του Πατριάρχῃ Διονυσίου, διότι οὔτε ἓνας μῆνας μεσολάβησε ἀπὸ την ἀνάρρησή του στον θρόνο, ὅταν ἐξέδωσε τη σχετική ἀπόφαση. Πολύ πιθανὸ εἶναι ὅτι πίσω ἀπὸ την ἀπόφαση να κρύβεται ἡ μητριὰ του σουλτάνου ονόματι Μάρα

Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως δεν αναγνώριζε δήθεν τον Άγιο Ιωνά ως νόμιμο Προκαθήμενο της Εκκλησίας πάσης της Ρωσίας (χωρίς να εξηγήσει ταυτόχρονα την ουσιαστική αναγνώριση του Αγίου Ιωνά από τον Πατριάρχη Γεννάδιο Σχολάριο) ούτε τους διαδόχους του αναγνωρίζει και απαίτησε την παραχώρηση της διοικήσεως της Εκκλησίας της Ρωσίας στο Γρηγόριο⁷⁰.

Η πράξη του Πατριάρχη Διονυσίου είχε μια θετική πλευρά: ολόκληρη η εκκλησιαστική οργάνωση εν τῷ προσώπῳ του πρωθιεράρχη της και τους υπ'αυτὸν αρχιερείς, εγκαταλείπωντας το Λατινικό δόγμα προσχωρούσε στην Ορθοδοξία, αφενός⁷¹, αλλά η πράξη αυτή εκ των υστέρων νομιμοποιούσε την παπική

Μπράνκοβιτς, μια γυναίκα επιφανούς Σερβικού γένους που επηρέαζε τις καταστάσεις, στην οποία και όφειλε ο Διονύσιος την εκλογή του· και η οποία, για κάποιους λόγους, ενδιαφερόταν για τη νομιμοποίηση του Γρηγορίου. (σχετικά με αυτή βλ.: *Popovich M. Mara Brankovich: zhena izmetsdzhu khrishtschanskog i islamskog kulturnog kruga u 15 veku. Novi Sad, 2014*).

⁷⁰ Η δημοσίευση της σλαβονικής μεταφράσεως του Γράμματος, που σώζεται: *Vostochno-slavianskije I juznoslavianskije rukopisnyje knigi v sobranija Polskoj Narodnoj Respubliki / Sostavitel Ya. N. Schapov. Moskva, 1976. Part. 2. P. 145–147.*

⁷¹ Όμως, όπως απέδειξε η περαιτέρω πορεία της ιστορίας, δεν ήταν και πολύ ελκρινής η ρήξη αυτής της Ιεραρχίας με τη Ρώμη. Ουσιαστικά η συσταθείσα από το Γρηγόριο Βούλγαρο Ιεραρχία, καίτοι αγωνιζόταν να κρατήσει την Ορθόδοξη διδασκαλία και το τελετουργικό τυπικό, όμως ταυτόχρονα επιθυμούσε να απαλλαχθεί από την ανισότιμη κατάσταση και τις διώξεις εις βάρος της από τις τοπικές Ρωμαιοκαθολικές αρχές. Τούτο την οδηγούσε στην αναζήτηση της αναγνώρισεως από την Εκκλησία Ρώμης. Εδικότερα δε, ο αμέσως επόμενος διάδοχος του Γρηγορίου Βούλγαρου Πρωθιεράρχης της Μητροπόλεως Λιτβών Μισαήλ μετά την εκλογή του για επίσημη επικύρωση προσέφυγε στον Σίξτο Δ΄ Πάπα Ρώμης (το 1476) και όχι στην Κωνσταντινούπολη. Οι επόμενοι τέσσερις Μητροπολίτες για επικύρωση προσέφευγαν στην Κωνσταντινούπολη χωρίς να προβαίνουν σε εμφανή βήματα προς τη Ρώμη, αλλά ο πέμπτος Μητροπολίτης, Ιωσήφ Μπολγκάρινοβιτς, παρόλο που αναγνωρίσθηκε από την Κωνσταντινούπολη, επιχείρησε ανοικτά την ανανέωση της συνίας με τη Ρώμη. Με τη ζωή τους στο πλευρό των Ρωμαιοκαθολικών και λαμβάνοντας μόρφωση στα Ρωμαιοκαθολικά εκπαιδευτικά ιδρύματα οι Ορθόδοξοι της Πολωνο-Λιθουανικής Κοινοπολιτείας σταδιακά υιοθετούσαν τόσο τις δυτικές προσεγγίσεις της θεολογίας όσο και τα λατινικά τελετουργικά έθιμα: π.χ. το 17 αιώνα στην Ουκρανία ετελοῦντο χειροθεσίες κατά το λατινικό τυπικό: σε ακολούθους (*acolythus*), σε θυροφύλακες (*ostiarius*) κλπ. Διαδεδομένη ήταν και η Ρωμαιοκαθολική πρακτική ταυτόχρονης

παρέμβαση στα της Ρωσικής Εκκλησίας, αφετέρου. Απαράδεκτο έκρινε η Μόσχα τον όρο υποταγής στον «του Ίσιδώρου μαθητήν» Γρηγόριο⁷². Ως εκ τούτου, η Επιστολή του Πατριάρχη Διονυσίου όχι μόνο δεν έγινε δεκτή, αλλά μ' αυτόν τον τρόπο η Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως επί μακρόν απώθησε την οικεία της ιστορική Ρωσική Μητρόπολη⁷³. Επομένως στο έδαφος της Μητροπόλεως πάσης Ρωσίας συγκροτήθηκαν δύο ανεξάρτητες Ιεραρχίες, μια, με επικεφαλής τον Μητροπολίτη Βλαδιμήρου Μόσχας και πάσης Ρωσίας, με αφετηρία την Μητρόπολη πάσης τῆς Ρωσίας ως μέρος της Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως της βυζαντινής εποχής, ενώ η άλλη, με επικεφαλής τον Μητροπολίτη Κιέβου, Γαλικίας και (!) πάσης της Ρωσίας, αρχικώς αποτελούσε παπικό σχέδιο, αλλά στη συνέχεια η Κωνσταντινούπολη την δέχθηκε σε εκκλησιαστική κοινωνία.

χειροτονίας πολλών διακόνων και ιερέων κατά την ίδια Θεία Λειτουργία κλπ. Κατά τη διάρκεια του 16 αιώνα ενετείνετο βαθμιαίως η προπαγάνδα της ουνίας στους κληρικούς και τους λαϊκούς της Μητροπόλεως των Λιτβών, ούτως ώστε προς το τέλος του αιώνας η ουνία πράγματι συντελέσθηκε, παρασύροντας σημαντική μερίδα του ιερού κληρου και των λαϊκών. Η ουνιτική ιστοριογραφία ισχυρίζεται συχνά ότι η προσχώρηση των Επισκόπων της Μητροπόλεως Κιέβου στην ουνία το 1596 οφείλεται στην ανεπιθυμία τους να υπαχθούν στο νεοσύστατο το 1589 Πατριαρχείο Μόσχας. Αυτός ο ισχυρισμός δεν υποστηρίζεται από την αλληλογραφία που σώζεται των πρωτεργατών της μελλοντικής ουνιτικής Εκκλησίας, ενώ όλη η προγενέστερη πορεία της ιστορίας αποδεικνύει ότι οι σπόροι της ουνίας έπεσαν στην εύφορη γη πολύ πριν την υπογραφή της. Με τη σύσταση το 1596 της Ρωσικής Ουνιτικής Εκκλησίας (Ecclesia Ruthenica unita) Ιεραρχία, ως αφετηρία έχουσα τον Γρηγόριο Βούλγαρο, ουσιαστικά επανήλθε στις καταβολές της (κατ' αρχάς ήταν σχέδιο να προσχωρήσει στην ουνία ολόκληρη (!) η Ιεραρχία της Μητροπόλεως των Λιτβών, και μόλις τελευταία στιγμή ο πρίγκιπας Κ. Οστρόζκυ βρήκε κατάλληλα επιχειρήματα, προκειμένου να πείσει δύο Επισκόπους, τον Λβοβ Γεδεών και τον Περεμύσλ Μιχαήλ, να την απορρίψουν). Γι' αυτό η απόφαση του Πατριάρχη Διονυσίου πρέπει να αξιολογηθεί όχι μόνο υπό το φως της καταστάσεως τη στιγμή της λήψεώς της, αλλά και υπό το φως των μακροπρόθεσμων επιπτώσεων.

⁷² Ο Μεγάλος Ηγεμόνας Μοσκοβίας Ιωάννης Γ' απαγόρευσε την είσοδο των πρέσβων του Γρηγορίου Βουλγάρου και του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως στα όρια της Μοσκοβίας (RIB6. Στηλ. 707–712 (№100).)

⁷³ Ο Ιβάν Γ' διατύπωσε την απόφαση περί ρήξεως σχέσεων κατά τον ακόλουθο τρόπο: «Ούτε αυτόν τὸν ἴδιον θέλω, ἀλλὰ οὔτε τὴν εὐλογίαν ἢ μὴ εὐλογίαν αὐτοῦ, καὶ ἔχομεν αὐτὸν τὸν Πατριάρχη δι' ἡμᾶς ξένον καὶ παρητημένον» (Αυτόθι. Στηλ. 711).

Με όλα αυτά σημειωτέον είναι ότι η απορριφείσα από τη Ρωσική Κυβέρνηση επιστολή του Πατριάρχη Διονυσίου εμπεριείχε την ίδια παλαιά βυζαντινή ιδέα ενότητας της Ρωσικής Εκκλησίας, ανεξαρτήτως της τρεχούσης πολιτικής συγκυρίας: «Να έχετε μια Εκκλησία και έναν μητροπολίτη, και δι' αυτό πρέπει να ενωθείτε μαζί του και γενήσεται μία ποιμήν, εἷς ποιμήν... Η ανάγκη να υπάρχει σ' όλη τη Ρωσική γη ένας γνήσιος κανονικός μητροπολίτης προκύπτει από την παλαιά παράδοση και τα έθιμα της Ρωσίας. Είναι απαράδεκτο να καταλύονται οι παλαιές παραδόσεις και τα έθιμα...». Από το κείμενο της επιστολής του Αίγου Διονυσίου προκύπτει με σαφήνεια ότι η Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως δεν έβλεπε να διχοτομηθεί η πρώην Μητρόπολη της Ρωσίας σε Κιεβινό και Μοσχοβιτικό μέρος με την αποδοχή του Γρηγορίου Βουλγάρου στην εκκλησιαστική κοινωνία, αντιθέτως, επέμενε στο σεβασμό του «παλαιού εθίμου» ως προς την ενότητα και το αδιαίρετο της Μητροπόλεως πάσης Ρωσίας. Η υπαγωγή της Ρωσικής Εκκλησίας στον Γρηγόριο Βούλγαρο η επιστολή τεκμηριώνει με τη φερόμενη αντικανονικότητα των Μητροπολιτών Μόσχας: «...τούς πάντας τούτους ή Μεγάλη, Καθολική καθ' ήμᾱς Ἀγία Ἐκκλησία οὐδ' ἔχει, ἀλλὰ οὐδ' ὀνομάζει Μητροπολίτας», και όμως συμπεραίνεται οπωσδήποτε ότι με την αναγνώριση της θέσεως του Μητροπολίτη Μόσχας (ή Πατριάρχη), αυτός και θα έπρεπε να θεωρείται από την Κωνσταντινούπολη ως «γνήσιος κανονικός μητροπολίτης σ' όλη τη Ρωσική γη».

Γι' αυτό η ακολουθήσασα το 16 αιώνα αναμφισβήτητη αναγνώριση νομιμότητας των Μητροπολιτών Μόσχας και πάσης Ρωσίας από το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως έμμεσα υποδήλωνε και την αναγνώριση της εξουσίας αυτών επί της Εκκλησίας πάσης τῆς Ρωσίας και όχι μόνο επί των επαρχιών στα εδάφη υπό τον πολιτικό έλεγχο της Ρωσική Κυβερνήσεως.

Γεγονότα 1430 — 1460: συμπεράσματα. Εξαιτίας της ταυτόχρονης προσχωρήσεως στην ουνία του βυζαντινού αυτοκράτορα, του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως και του απεσταλμένου από την Κωνσταντινούπολη Μητροπολίτη πάσης Ρωσίας Ισιδώρου, του Ρωμαιοκαθολικού Καρδινάλιου γενομένου, στη Ρωσική Εκκλησία δημιουργήθηκε ένα άνευ προϋποθέσεων

εκκλησιαστικό-κανονικό κενό. Μετά από μακρόχρονη αναμονή επικεφαλής της μιας Εκκλησίας της Ρωσίας ετέθη ο Άγιος Ιωνάς, ο οποίος ακόμη πριν φθάσει στη Ρωσία Ισίδωρος είχε τίτλο του «εψηφισμένου» Μητροπολίτη και την υπόσχεση του Πατριάρχη Ιωσήφ Β΄ (του τελευταίου Προκαθημένου της Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως προτού ασπασθεί την ουνία) ότι αυτός θα ετίθετο επικεφαλής της Ρωσικής Εκκλησίας σε περίπτωση ο Ισίδωρος να πάθει κάτι. Ο Άγιος Ιωνάς είχε αρμοδιότητες εφ'όλης της Ρωσικής Εκκλησίας, των νοτίων και νοτιοδυτικών επαρχιών, των ευρισκομένων υπό τον Πολωνο-Λιθουανό κράλη μηδέ εξαιρουμένων, το οποίο ο κράλης επιβεβαίωσε μεταξύ άλλων και με το Γράμμα του.

Όταν δε, κατόπιν προτροπής Καρδινάλιου Ισιδώρου ο παπικός θρόνος αποφάσισε να διεκδικήσει όλη τη Ρωσική Εκκλησία και στην Πολωνία απεστάλη ενωτικός Μητροπολίτης Γρηγόριος, εκείνος δε με υποστήριξη της Πολιτείας κατέφερε να υποτάξει στην εξουσία του μερικούς Ορθοδόξους Αρχιερείς. Η συσταθείσα κατ'αυτόν τον τρόπον νέα ουνιτική Ιεραρχία «πάσης τῆς Ρωσίας» στη συνέχεια διέκοψε την κοινωνία της με τη Ρώμη, αλλά ωστόσο δεν έγινε αποδεκτή από την Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως ἐν τῷ προσώπῳ του Πατριάρχη Συμεών. Αργότερα δε την δέχθηκε σε κοινωνία ο Πατριάρχης Διονύσιος Α΄.

Η ένταξη της Ιεραρχίας αυτής στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως δεν προέβλεπε τη διχοτόμηση της Μητροπόλεως πάσης Ρωσίας, αντιθέτως, με την αποδοχή του Γρηγορίου ο Πατριάρχης απαίτησε την υπαγωγή σε αυτόν, και όχι σε Μητροπολίτες Μόσχας, τους οποίους κήρυξε πλέον αντικανονικούς, όλων ανεξαιρέτων επαρχιών της Εκκλησίας της Ρωσίας. Επομένως, η αναγνώριση από την Κωνσταντινούπολη της νομιμότητας των Μητροπολιτών Μόσχας έπρεπε να προβλέπει και την αποκατάσταση της ενότητας της Ρωσικής Εκκλησίας υπό τον Μόσχας. Το πρώτον, δηλαδή η αναγνώριση γινόταν σταδιακά, κατά τη διάρκεια του 16 αιώνα για να διατυπωθεί τελικά στα κείμενα 1589–1593 περί συστάσεως Πατριαρχείου στη Ρωσία. Ενώ για την επίτευξη του δεύτερου, δηλαδή την αποκατάσταση ενότητας της Ρωσικής Εκκλησίας, χρειάστηκαν άλλα περίπου εκατό χρόνια.

Ι.3. Αποκατάσταση ενότητας της Ρωσική Εκκλησίας κατά τη διάρκεια του 17 αιώνα

Πολύ δυσχερής κατέστη η θέση της Ορθοδόξου Ιεραρχίας σε πρώην νότιες, νοτιοδυτικές και δυτικές Ρωσικές περιοχές κατόπιν προσχωρήσεως στο τέλος του 16 αιώνα του Μητροπολίτη Κιέβου, Γαλικίας και πάσης της Ρωσίας Μιχαήλ Ρογκόζα με την πλειοψηφία των Επισκόπων της Μητροπόλεως του στην ουνία, η οποία κηρύχθηκε στη Σύνοδο Μπρεστ-Λιτόφσκ το 1596, καθώς και κατόπιν συστάσως της Ρωσικής Ουνιτικής Εκκλησίας και έν συνεχεία λήψεως από την Πολωνική Κυβέρνηση μέτρων καταπίεσεως εις βάρος των Ορθοδόξων πληθυσμών της Πολωνο-Λιθουανικής Κοινοπολιτείας να ασπασθύν είτε την ουνία, είτε το λατινικό ρυθμό. Στην αρχή του 17 αιώνα η Ορθόδοξη Μητρόπολη Κιέβου δεν είχε οικείο Μητροπολίτη, ενώ όλη η Ιεραρχία της συγκροτείτο από δύο Επισκόπους: τον Λβοφ Γεδεών Μπαλαμπάν και τον Περεμύσλ Μιχαήλ Κοπυστένσκι, η θέση των οποίων ήταν παράνομη. Μετά το θάνατο του Γεδεών το 1607 ο διάδοχός του Ιερεμίας Τισσαρόφσκι για να χειροτονηθεί ήταν να μεταβεί στη Μολδαβία, διότι ο Επίσκοπος Μιχαήλ εκωλύετο να τον χειροτονήσει μόνος του. Όχι μόνο αυτό, αλλά για να τύχει αναγνωρίσεως από την Πολωνική Κυβέρνηση ο Ιερεμίας αναγκάσθηκε να ορκισθεί ενωτικός, πιθανώς ψευδώς, διότι μετέπειτα διακρίθηκε ως αγωνιστής κατά της ουνίας. Με τον θάνατο του Μιχαήλ το 1610 ή 1612 ο Επίσκοπος Ιερεμίας έμεινε μόνος Ιεράρχης της πρώην Μητροπόλεως.

Το 1620 ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων Θεοφάνης Δ', ο οποίος έφθασε στο Κίεβο από τη Μόσχα, ουσιαστικά επανασύστασε την Ιεραρχία της έν λόγω Μητροπόλεως. Αφού ενημέρωσε τον Πατριάρχη Φιλάρετο για την παρακμή της εκκλησιαστικής ζωής στο Κίεβο⁷⁴ ο Θεοφάνης Γ' υπό συνθήκες μυστικότητας προέβη σε χειροτονία τριών Αρχιερέων: του Ιώβ Μπορέτσκ σε Μητροπολίτη

⁷⁴ Ρωσικό Κρατικό Αρχείο Αρχαίων Πράξεων, τομέας 52, περίγρ. 2., μοναδα 10.

Κιέβου, Γαλικίας και πάσης της Ρωσίας, του Μελετίου Σμοτρίτσκι σε Αρχιεπίσκοπο Πόλοτσκ και του Ησαΐα Κοπίνσκι σε Επίσκοπο Περεμύσλ. Έν συνεχεία τελέσθηκαν χειροτονίας προς πλήρωση των άλλων τεσσάρων έν χηρεία επισκοπών και κατ'αυτόν τον τρόπο επανασυστάθηκε η Ιεραρχία της Μητροπόλεως Κιέβου. Έν τούτοις, η Μόσχα δεν βιαζόταν με την αναγνώρισή τους, επειδή παρά την ευμενή στάση έναντι των Πατριαρχών της Ανατολής, η οποία διαμορφώθηκε μετά τη σύσταση Πατριαρχείου στη Μόσχα το 1589 και, ιδίως, έναντι του Θεοφάνους, ο οποίος για δεύτερη φορά επισκέφθηκε τη Μόσχα και έλαβε μέρος στην ενθρόνιση Πατριάρχη Μόσχας Φιλαρέτου, η στάση της Μόσχας έναντι της Δυτικορωσικής Μητροπόλεως (αυτοαποκαλουμένης Κιέβου κλπ.) δεν διακρινόταν για την ανοχή τόσο εξαιτίας διεκδικήσεων επί «πάσης τής Ρωσίας» κάτι το οποίο αποτυπώθηκε στον τίτλο, όσο και εξαιτίας των ουνιτικών συμπαθειών πολλών εκ των Ιεραρχών της⁷⁵. Γι'αυτό όταν ο νεοενθρονισθείς Μητροπολίτης Ιώβ Μπορέτσκι απέστειλε το 1621 Γράμματα προς τον βασιλιά Μιχαήλ Θεοδωρόβιτς και τον Πατριάρχη Φιλάρετο Νικίτιτς, καμία απάντηση δεν έλαβε, παρόλο που όχι μόνο παρέλειψε φρωνίμως το «πάσης τής Ρωσίας» από τον τίτλο του, αλλά και προσφώνησε τον Πατριάρχη «κύριο και ποιμένα μου».

Άλλωστε, οι σχέσεις συνάφθηκαν αργότερα από το c 1622–1623 ανεπίσημα⁷⁶, ενώ από το 1624 επισήμως πλέον, και μάλιστα στα Γράμματά του ο Μητροπολίτης Ιώβ προσφωνεί τον Πατριάρχη Μόσχας «παναγιώτατον καὶ μακαριώτατον κύριον και πατέρα, πατέρα πατέρων, κύριον πατέρα κυρ Φιλάρετον Νικίτιτς, ἐλέω Θεού

⁷⁵ Λαμπρή μαρτυρία του βαθμού της μη αποδοχής αποτελεί η απόφαση της Συνόδου της Μόσχας το 1620 με επικεφαλής τον Πατριάρχη Φιλαρέτου για το διά καταδύσεως Βάπτισμα των από τη Δυτικορωσική Μητρόπολη προερχομένων και διά ραντισμού βεβαπτισμένων (η χρήση δεν επαναλαμβάνετο. Οι βεβαπτισμένοι από τους ουνίτες, αναβαπτίζονταν και επαναχρίοντο). Το σχετικό έγγραφο, η Συνοδική έκθεση του 1621, ήταν ετεταγμένο σε σειρά εκδόσεων του Ευχολογίου από το 1623 έως 1651. Υπήρχαν προηγούμενα της παρομοίου «αναπληρώσεως» του βαπτίσματος των ιερωμένων, οι οποίοι στη συνέχεια επαναχειροτονούντο.

⁷⁶ Florja B. H. Novyje dannye o nachale kontaktov Kievskogo mitropolita Iova Boretskogo s Rossijej //Vestnik tserkovnoj istorii. Moskva, 2011. № 3-4. P. 225–232.

Πατριάρχην Μόσχας καὶ πάσης Ρωσίας, κύριον πατέρα καὶ ποιμένα μου», «πάσης τῆς Ρωσίας αὐθέντην», χαρακτηρίζοντας εαυτό του «εὐπειθῆ δούλον καὶ ἑσαεὶ εὐχέτην»⁷⁷. Το 1622 ο Επίσκοπος Ησαΐας Κοπίνσκι καὶ μέλλοντικός Μητροπολίτης Κιέβου καὶ Γαλικίας (1631–1632), ἀπηύθυνε το Γράμμα του στον «παναγιώτατον καὶ παμμακαριώτατον κυρ Φιλάρετον, ἐλέω Θεοῦ, ἱερωτάτον πατριάρχην τῆς Μεγάλης τε καὶ Μικρᾶς Ρωσίας ἕως περάτων τοῦ μεγάλου ὠκεανοῦ»⁷⁸. Επομένως, οἱ χειροτονηθέντες ἀπὸ τον Θεοφάνη Δ΄ Ιεράρχες εἶχαν πλήρη ἐπίγνωση τῆς μὴ ἐξαιρέσεως τῆς Μικρᾶς Ρωσίας ἀπὸ τὴ δικαιοδοσία των Πατριαρχῶν Μόσχας.

Ἀλλωστε, γιὰ τὴ Μόσχα ἡ σύναψη σχέσεων δὲν ἐσήμαινε τὴν ἀνεὺ ὅρων ἀναγνώριση τῆς θέσεως των Μητροπολιτῶν Κιέβου καὶ Γαλικίας, τοσούτω μάλλον ὅσο αὐτὴ ἡ θέση τους οὔτε στο ἔδαφος τῆς Πολωνο-Λιθουανικῆς Κοινοπολιτείας ἐξασφαλιζέτο. Μόνο τὸ 1632, ἐπιθυμώντας νὰ διασφαλίσῃ τὴν νομιμοφροσύνη των Ορθοδόξων πλυθησμών ἐν ὧσιν ἐνὸς νέου πολέμου κατὰ τῆς Ρωσίας ἡ Πολωνικὴ Κυβέρνηση ἀναγνώρισε ἐπισήμως στους Ορθοδόξους τὸ δικαίωμα νὰ ἔχουν οἰκεία τους Ιεραρχία, τὴν υπαγομένη στὴν Κωνσταντινούπολη (γιὰ τὴ Μόσχα οὔτε λόγος θὰ ἐδύνατο νὰ γίνῃ). Επιστράφηκε μέρος των περιουσιῶν των πρώην Ορθοδόξων ἐπισκοπῶν, ὅμως ἀντὶ των Ἐπισκόπων, τους οἱποῖους χειροτόνησε κρυφὰ ὁ Θεοφάνης, ἐπρεπε νὰ ἐκλεγούν νέοι. Βασικὸ ρόλο στις διαπραγματεύσεις ἀπὸ πλευρᾶς των Ορθοδόξων, χάριν στα διπλωματικά του ταλέντα καὶ τις ἀριστοκρατικὲς διασυνδέσεις, διεδραμάτισε ὁ Ἀρχιμανδρίτης Πέτρος Mohila, ὁ οἱοῖς τὸ 1633 καὶ ἐτέθη ἐπικεφαλῆς τῆς Μητροπόλεως Κιέβου καὶ Γαλικίας, τῆς οἱοῖς διατέλεσε ποιμενάρχης ἕως τὸ θάνατό του στὸ Κίεβο τὸν Ἰανουάριο 1647. Ἡ κατὰ τὸ ἐπόμενο ἔτος 1648 γενομένη ἐξέγερση τοῦ Μπογκντάν Χεμλνίτσκι στὴν Πολωνο-Λιθουανικὴ Κοινοπολιτεία στάθηκε ἀφετηρία γιὰ περίπλοκες ἱστορικὲς διαδικασίες⁷⁹. Ὡς πρὸς τὸ καθεστὼς τῆς Μητροπόλεως

⁷⁷ Archiv Yugo-Zapadnoj Rossii... Part. 1. Vol. VI. Kiev, 1883. P. 542–543.

⁷⁸ Krylovsky A. Lvovskoje stavropigialnoe bratstvo (Opyt tesrkovno-istoricheskogo izsledovaniya). Kiev, 1904. P. 79 [2 σελιδοποίηση.] (Παράρτημα XXXVI).

⁷⁹ Ἡ ἐξέγερση τοῦ Μπογκντάν Χεμλνίτσκι ὡς κύριο ἀποτέλεσμα εἶχε τὶς ἀποφάσεις ἀπὸ τὴν Κληρικολαϊκὴ Σύνοδο τῆς Μόσχας (τὸν Οκτώβριο 1653) περὶ ἀποδοχῆς τοῦ Στρατεύματος

Κιέβου και Γαλικίας η ανασύσταση της Ορθοδόξου επαρχίας στο Τσερνίγκοφ (την πόλη αφαίρεσε από τη Ρωσία κατά την Ταραχώδη εποχή η Πολωνο-Λιθουανική Κοινοπολιτεία) το 1649 και στη συνέχεια η υπαγωγή αυτής μαζί με την επαρχία

Ζαπορόζιε στη Ρωσική ιθαγένεια και από το Κοζακικό Συμβούλιο στο Περεγιασλάβλ (τον Ιανουάριο 1654) περί ενοποιήσεως του εδάφους του Στρατεύματος Ζαπορόζιε με το Ρωσικό βασίλειο και όρκου υποταγής των Κοζάκων στον Ρώσο τσάρο. Με τη σειρά τους, αυτές οι αποφάσεις οδήγησαν στον Ρωσο-Πολωνικό πόλεμο 1654–1667, στους πρώτους μήνες του οποίου το βασίλειο Μοσχοβίας κατάφερε να ανακτήσει Σμολένσκ (κατόπιν αυτού καταργήθηκε η ουνιτική Αρχιεπισκοπή Σμολένσκ, η οποία ιδρύθηκε το 1626, ενώ το 1659 ανασυστάθηκε επαρχία Σμολένσκ του Πατριαρχείου Μόσχας) και λοιπές περιοχές, τις οποίες είχε καταλάβει η Πολωνο-Λιθουανική Κοινοπολιτεία την Ταραχώδη Εποχή. Σύντομα όμως ο πόλεμος αποκάλυψε εσωτερικές αντιθέσεις στους κόλπους των Κοζάκων, οι οποίοι από 1660 διχάσθηκαν σ' εκείνους της αριστερής και εκείνους της δεξιάς όχθης του Δνείπερου. Ο πόλεμος ολοκληρώθηκε με την ανακωχή Ανδρούσοβ το 1667, σύμφωνα με την οποία η Ρωσία αποκτούσε, κυρίως, την αριστερής όχθης Ουκρανία (για την οποία η Ρωσία κατέβαλε στους Πολωνούς μεγάλη χρηματική αποζημίωση) και Σμολένσκ, καθώς επίσης και για δύο χρόνια το Κίεβο. Η Πολωνο-Λιθουανική Κοινοπολιτεία από την πλευρά της ανακτούσε την δεξιάς όχθης Ουκρανία. Οι Κοζάκοι της δεξιάς όχθης με επικεφαλής τον Χατμάνο Πέτρο Ντοροσένκο, δυσαρεστημένοι με τους όρους της ανακωχής το 1669 συγκάλεσαν του Συμβουλίου του Ράντα, όπου αποφάσισαν την ένταξη στην κυριαρχία της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Το 1672 οι Τούρκοι εισέβαλαν στην δεξιά όχθη με αποτέλεσμα τη σύναψη της ειρηνικής συνθήκης Μπουτσάτς, σύμφωνα με την οποία η Τουρκία αποκτούσε το Ποντόλγιε, ενώ η υπόλοιπη Ουκρανία της δεξιάς όχθης με επικεφαλής τον Π. Ντοροσένκο καθίστατο Οθωμανικό προτεκτοράτο και η Πολωνο-Λιθουανική Κοινοπολιτεία δεσμευθηκε να καταβάλλει αποζημίωση στους Οθωμανούς. Εξαιτίας των απαραδέκτων όρων της ειρηνικής συνθήκης ξέσπασε σύντομα ο Πολωνο-Τουρκικός πόλεμος ο οποίος έληξε με τη συνθήκη Ζουράβεν το 1676 με μόνη σε γενικές γραμμές διαφορά από εκείνη του Μπουτσάκ την έλλειψη των αποζημιώσεων. Το ίδιο έτος ο Ντοροσένκο ορκίσθηκε την υποταγή στη Ρωσική Κυβέρνηση και εγκατέλειψε τη δεξιά όχθη, ενώ το 1686 καταστράφηκε η πρωτεύουσά του η πόλη Τσιγκρίν. Το 1686 το βασίλειο της Ρωσίας και η Πολωνο-Λιθουανική Κοινοπολιτεία υπέγραψαν την αιώνια ειρήνη, σύμφωνα με την οποία το βασίλειο της Ρωσίας αποκτούσε το Κύεβο διά παντός (και αυτή τη φορά με καταβολή μεγάλης χρηματικής αποζημιώσεως), και κατόπιν τούτων τα Ρωσικά στρατεύματα εμπλέχθηκαν στο Μεγάλο Τουρκικό πόλεμο με το μέρος της Κοινοπολιτείας, ο οποίος έληξε για την τελευταία με την επιστροφή του Ποντόλγιε και λοιπών περιοχών της Ουκρανίας της δεξιάς όχθης, το οποίο επικυρώθηκε με την ειρηνική συνθήκη του Καρλόβιτς 1699.

Κιέβου υπό τον Μόσχα το 1654, αποτέλεσε το βασικό γεγονός αυτών των περίπλοκων διαδικασιών. Ο Μητροπολίτης Κυέβου και Γαλικίας εκείνη τη στιγμή διατέλεσε ο Σίλβεστρος Κόσοφ. Ο Μητροπολίτης Κιέβου και Γαλικίας εκείνη τη στιγμή διατέλεσε ο Σίλβεστρος Κόσοφ. Τον Απρίλιο 1657 μετά το θάνατό του επόμενος Μητροπολίτης τον Ιανουάριο 1658 εκλέγεται ο Επίσκοπος Λουτζικού Διονύσιος Μπαλαμπάν-Τουκάλσκι⁸⁰. Τον Φεβρουάριο του ίδιου έτους ο Επίσκοπος Διονύσιος όρκισε τον Χατμάνο Ιβάν Βυγκόφσκι στην υποταγή στον Ρώσο τσάρο. Οι Ρώσοι επίσημοι, οι οποίοι παρέστησαν στην τελετή, εισηγήθηκαν στον Διονύσιο να πάει στον Πατριάρχη Μόσχας Νίκωνα για έγκριση του μητροπολιτικού του αξιώματος. Παρά ταύτα, ο ψηφισμένος Μητροπολίτης αρνήθηκε και αργότερα πήρε αυτή την έγκριση από τον Κωνσταντινουπόλεως Παρθένιο Δ'. Αφού εγκατέλειψε το Κίεβο λόγω εχθροπραξιών, στις οποίες προέβη ο Ι. Βυγκόφσκι, ο οποίος αθέτησε τον όρκο, ο Διονύσιος παρέδωσε δικαιώματα διοικήσεως των ενοριών της επαρχίας Κυέβου στον Άγιο Τσερνίγκοβ Λάζαρο Μπαρανόβιτς και μέχρι το θάνατό του το 1663 ουσιαστικά δεν είχε καμία εξουσία στο Κύεβο και στην αριστερή όχθη του Δνεύπερου. Το 1658 με τη συμμετοχή του Διονυσίου ο Βυγκόφσκι υπέγραψε συμφωνία ειρήνης στο Γκαντάτς με του Πολωνούς, προκαλώντας δυσαρέσκεια στους Κοζάκους. Το Κοζακικό Συμβούλιο Ράντα εξέλεξε Χατμάνο τον Γιούρι, υιό του Μπογκντάν Χμελνίτσκι, ο οποίος τον Οκτώβριο 1659 υπέγραψε μια νέα συνθήκη με εκπροσώπους του Ρωσικού βασιλείου, δηλαδή τα άρθρα Περεγιασλάβλ, τα οποία συμπεριέλαβαν μεταξύ άλλων και την υπαγωγή του Μητροπολίτη Κυέβου στον Πατριάρχη Μόσχας υπό τον όρο αυτονομίας: «Ο Μητροπολίτης Κιέβου καθώς και οι λοιποί κληρικοί της Μικράς Ρωσίας να τελούν υπό ευλογία του Αγιωτάτου Πατριάρχου Μόσχας και πάσης Μεγάλης, Μικράς τε και Λευκής Ρωσίας, ενώ δεν θα έχει πνευματικά δικαιώματα ο Αγιώτατος Πατριάρχης»⁸¹.

⁸⁰ Περί αυτού βλ.: *Florja B. N. Dionisij (Balaban-Tukalsky) // Pravoslavnaya encyclopedia. Moskva, 2007. Vol. 15. P. 282–284.*

⁸¹ *Polnoje sobranije zakonov Rossijskoj imperii. Sobranie Pervoe. Sankt-Peterburg, 1830. Vol. 1. P. 494.*

Σύμφωνα με αυτές τις διατάξεις και λόγω μακράς απουσίας απο το Κίεβο του Μητροπλίτη Διονυσίου, το 1661 Τοποτηρητής Πατριαρχικού Θρόνου Μόσχας ο Πιτιρίμ χειροτόνησε στην χηρεύουσα Επισκοπή Μοτισλάβ⁸² της Μητροπόλεως Κιέβου τον Μεθόδιο Φιλιμόνοβιτς με δικαιώματα τοποτηρητείας όλης της Μητροπόλεως. Ενημερωθείς σχετικά ο Μητροπολίτης Διονύσιος χειροτόνησε στην ίδια επισκοπή τον Ιωσήφ Νελιούμποβιτς-Τουκάλσκι⁸³. Από την πλευρά του ο Πατριάρχης Νίκων, ο οποίος δεν αποδεχόταν τη θέση του Πιτιρίμ, το 1662 αναθεμάτισε τόσο αυτόν όσο και τον χειροτονηθέντα από αυτόν Μεθόδιο. Κανείς στη Ρωσία, αλλά ούτε και στη Μικρά Ρωσία δέχθηκε αυτή την πράξη, αλλά το ίδιο έτος το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, το οποίο εκείνη τη στιγμή συμμαχούσε πλήρως με τον Νίκωνα, αναθεμάτισε και αυτό τον Μεθόδιο. Ωστόσο ο τελευταίος με υποστήριξη του Χατμάνου Ιβάν Μπριουχοβέτσκι, εξακολουθούσε να διοικεί την επαρχία Κυέβου, παρά το γεγονός ότι πολλοί κληρικοί και λαϊκοί πληροφορήθηκαν τα επιβληθέντα σε βάρος του κανονικά επιτίμια, προκαλώντας μεγάλη σύγχυση.

Έν τω μεταξύ στην Πολωνο-Λιθουανικού Κοινοπολιτεία μετά το θάνατο του Διονυσίου στην έδρα του Κυέβου ταυτόχρονα εξελέγησαν ο Ιωσήφ Νελιούμποβιτς-Τουκάλσκι και ο Επίσκοπος Περεμύσκλ Αντώνιος Βίννιτσκι⁸⁴, λαμβάνοντας και οι δύο το σχετικό Γράμμα για την διοίκηση της έδρας του Κιέβου από τον κράλη. Ως αποτέλεσμα η έδρα του Κιέβου απέκτησε ταυτόχρονα δύο Προκαθημένους, οι οποίοι ευρίσκονταν μακράν του Κιέβου, και παράλληλα δύο Τοποτηρητές, οι οποίοι έμειναν στην αριστερή όχθη του Δνείπερου (τον Λάζαρο Μπαράνοβιτς και τον Μεθόδιο Φιλιμόνοβιτς), με κανένα από αυτούς να έχει έγκριση της Κωνσταντινουπόλεως. Ουσιαστικά η εξουσία του Αντωνίου επεκτεινόταν στις επαρχίες Βολύν, Περεμύσλ και Χολμ, ενώ του Ιωσήφ

⁸² Δηλαδή στο θρόνο Μογκιλιόφ.

⁸³ Περί αυτού βλ.: *Florja B. N. Iosif Nelubovich Tukalski // Pravoslavnaya encyclopedia. Moskva, 2010. Vol. 25. P. 638–645.*

⁸⁴ Περί αυτού βλ.: *Florja B. N. Antony Vinnitski // Pravoslavnaya encyclopedia. Moskva, 2001. Vol. 2. P. 624–625.*

(εξαιρουμένης της περιόδου 1663-1665, όταν κατ'επανάληψιν συνελαμβάνετο από τις Πολωνικές αρχές) στα εδάφη υπό τον Π. Ντοροσένκο. Το 1668, χάριν στην υποφώσκουσα προσέγγιση μεταξύ του Ντοροσένκο και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ο Ιωσήφ κατάφερε να εξασφαλίσει την αναγνώριση του Κωνσταντινουπόλεως Μεθοδίου Γ'⁸⁵. Την ίδια χρονιά ο Αντώνιος ενημέρωσε τον Μόσχας Ιωάσαφ Β' για την προθυμία να υπαχθεί υπό αυτόν (η πρόταση δεν έγινε αποδεκτή), ενώ ο Μεθόδιος κηρύχθηκε έκπτωτος⁸⁶. Παρόλο που διευθετήθηκε το θέμα με το Μεθόδιο, ο Ιωσήφ ωστόσο δεν εμφανίσθηκε στο Κίεβο, διότι ο Κιεβινός κλήρος, λόγω της μη συμμετοχής του στην εκλογή του, δεν ήθελε να τον αναγνωρίσει. Συνεπώς, η διοίκηση των ενοριών της επαρχίας Κυέβου περιήλθε και πάλι στον Λάζαρο Μπαράνοβιτς. Μετά το θάνατο του Ιωσήφ το 1675 ο Αντώνιος το 1676 διεκδίκησε την καθέδρα του Κιέβου στην Δίαϊτα, όμως ο Πολωνός κράλης Γιάν Σομπέσκι αποφάσισε να παραδώσει τα δικαιώματα αυτά στον Επίσκοπο Λβοβ Ιωσήφ Σουμλινάσκι⁸⁷, ο οποίος μέχρι τότε είχε ασπασθεί κρυφά την ουνία. Άλλωστε το 1678 ο Αντώνιος κατάφερε να εξασφαλίσει από την Πολωνική Κυβέρνηση την επαναφορά των δικαιωμάτων του, αλλά πέθανε το 1679.

Μέχρι τον καιρό της τελευτής του Αντωνίου, είχε γίνει ανυπόφορη η θρησκευτική πολιτική της Πολωνο-Λιθουανικής Κοινοπολιτείας έναντι των Ορθοδόξων πληθυσμών του κράτους: τους εξανάγκαζαν να ασπασθούν την ουνία, με διάφορα προσχήματα εδημεύετο η περιουσία των Ι. Ναών και Μονών, εκωλύετο παντοιοτρόπως η δράση του Ορθοδόξου ευαγούς κλήρου. Ακόμη το 1676 με απόφαση της Δίαϊτας της Πολωνο-Λιθουανικής Κοινοπολιτείας με ποινή

⁸⁵ Akty, odnosyashiesja k istorii Zapadnoj Rossii, sobranyje i izdannye Archeologicheskiju kommissieju, Sankt-Peterburg, 1853. Vol.5: 1633–1699. P. 114–116 (№71).

⁸⁶ Συνελήφθηκε από τους Κοζάκους του Ντοροσένκο, καθαιρέθη από τον Ιωσήφ, αλλά κατάφερε να δραπετεύσει στο Κίεβο, στη συνέχεια μεταφέρθηκε στη Μόσχα, όπου αρχικώς συνελήφθη και τελικά ετοποθετήθη στην Ιερά Μονή Νοβοσπάσκι, όπου διέμενε μέχρι το θάνατό του.

⁸⁷ Περί αυτού βλ.: *Pidgaiko B, G, Skochiljas I. Ya. Iosif Shumlyansky // Pravoslavnaya encyclopedia. Moskva, 2010. Vol. 25. P. 682–694.*

θανάτου και κατάσχεση περιουσίας απαγορευόταν κάθε μη εγκεκριμένη από την Κυβέρνηση επαφή με το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, ώστε κατέστη αδύνατη η εκλογή του Κυέβου με τη συμμετοχή της Κωνσταντινουπόλεως. Η έν λόγω απόφαση οφείλεται σε δύο λόγους: την επιθυμία των Πολωνικών αρχών να μην αφήσουν στους Ορθοδόξους καμία άλλη επιλογή από τον ασπασμό της ουνίας, και τη σύγκρουση της Πολωνο-Λιθουανικής Κοινοπολιτείας με την Οθωμανική Αυτοκρατορία (με το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως να θεωρείται ως πράκτορας επιρροής της). Ο θρόνος του Κιέβου τελούσε τυπικά έν χηρεία από το 1679, μέχρι τότε είχαν χηρεύσει επίσης οι επαρχίες Μοτισλάβ και Πόλοτσκ. Το Κύεβο είχε να δει τους Μητροπολίτες από το 1658. Ο Επίσκοπος Λβοβ Ιωσήφ Σουμλιάνσκι και ο ψηφισμένος Περεμύσλ Ιννοκέντιος Βίννιτσκι ορκίσθηκαν κρυφά ουνίτες και κατέβαλαν κάθε προσπάθεια προς εξάπλωση αυτής μεταξύ των Ορθοδόξων. Ο μόνος Ορθόδοξος Επίσκοπος σε όλη την επικράτεια της Πολωνο-Λιθουανικής Κοινοπολιτείας που έμεινε ήταν ο Επίσκοπος Λουτζικού Γεδεών Σβιατοπόλκ Τσετβερτίνσκι, όμως και αυτός τελικά αναγκάστηκε να δραπετεύσει το 1684 στην αριστερή όχθη της Ουκρανίας. Η όλη κατάσταση ήθελε παρέμβαση τόσο για την προστασία της ελευθερίας του θρησκεύειν των Ορθοδόξων κατοίκων της Κοινοπολιτείας, όσο και για τη διοργάνωση εύρυθμης εκκλησιαστικής ζωής στο Κίεβο και στην αριστερή όχθη, οι οποίοι εντάχθηκαν τελικά στο βασίλειο της Ρωσίας.

Η Ρωσία δίσταζε να παρέμβει, το οποίο ουδόλως υποδήλωνε ότι ανέμενε να κριθεί η τύχη της Δυτικορωσικής Μητροπόλεως από την Κωνσταντινούπολη. Αντιθέτως, η θέση της Ρωσικής Κυβερνήσεως δεν διέφερε από εκείνη την οποία ακολουθούσε προ δύο αιώνων έναντι της ενότητας της Μητροπόλεως της Ρωσίας, η οποία εκδηλώνεται σαφώς στο Γράμμα του Πατριάρχη Ιωακείμ προς τον Χατμάνο Ιβάν Σαμοϊλόβιτς το Σεπτέμβριο 1685: «Ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐμφυτεύσεως ἐν τῇ Ρωσσίᾳ τῆς ἀγίας, εὐσεβοῦς πίστεως μία ἦτο ἡ Μητρόπολις τῆς Ρωσσίας καὶ οἱ πανταχοῦ Ρώσσοι εὐπειθεῖς καὶ ὑπήκοοι ἦσαν τῷ Θρόνῳ πάσης τῆς Ρωσσίας»⁸⁸.

⁸⁸ Archiv Yugo-Zapadnoj Rossii... Part. 1. Vol. V. Kiev, 1872. P. 88 (№XIX).

Επιπλέον, τώρα αυτή η ενότητα δεν ηρείδετο μόνο επί των ιστορικών τεκμηρίων, αλλά και επί της αποφάσεως της Συνόδου των Πατριαρχών της Ανατολής (δηλαδή, επί των κειμένων συστατικών του έν Μόσχᾳ Πατριαρχείου): «Ὅτε διὰ τῆς συνόδου ἁγιωτάτων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πατριαρχῶν τε καὶ πολλῶν ἀρχιερέων συνεστήθη ἐν τῇ βασιλευούσῃ πόλει τῆς Μόσχας, ἐπὶ τῶν εὐλαβεστάτων ὀρθοδόξων βασιλέων, ὁ πατριαρχικὸς θρόνος, ὥρισαν πάντες συνοδικῶς ὅπως ὅλων τῶν θρόνων τοὺς τῆς Ρωσσίας ἀρχιερέας ὑποταγῆναι τῷ πατριαρχικῷ θρόνῳ Μοσχοβίας, τοῦ πατριάρχου ἔχοντος τίτλον ὡς οὕτως: πατριάρχης Μοσχοβίας καὶ πάσης Ρωσσίας καὶ τῶν βορείων μερῶν»⁸⁹, καθὼς και ἐπὶ της ἐξετάσεως της αποφάσεως του Συμβουλίου Περεγιασλάβλ 1654, ὡς πράξεως ἐπανενώσεως των δυο διαφορετικῶν μερίδων του κάποτε ενιαίου λαοῦ. Στο Γράμμα πρὸς τον Κωνσταντινουπόλεως Ιακώβ ἀπὸ Νοέμβριου του ἰδίου ἔτους ὁ Πατριάρχης Ἰωακείμ τα ὡς ἄνω ἐπιχειρήματα (σχετικὰ με την ιστορική ἐνότητα της Μητροπόλεως Ρωσίας και την ἀναγνώριση ἀπὸ τους Πατριάρχες της Ανατολῆς της δικαιοδοσίας Μόσχας ἐπὶ ὅλων των Ρωσικῶν ἐπαρχιῶν των βορείων μερῶν) συμπλήρωσε με ἐκεῖνο του τίτλου, τον ὁποῖο εἶχαν παλαιότερα οἱ Μητροπολίτες Μόσχας «Κυέβου καὶ πάσης τῆς Ρωσίας»⁹⁰.

Ἡ ἐπιβράδυνση της Μόσχας στο θέμα πληρώσεως του ἐν χηρείᾳ θρόνου του Κιέβου, παρὰ την υπαγωγή Κιέβου και ὅλης της ἀριστερῆς ὀχθῆς ὑπὸ τη Ρωσία, ἡ ὁποία ἡ υπαγωγή κατοχυρώθηκε με τη συμφωνία ἀκόμη το 1667, δεν πρέπει να ἐξηγείται με την ἀβεβαιότητα της Μόσχας ὡς πρὸς τα δικαιοδοσιακὰ δικαιώματα

⁸⁹ Αυτόθι.

⁹⁰ Αυτόθι. Σ. 106. Αὐτή ἡ ἐκδοχὴ του Γράμματος (Αὐτόθι. Σ. 104–111 (№XXIV)) κατόπιν ἀποφάσεως των ἀρχῶν δεν ἐστάλη τελικά, ἀλλὰ δημοσιεύθηκε στη συλλογὴ «Ikona». Στην ἐκδοχὴ, ὁποία ἀπεστάλη στον Κωνσταντινουπόλεως (Αὐτόθι. Σ. 112–115 (№XXV)) ὑπῆρχε πάρα πολὺ λακωνικὴ ἀναφορὰ στο ιστορικό-κανονικό θέμα: «Ἐν τῇ Ρωσσίᾳ ἐξ ἀρχῆς τῆς ἀποδοχῆς τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως ἐκεῖνος (ὁ θρόνος τοῦ Κιέβου – *ιερ. Μ. Ζ.*) ἦτο τοῦ καθ' ἡμᾶς θρόνου τῆς Ρωσσίας» (Αὐτόθι. Σ. 115), ἀλλὰ σύμφωνα με ὁδηγίες, τι ὁποῖες ἔλαβαν οἱ πρέσβεις, τα ὑπόλοιπα ἐπιχειρήματα, σε περίπτωσι συζητήσεως, θα ἐπρεπε να τα ἐκθέσουν προφορικὰ (Ρωσικὸ Κρατικὸ Ἀρχεῖο Παλαιῶν Πράξεων, τομέας. 89. Περίγ. 1. βιβλ. 25. φυλ. 236–238 ἀντιστρ).

επί των επαρχιών της Ουκρανίας. Μέχρι το 1685 η εκκλησιαστική ζωή στην Ουκρανία της αριστερής όχθης ούτως ή άλλως είχε *de facto* τεθεί υπό εξάρτηση από τη Μόσχα. Ακόμη το 1661 απεστάλη από τη Μόσχα στο Κίεβο ο Τοποτηρητής του θρόνου του Κιέβου Μεθόδιος, ενώ ο άλλος Τοποτηρητής, δηλαδή ο Τσερνίγκοφ Λάζαρος Μπαράνοβιτς πήρε μια ξεκάθαρη φιλομοσχοβιτική θέση (και προβιβάστηκε στο βαθμό Αρχιεπισκόπου από τη Σύνοδο της Μόσχας 1666–1667). Το 1684 στη Μόσχα αξίωμα του Αρχιμανδρίτη της Λάυρας των Σπηλαίων του Κιέβου απονεμήθηκε στο Βαραλάμ Γιασίνσκι, μια άλλη κορυφαία εκκλησιαστική μορφή εκείνης της εποχής κλπ. Η Ρωσική Κυβέρνηση αναζητούσε λύση ενός άλλου προβλήματος της εξασφάλισης δηλαδή των δικαιωμάτων και της ελευθερίας του θρησκεύειν των Ορθοδόξων κατοίκων της Πολωνο-Λιθουανικής Κοινοπολιτείας. Ένας Μητροπολίτης Κιέβου, ο οποίος θα εγκαθίστατο από τον Μόσχα, πολύ πιθανόν δεν θα ετύγχανε αναγνώρισης των Πολωνικών αρχών, ενώ η Κοινοπολιτεία απαγόρευσε τις άμεσες εκκλησιαστικές σχέσεις με την Κωνσταντινούπολη. Κατά τη διάρκεια μακρών συζητήσεων με συμμετοχή των διαφόρων παραγόντων⁹¹ ενεκρίθη ένα σχέδιο, το οποίο εισηγήθηκε ο Χατμάνος Ι. Σαμοϊλόβιτς, δηλαδή της εκλογής του Μητροπολίτη Κιέβου από τον ευαγή κλήρο της Μητροπόλεως Κιέβου με συμμετοχή των Κοζάκων, της εγκατάστασής αυτού από τον Μόσχα και της υποβολής αιτήματος στην Κωνσταντινούπολη για αναγνώριση.

Το Νοέμβριο 1685 ο Επίσκοπος Λουτζικού Γεδεών, ο οποίος εξελέγη Μητροπολίτης στο Κίεβο, ορκίσθηκε στη Μόσχα ως Αρχιερέας και έλαβε τον τίτλο Κιέβου, Γαλικίας και πάσης της Μικράς Ρωσίας. Στην εγκατάσταση του Γεδεών ως Μητροπολίτης Κιέβου η Μόσχα προέβη χωρίς να ζητήσει άδεια από την Κωνσταντινούπολη, το οποίο ανταποκρινόταν πλήρως στη θέση της Ρωσίας για το ιστορικό αδιαίρετο της Εκκλησίας της Ρωσίας και την αρχική ταύτιση των εδρών

⁹¹Για λεπτομέρειες βλ. το άρθρο B.N. Florja, K.A. Kochegarova, N.P. Chesnokova και M.R. Jafarova 'Kievskaya mitropoliya, Moskovski Patriarchat i Konstantinopolsky Patriarchat v 1676–1686 godach' στην υπό έκδοση συλλογή κειμένων σχετικά με την εκκλησιαστική πολιτική Μόσχας και Κιέβου το διάστημα 1670–1680.

Κιέβου και Μόσχας. Ωστόσο, σύμφωνα με το δρομολογηθέν σχέδιο, ο Πατριάρχης Μόσχας Ιωακείμ και οι βασιλείς Ιωάννης Ε΄ και Πέτρος Α΄ υπέβαλαν αίτημα στην Κωνσταντινούπολη ζητώντας αναγνώριση της γενομένης εγκαταστάσεως. Η αναγνώριση ήλθε και η περαιτέρω υπαγωγή της έδρας του Κιέβου υπό το Πατριρχείο Μόσχας ενεκρίθη από την Πατριαρχική και Συνοδική Πράξη του Κωνσταντινουπόλεως Διονυσίου Δ΄ το 1686, έτσι θέτοντας τέρμα στη συνεχιζόμενη λίγο περισσότερα από τους δύο αιώνες κατάσταση διαιρέσεως της ενιαίας Ρωσικής Εκκλησίας⁹².

Γενικά συμπεράσματα για την ιστορική ενότητα της Ρωσικής Εκκλησίας.

Ορθόδοξες επαρχίες των διαφόρων ρωσικών περιοχών εξ αρχής υπήγοντο υπό τη μία Μητρόπολη της Ρωσίας (από τον 12 αιώνα «πάσης τῆς Ρωσίας». Απόπειρες συστάσεως των επιμέρους Μητροπόλεων, — δεν έχει σημασία *de iure* ή *de facto* — στα μεν ή τα δε τμήματα της Ρωσίας στη συντριπτική τους πλειοψηφία απέτυχαν⁹³, και κατά κανόνα, κατεδικάζοντο αυστηρώς από την κυρίως Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως (περιπτώσεις του Κλήμεντος Σμολιάτιτς, του Δώρου, του Θεοδωρήτου, του Γρηγορίου Τσάμπλακ). Οι δε Παλαμικές Σύνοδοι του 14 αιώνα αναγνώρισαν επισήμως τη Βορειοανατολική Ρωσία ως μοναδική νόμιμη έδρα της πρώην Μητροπόλεως Κιέβου.

Το σχέδιο μια ανεξάρτητης από τη Μόσχα Μητροπόλεως Κιέβου προέκυψε από τους κόλπους της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Ο χειροτονηθείς από τη

⁹² Ακριβέστερα, αυτή η διαίρεση πέρασε σε εντελώς άλλο επίπεδο, διότι η Ελληνόρρυθμη Εκκλησία της Ουκρανίας ως άμεσως διάδοχος της Ρωσικής Ουνιτικής Εκκλησίας (και συνεπώς, της Μητροπόλεως του Γρηγορίου Βουλγάρου) υπάρχει έως σήμερα. Μεταξύ λοιπών μεγίστων προβλημάτων για την ενότητα της Ρωσικής Εκκλησίας συγκαταλέγονται το σχίσμα των παλαιοπίστων, το οποίο δημιουργήθηκε επί Πατριαρχίας του Νίκωνα, τα κινήματα υπέρ του αυτοκεφάλου στην Ουκρανία τον 20 αιώνα, τα οποία έτυχαν έμμεσης (αλλά από το 2018 και άμεσης πλέον) υποστηρίξεως του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως.

⁹³ Τη μόνη εξαίρεση αποτελεί η μικρά Μητρόπολη Γαλικίας, στην έγκριση της οποίας τρεις φορές προχωρούσε η Κωνσταντινούπολη, αλλά της οποίας οι επαρχίες τρεις φορές τελικά επανήρχοντο στην ενιαία Εκκλησία της Ρωσίας.

Ρώμη ενωτικός Μητροπολίτης Γρηγόριος Βούλγαρος κατ'οικονομίαν έγινε δεκτός απο την Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως, και μάλιστα η Κωνσταντινούπολη όχι μόνο δεν περίμενε ότι η προσχώρηση του Γρηγορίου θα δίχαζε την Εκκλησία της Ρωσίας, αλλά και επέμεινε στην ενότητά της, η οποία έχει βαθιές ιστορικές ρίζες. Η μετέπειτα αναγνώριση από την Κωνσταντινούπολη των Μητροπολιτών Μόσχας ως νόμιμους, σήμανε αναποφεύκτως την ανάκτηση ελέγχου από αυτούς εφ'όλης της Εκκλησίας της Ρωσίας, τον οποίο σταδιακά και πέτυχαν. Καθ'όλη τη διάρκεια της υπερχιλιετούς ιστορίας της Εκκλησίας της Ρωσίας μόνο λίγο περισσότερα από δυο αιώνες έμεινε αυτή πραγματικά διαιρεμένη σε δύο μεγάλα ανεξάρτητα τμήματα, εκείνο του Κιέβου με τυπικό κέντρο την Κωνσταντινούπολη, και εκείνο της Μόσχας.

II. Συνοδικά και Πατριαρχικά έγγραφα, τα οποία μαρτυρούν την ενότητα της Εκκλησίας της Ρωσίας, και η αποδοχή των αποφάσεων, τις οποίες εμπεριέχουν

II.1. Έγγραφα της βυζαντινής εποχής

Σε πολύ γενικές γραμμές υπέρ της ενότητας και του αδιαιρέτου της Εκκλησίας της Ρωσίας μαρτυρεί ο τίτλος των Μητροπολιτών της Ρωσίας και μετέπειτα Πατριαρχών με προσθήκη στη λέξη «Ρωσίας» της επεξηγήσεως «πάσης», το οποίο τονίζει τις διευρυμένες αρμοδιότητες του Πρωθιεράρχη της Ρωσικής Εκκλησίας και την ποικιλία των περιοχών της δικαιοδοσίας Μητροπόλεως της Ρωσίας. Για πρώτη φορά υπό αυτή τη μορφή ο έν λόγω τίτλος μαρτυρείται από το Γράμμα του Κωνσταντινουπόλεως Λουκά Χρυσοβέργη προς τον Ηγέμονα Άγιο Ανδρέα Μπογκολιούμπσκι ⁹⁴, και στη συνέχεια από τις σφραγίδες των Μητροπολιτών της Ρωσίας του ημίσεος του 12 αιώνα⁹⁵, και μετέπειτα από το Γράμμα του Κωνσταντινουπόλεως Γερμανού Β' προς τον

⁹⁴ Βλ. σημ. 11.

⁹⁵ Βλ. σημ. 13.

Μητροπολίτη πάσης της Ρωσίας Κύριλλο Α΄ του έτους 1228⁹⁶ κλπ. Το δίκαιο ακριβώς αυτής της ερμηνείας του τίτλου επιβεβαιώνεται π.χ. από το Γράμμα του προαναφερθέντος Πατριάρχη Γερμανού Β΄ προς τους Καρδινάλιους της Εκκλησίας Ρώμης του έτους 1232, όπου το ποίμνιο της Μητροπόλεως της Ρωσίας αναφέρεται ως *ἡ ἀμέτρητος Ρωσικὴ πανσπερμία*⁹⁷.

Το 1347 ο Αυτοκράτορας Ιωάννης Στ΄ Καντακουζηνός και το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως εξέδωσαν ολόκληρη σειρά εγγράφων με θέμα την ενότητα και το αδιαίρετο της Εκκλησίας της Ρωσίας. Την κορυφαία θέση αυτής της σειράς ανήκει στο: α) αυτοκρατορικό χρυσόβουλο το εκδοθέν τον 1347 ⁹⁸ σε πλήρη αντιστοιχία με το οποίο τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους η Σύνοδος Επισκόπων της Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως με επικεφαλής τον Πατριάρχη Ισίδωρο Α΄ προέβη σε έκδοση: β) Συνοδικής Πράξεως και παραπέμποντας σε αυτά τα δύο θεμελιώδη έγγραφα ο Αυτοκράτορας απέστειλε τα Γράμματά του προς: γ) τον Μητροπολίτη Κιέβου (με μόνιμη κατοίκηση στη Μόσχα) και πάσης της Ρωσίας Άγιο Θεόγνωστο, δ) τον Μεγάλο Ηγέμονα Μοσχοβίας Συμεών Ιβάνοβιτς Γκόρντυ, ε) τον Ηγεμόνα Γκαλιτς και Βλαδιμήρου επί του Βολύν Λιουμπάρτ-Δημητρίου Γκεντεμίνοβιτς, ενώ ο Πατριάρχης απέστειλε Γράμμα: στ) στον Μητροπολίτη Γαλικίας Θεόδωρο⁹⁹. Η ουσία όλων αυτών των κειμένων ενέκειτο στο ισχυρισμό ότι η απόφαση αποσπάσεως μερικών επαρχιών της Νοτιοδυτικής Ρωσίας από την

⁹⁶ RIB6. Στηλ. 79–84 (№5).

⁹⁷ Το Ελληνικό πρωτότυπο δεν εξεδόθη αλλά σώζεται σε σειρά χειρογράφων (*Laurent. Les registres ... de 1208 à 1309. P. 65–66 (№1257)*), βάσει ενός εξ αυτών — Vatican. gr. 1409, fol. 260–261 (στο *Laurent* εσφαλμένη αρίθμηση των φύλλων: 360–361) — την παραθέτουμε κι εμείς.

⁹⁸ *Dölger F. Regesten der Kaiserkunden des Oströmischen Reiches. Teil 5: Regesten von 1341–1453. München, 1965. S. 16 (№2925).*

⁹⁹ Κείμενα της Συνοδικής Πράξεως και όλων των προαναφερθέντων Γραμμάτων σε Γερμανική μετάφραση και σχόλια εξεδόθησαν ως μέρος του πονήματος: *Hunger H., Kresten O., Kislinger E., Cupane C. Das Register des Patriarchats von Konstantinopel. Teil 2: Edition und Übersetzung der Urkunden aus den Jahren 1337–1350. Wien, 1995 (= Corpus Fontium Historiae Byzantinae; XIX/2). S. 468–501 (№167–171).*

υπόλοιπη Εκκλησία της Ρωσίας έγινε πραγματικότητα¹⁰⁰ διὰ τὴν κακογνωμίαν τοῦ χρηματίσαντος πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως¹⁰¹, καὶ ἦταν ἔξω τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων¹⁰², ἢ παρὰ κανόνας¹⁰³, γι'αὐτό ὁ Αυτοκράτορας καὶ ἡ Σύνοδος Ἀρχιερέων τὴν ακυρῶνουν καὶ ορίζουν ἡ Εκκλησία τῆς Ρωσίας νὰ ἐπανέλθῃ στὴν ἐνότητα ὑπὸ τὴν ἀρχὴν ἐνὸς Προκαθημένου βάσει τῶν ἐκ παλαιοῦ νενομισμένων ἐθίμων εἰς τὴν τοιαύτην χώραν τῆς πάσης Ρωσίας¹⁰⁴. Ἐκτός τοῦ ὅτι αὐτός ὁ ὁρισμός εἶναι σπουδαῖος καθεαυτός, μεγίστη σημασία ἔχει καὶ ἡ ἐπιχειρηματολογία, στὴν ὁποία καταφεύγει ἡ Συνοδικὴ Πράξις τοῦ 1347: *Τὸ γὰρ ἔθνος τῶν Ρώσων — χρόνος ἤδη μακρὸς εἰς τετρακοσίους ἐγγὺς ἐξήκων — ἓνα μητροπολίτην γνωρίζον*¹⁰⁵. Ἐπομένως, ἀκριβῶς τὸ γεγονός τῆς ἱστορικῆς ἐνότητος τῆς Εκκλησίας τῆς Ρωσίας χρησίμευσε γιὰ τοὺς συνοδικοὺς πατέρες τοῦ 1347 ὡς βασικὸ ἐπιχείρημα κατὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ θέματος καταργήσεως τῆς αὐτοτελοῦς Μητροπόλεως Γαλικίας. Τὸ ἐπόμενο σπουδαῖο ἐγγράφο εἶναι τὸ Γράμμα τῆς Συνόδου τῶν Ἐπισκόπων τῆς Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως με ἐπικεφαλῆς τὸν Ἅγιο Πατριάρχην Φιλόθεο, τὸ ὁποῖο ἐξεδόθη τὸν Ἰανουάριον 1354. Ἐπικυρώνει τὴν μεταφορὰ τῆς κατοικίας τῶν Μητροπολιτῶν Κιέβου στὸ Βλαδίμηρο (οὐσιαστικὰ στὴ Μόσχα, ἡ ὁποία ἀπὸ τὸ 1326 κίόλας ἀνεδείχθη σὲ βασικὴ καταμονὴ τῶν Μητροπολιτῶν Κιέβου), φυλλατομένης τῆς ἐξουσίας αὐτῶν ἐφ' ὅλης τῆς Εκκλησίας τῆς Ρωσίας: *οὐκ ἔστιν ἑτέρα καταμονὴ καὶ ἀνάπανσις καὶ κατάντημα τῇ ἁγιωτάτῃ μητροπόλει Ρωσίας διὰ*

¹⁰⁰ Αὐτός ὁ Πατριάρχης ἦταν ὁ Ἰωάννης ΙΔ' Καλέκας, ὁ ὁποῖος μπῆκε στὴν ἱστορία ἀκόμη καὶ ὡς ἀγωνιστὴς κατὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ.

¹⁰¹ Αὐτὴ τὴ ἀκφραση ἐπαναλαμβάνεται σὲ δύο ἀπὸ τὰ τρία αυτοκρατορικά Γράμματα: Ibid. S. 471–472 (№167: 8–9); 484 (№169: 15–16). Στὸ τρίτο τοῦ Γράμματος ὁ Αυτοκράτορας δὲν κατηγορεῖ τὸν πρῶν Πατριάρχην ἐξαιτίας τῆς κακογνωμίας του, ἀλλὰ ἐξαιτίας τῆς παραλογίας: *ὁ χρηματίσας πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως διὰ τὰς τοιαύτας αὐτοῦ παραλογίας* (Ibid. S. 478 (№168: 19–20); πρβλ. 484 (№169: 16–17)).

¹⁰² Ibid. S. 478 (№168: 21), 484 (№169: 17).

¹⁰³ Ibid. S. 472 (№167: 13).

¹⁰⁴ Ibid. S. 492 (№179: 49–50).

¹⁰⁵ Ibid. S. 490 (№179: 11–12).

τάς προειρημένας αἰτίας¹⁰⁶ εἰ μὴ τὸ Βλαντίμοιρον, γι' αὐτό ἐν Αγίῳ παρακελεύεται Πνεύματι διὰ τοῦ παρόντος συνοδικοῦ γράμματος εἶναι καὶ εὐρίσκεσθαι τὸν τε ἱερώτατον μητροπολίτην Ρωσίας καὶ τοὺς μετ' αὐτὸν πάντας ἐν τῷ Βλαντιμοίρῳ καὶ ἔχειν τοῦτο ὡς οἰκεῖον κάθισμα ἀναφαιρέτως καὶ ἀναποσπάστως εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα, καὶ ἔνι μὲν καὶ τὸ Κύεβον ὡς οἰκεῖος θρόνος καὶ πρῶτον κάθισμα τοῦ ἀρχιερέως, ἐὰν περισώζεται, μετ' ἐκεῖνο καὶ σὺν ἐκείνῳ δεύτερον κάθισμα καὶ καταμονή καὶ ἀνάπανσις ἡ ἀγιωτάτη ἐπισκοπὴ Βλαντιμοίρου¹⁰⁷.

Ἐνα ἄλλο ἐγγράφο της βυζαντινῆς εποχῆς εἶναι τὸ ἀπὸ 1416 Γράμμα τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Ἰωσήφ Β' περὶ συνοδικῆς καθαιρέσεως τοῦ Γρηγορίου Τσάμπλακ, τὸ ὁποῖο ἀπεστάλη στον Μητροπολίτη πάσης της Ρωσίας Φώτιο¹⁰⁸: «Νῦν δε ἡ ἐπ' εὐκαιρίᾳ συνελθοῦσα θεία καὶ ἱερὰ Σύνοδος, οἱ ἱερώτατοι ἀρχιερεῖς, ὑπέρτιμοι μητροπολίται Ἡρακλείου καὶ Ἀγκύρας καὶ λοιποὶ πολλοὶ, καὶ διὰ τῆς κρίσεως τούτων τῷ Τσάμπλακ Γρηγορίῳ, κατὰ τοὺς θείους καὶ ἱεροὺς κανόνας, κατόπιν καθαιρέσεως, ἐπεβλήθη ὁ ἀφορισμὸς καὶ ἡ κατάρα»¹⁰⁹. Στὸ ἴδιο κείμενο, ἐκτὸς των ἄλλων, παραπέμπει καὶ ὁ Πατριάρχης Ἰωακείμ, ὅταν ἐδίδε οδηγίες στοὺς πρέσβεις, οἱ ὁποῖοι ἀπεστάλησαν στὶς διαπραγματεύσεις με θέμα τὴν ἀναγνώριση της ἐγκαταστάσεως τοῦ Κιέβου ἀπὸ τὸν Μόσχας¹¹⁰.

¹⁰⁶ Εννοοῦνται ἡ λεηλασία τοῦ Κιέβου ἀπὸ τοὺς μογγόλους καὶ ἡ πολιτικὴ ἀστάθεια.

¹⁰⁷ Koder, Hinterberger, Kresten. Das Register... Teil 3. S. 136 (№196: 51–64). Μετὰ ἀπὸ ἑκατὸ χρόνια ἡ κανονικότητα της μεταφορᾶς της ἐδρας των Μητροπολιτῶν Κιέβου καὶ πάσης της Ρωσίας στὴ Μόσχα, ἐπιβεβαιώθηκε ἀπὸ τὸν Πατριάρχη Γεννάδιο Σχολάριο (βλ. σημ. 62).

¹⁰⁸ Darrouzès J. Les registres des actes du Patriarcat de Constantinople. Vol. I: Les actes des patriarches. Fasc. VII: Les registres de 1410 à 1453. Paris, 1991. P. 11 (№ 3302). Τὸ Γράμμα σώζεται μόνο στὴ σλαβονικὴ μετάφραση.

¹⁰⁹ RIB6. Στὴλ. 359–360.

¹¹⁰ Ρωσικὸ Κρατικὸ Ἀρχεῖο Ἀρχαίων Πράξεων, τομέας 89, περίγρ. 1, φυλ. 360.

Π.2. Έγγραφο του ημίσεος του 15 – του ημίσεος 17 αιώνων: απόπειρα αμφισβήτησεως του δικαιώματος του Μόσχας και η επόμενη επιβεβαίωση των δικαιωμάτων του εφ'όλων των Ρωσικών επαρχιών

Θεμελιώδους σημασίας είναι το περιεχόμενο του Γράμματος του Κωνσταντινουπόλεως Διονυσίου Α' προς τους ηγεμόνες και το λαό της Ρωσίας — «Γράμμα του Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Διονυσίου προς τη Μόσχα» του έτους 1467¹¹¹. Επιμένει ο Πατριάρχης, επικαλούμενος το αρχαίο έθιμο, στο αδιαίρετο της Ρωσικής Εκκλησίας: «Μίαν Έκκλησίαν νά ἔχετε καὶ ἓνα μητροπολίτην, καὶ δι'αὐτό νά ἑνωθεῖτε μὲ αὐτόν, οὕτως ὥστε γενήσεται μία ποιμνὴ, εἷς ποιμὴν, προκειμένου νά αἰνεῖται Κύριος ὁ Θεός, ὅστις ἐξαλείφει κάθε στενοχωρίαν καὶ διαίρεσιν καὶ ἐκδιώκει τὸν διάβολον... Ἀνάγκη γὰρ νά ὑπάρχει εἷς γνήσιος κανονικός μητροπολίτης εἰς ὅλην τὴν γῆν τῆς Ρωσίας ἐκ τῆς παλαιᾶς παραδόσεως καὶ ἐθίμων τῆς Ρωσίας προκύπτει. Ἀπαράδεκτον εἶναι ἡ κατάλυσις τῶν παλαιῶν παραδόσεων καὶ ἐθίμων». Με ὅλα ταῦτα τὸ Γράμμα ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἀναγνώρισε τὸ μητροπολιτικὸ ἀξίωμα τοῦ Ἀγίου Ἰωνᾶ¹¹² καὶ τῶν διαδόχων του, ἐξ οὗ προκύπτει ὅτι επικεφαλῆς τῆς ενιαίας Εκκλησίας τῆς Ρωσίας πρέπει νὰ θεωρεῖται ὁ ἀναγνωρισμένος πλέον ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη Γρηγόριος Βουλγαρός: «Καὶ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐπράχθη ἐν Μόσχᾳ, ἃς παύσουν νά πράξουν τοῦτον, ὅπως ὀρίζει καὶ προστάζει ἡ ἁγία πρώτη καθολικὴ Ἐκκλησία, διότι τοῦτο γάρ κατὰ τῶν κανόνων εἶναι καὶ κατὰ τοῦ νόμου τοῦ Θεοῦ· ὅσους δέ ὠνόμασαν ἐν Μόσχᾳ ἀπὸ τοῦ Ἰωνᾶ καὶ ἄχρι τοῦδε

¹¹¹ Στοιχεῖα ἐκδόσεως βλ. σημ. 70.

¹¹² Τὸ ὁποῖο, ὅπως διαπιστώσαμε πιο πάνω, δὲν ἀλήθευε: ἀκόμη προ ἐγκαταστάσεως στὴ Ρωσία τοῦ μελλοντικοῦ ἀποστάτη Ἰσιδώρου ὁ Ἅγιος Ἰωνᾶς εἶχε τὴ θέση τοῦ «εὐφημισμένου μητροπολίτη»· ὁ Κωνσταντινουπόλεως ὑπέδειξε στὸν Ἅγιο Ἰωνᾶ ὅτι αὐτός θα καταλάβει τὸν μητροπολιτικὸ θρόνο σε περίπτωση νὰ πάθει κάτι ὁ Ἰσίδωρος (προφανῶς ὁ ἀσπασμός τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ ἐντάσσεται σὲ αὐτὴ τὴν κατηγορία)· μετὰ ἀπὸ τὴν ἐγκατάσταση τοῦ Ἀγίου Ἰωνᾶ Μητροπολίτη Ρωσίας ἐφθάσε ἀπεσταλμένος τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Γενναδίου ὀνόματι Δημήτριος, ὁ ὁποῖος ἀσχολεῖτο με συλλογὴ χρηματικῆς βοήθειας στὶς Ρωσικὲς πόλεις με πρόσχημα τὴν ἐξαγόραση τῶν αἰχμαλώτων Ὁρθοδόξων βυζαντινῶν ἀπὸ τοὺς Τούρκους (Akty istoricheskije... P. 496 (№264)).

μητροπολίτας, τοὺς πάντας τούτους ἢ μεγάλη, καθολικὴ καθ' ἡμᾶς ἀγία Ἐκκλησία οὐδ' ἔχει, ἀλλὰ οὐδ' ὀνομάζει μητροπολίτας. Νά ἀποδεχθεῖτε καὶ κρατεῖτε καὶ εὐπειθεῖς νὰ εἴσθε πρὸς ἐκεῖνον, τὸν κανονικὸν καὶ γνήσιον μητροπολίτην, τὸν προειρημένον ἱερώτατον μητροπολίτην Κυέβου καὶ πάσης τῆς Ρωσίας κυρ Γρηγόριον, ἐν τῷ ἀγίῳ πνεύματι ἀγαπητὸν ἀδελφὸν καὶ συλλειτουργὸν τῆς ἡμῶν μετριότητος». Το τελευταῖο αὐτὸ το σκέλος τοῦ Γράμματος τοῦ Πατριάρχῃ Διονυσίου δεν ἐγίνε ἀποδεκτὸ ἀπὸ τὴ Μόσχα, ὅπου ἐξακολουθοῦσαν νὰ θεωροῦν ὡς γνήσιους Μητροπολίτες πάσης τῆς Ρωσίας τοὺς διαδόχους τοῦ Ἀγίου Ἰωάν. Σημειωτέον εἶναι ὅμως νὰ τονισθεῖ, ὅτι, πρῶτον, ἀπὸ το Γράμμα προκύπτει σαφῶς, ὅτι δεν ἀποφάσισε ἡ Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὴ διαίρεση τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας σὲ τμήμα «Μόσχας» καὶ «Κιέβου»· δεύτερον, μετὴν ἀναγνώριση τῆς κανονικότητος τῶν Μητροπολιτῶν Μόσχας ἡ Κωνσταντινούπολη θὰ ἔπρεπε εἴτε νὰ ἐκδόσει τὴ σχετικὴ ἀπόφαση (το ὁποῖο δεν ἐγίνε καθόλου), εἴτε, ἀντιθέτως, νὰ ἀφαιρέσει τὴν κανονικότητα ἀπὸ τοὺς μητροπολίτες Κιέβου καὶ Γαλικίας (κάτι το ὁποῖο, ἀντὶ Κωνσταντινουπόλεως, ἡ πορεία τῆς ἱστορίας ἀπὸ μόνῃ τῆς ἐπράξε).

Ὡς τυπικὴ νομιμοποίηση τῶν πρωθιεραρχῶν Μόσχας ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη μπορεῖ νὰ θεωρεῖται ἡ ἀναφορὰ τοῦ «πανιερωτάτου μητροπολίτου Μοσκοβίας καὶ πάσης τῆς Ρωσίας» Βαβλαάμ (λείπει τὸ ὄνομα) ἀπὸ το Γράμμα τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Θεολήπτου Α' τοῦ ἐτος 1516. Σημαντικὸ εἶναι ὅτι σὲ τὸ ἴδιο Γράμμα ὁ ἴδιος Μητροπολίτης ἀποκαλεῖται «ὁ ἱερώτατος μητροπολίτης Κιέβου καὶ πάσης τῆς Ρωσίας»¹¹³. Ἐπομένως, καὶ τὸν 16 αἰῶνα τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως εἶχε πλήρη ἐπίγνωση ὅτι ὁ Μητροπολίτης Μόσχας εἶναι ταυτόχρονα καὶ ὁ Κιέβου.

Νομιμοποίηση, ἀναμφιβόλως, ἀποτελεῖ καὶ ἡ μνεία τοῦ ὀνόματος τοῦ Μητροπολίτη Μόσχας Μακαρίου σὲ τὸ Συνοδικὸ Γράμμα σχετικὰ μετὴν ἀναγνώριση τοῦ βασιλικοῦ τίτλου τοῦ Ἰωάννου Βασίλγιεβιτς Γκρόζνυ, τοῦ ὁποῖο

¹¹³ Rossiya i grchesky mir v XVI veke: in 2 vol. / συντάκτης S.M. Kashtanov. Moskva, 2004. Vol. 1. P. 339 (№3).

εξεδόθη το 1561 από τον Κωνσταντινουπόλεως Ιωάσαφ Β΄ εκ μέρους της Συνόδου Επισκόπων¹¹⁴, όσο και η αναφορά στο Γράμμα του ιδίου Πατριάρχη, όπου στον Μητροπολίτη Μακάριο, ως «Πατριαρχικό εξάρχο» απονέμεται δικαίωμα, εκ μέρους του Πατριάρχη, να τελέσει στέψη του Ιωάννη Δ΄ ως βασιλιά¹¹⁵.

Ως τελική αναγνώριση αυτής της νομιμότητας πρέπει να θεωρούνται έγγραφα σχετικά με τη σύσταση του Πατριαρχείου Ρωσίας: ο Ιδρυτικός χάρτης του βασιλιά Θεοδώρου Ιωάννοβιτς, του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ιερεμία και της Εκκλησιαστικής Συνόδου του 1589· το Συνοδικό Γράμμα του ιδίου Πατριάρχη και της Συνόδου Επισκόπων Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως του 1590 και, κυρίως, η Συνοδική Πράξη της Μείζονος Συνόδου Κωνσταντινουπόλεως με συμμετοχή όλων των παλαιφάτων Ορθοδόξων Εκκλησιών της Ανατολής του 1593. Το βασικό είναι ακριβώς το τρίτο κατά τη σειρά αυτή κείμενο, τόσο από πλευράς των συνθηκών, υπό τις οποίες εξεδόθη¹¹⁶, όσο και από πλευράς της αυθεντίας της, διότι αποτελεί απόφαση Συνόδου όλων των Πατριαρχών της Ανατολής¹¹⁷, καί όχι μόνο της Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως. Η Συνοδική Πράξη του 1593 ορίζει το εξής: «... τὸν θρόνον τῆς εὐσεβεστάτης καὶ ὀρθοδόξου πόλεως Μοσκόβου εἶναι τε καὶ λέγεσθαι πατριαρχεῖον, διὰ τὸ βασιλείας ἀξιωθῆναι παρὰ Θεοῦ τὴν χώραν ταύτην, πᾶσάν τε Ρωσίαν καὶ τὰ ὑπερβόρεια μέρη ὑποτάττεσθαι τῷ πατριαρχικῷ θρόνῳ

¹¹⁴ *Fonkich B. L. Gramota Konstantinopolskogo patriarcha Ioasafa II i sobora vostochnoy tserkvi, utverzhdaushaya tsarsky titul Ivana IV* //Αυτόθι. Σ. 381–388.

¹¹⁵ Αυτόθι. Σ. 268–273 (№129).

¹¹⁶ Ο ιδρυτικός χάρτης συντάχθηκε στη Μόσχα, και όχι στην Κωνσταντινούπολη, χωρίς να συγκληθεί η Σύνοδος Επισκόπων της Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως· το Γράμμα του 1590, όπως διαπιστώνεται από γραφολογική εξέταση, εμπεριέχει μεγάλο ποσοστό πλαστών υπογραφών (το οποίο, όμως δεν το καθιστά πλαστό, όπως αποδείχθηκε από την έρευνα, στην πλαστογραφία υπογραφής προέβησαν στελέχη του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, προκειμένου να επιταχύνουν την έκδοση του Γράμματος: *Fonkich B. L. Iz istorii uchrezhdenija patriarshestva v Rossiji: Sobornye gramoty 1590 i 1593* // του ιδίου. *Grecheskije rukopisi i dokumenty v Rossiji v XIV — nachale XVIII v. Moskva, 2003. P. 377–384*). Ενώ η Συνοδική Πράξη του 1593 συντάχθηκε άψογα.

¹¹⁷ Ο Αντιοχείας, ο οποίος έλειπε από τη Σύνοδο, παρέδωσε τη ψήφο του στον Αλεξανδρείας.

Μοσκόβου καὶ πάσης Ρωσίας καὶ τῶν ὑπερβορείων μερῶν...»¹¹⁸. Αὐτή ἡ ἀπόφαση ὅχι μόνο δεν προβλέπει διαίρεση τῆς Ἐκκλησίας πάσης Ρωσίας σε τμήματα, ἀλλὰ καὶ υποτάσσει στο θρόνο Μοσκόβου ὅλες τῖς Ρωσικὲς ἐπαρχίες. Ὡς ἀπόφαση συνοδική ὁλῶν τῶν Πατριαρχῶν τῆς Ανατολῆς, τὰ ορισθέντα αὐτά ἐκ τῶν πραγμάτων ὑπερισχύουν ὁποιασδήποτε ἀποφάσεως μίας τοπικῆς Ἐκκλησίας, συμπεριλαμβανομένης καὶ ἐκείνης τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔχοντας ἐναντί τῆς ἀδιαπραγμάτευτη προτεραιότητα.

Καθόλου μικρὴ σημασία ἔχει καὶ τὸ ἐπιχείρημα, τὸ ὁποῖο επικαλοῦνται οἱ συνοδικοὶ πατέρες τοῦ 1593 γιὰ νὰ τεκμησιώσουν τὴν ἀπονομή στον Μόσχας τῆς πατριαρχικῆς τιμῆς καὶ ἀξίας: «Διὰ τὸ βασιλείας ἀξιωθῆναι παρὰ Θεοῦ τὴν χώραν ταύτην». Παρακάτω ἡ Συνοδικὴ Πράξις τοῦ 1593 ὀρίζει τὴ μνημόνευση τοῦ βασιλιά Μοσκόβου κατὰ τῖς ἱερὲς ἀκολουθίες: στὰ Δίπτυχα, στὴν Προσκομιδὴ, καὶ, κυρίως, κατὰ τὸ δίψαλμο τοῦ Ὁρθροῦ, ὅπου ἐμνημονεύετο κάποτε μόνο ὁ αυτοκράτορας Βυζαντίου. Δεχόμενοι τὸ βασιλικὸ ἀξίωμα τῶν κυβερνητῶν τῆς Μόσχας, οἱ συνοδικοὶ πατέρες τοῦ 1593 κατ'αὐτὸν τὸν τρόπο ἐδέχοντο τὸ δικαίωμα τῶν βασιλέων τῆς Ρωσίας νὰ ἐπηρεάζουν τὴ διοικητικὴ-ἐδαφικὴ διάρθρωση τῆς Ἐκκλησίας, σύμφωνα με τὸ Ὁρθόδοξο κανονικὸ δίκαιο: «Εἴ τις ἐκ βασιλικῆς ἐξουσίας ἐκαινίσθη πόλις, ἢ αὖθις καινισθεῖν, τοῖς πολιτικοῖς καὶ δημοσίοις τύποις καὶ ἢ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων τάξις ἀκολουθεῖτω» (38^{ος} κανόνας τῆς Πενθέκτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου, πρβλ. τὸν 17^ο κανόνα τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου).

Συνεπώς, ἡ Συνοδικὴ Πράξις τοῦ 1593 ὅχι μόνο δεν προέβλεπε τὸ ἐνδεχόμενο τῆς περαιτέρω συννυπάρξεως τῶν δυο Μητροπόλεως «πάσης Ρωσίας», ἀλλὰ καὶ ἐφοδίασε τὸν βασιλιά τῆς Ρωσίας καὶ τὸν Πατριάρχη Μόσχας με ὅλα τὰ ἀπαραίτητα ἐργαλεῖα πρὸς ἀντιμετώπιση τῆς υφισταμένης ἐκείνῃ τῇ στιγμῇ διαιρέσεως με τὴ Δυτικορωσικὴ Μητρόπολη. Οἱ Μόσχας ἀκριβῶς κατ'αὐτὸν τὸν

¹¹⁸ *Fonkich B. L. Akt Konstantinopolskogo sobora 1593 ob osnovanii Moskovskogo patriarchata// του ιδίου Grecheskije dokumenty ...* Σ. 385–399, ἐδῶ Σ. 395.

τρόπον κατανοούσαν το περιεχόμενο της Συνοδικής Πράξεως, το οποίο προκύπτει από τα λεγόμενά τους (βλ. πάνω την παράθεση των του Πατριάρχη Ιωακείμ από το Γράμμα του) και από τα γεγονότα της εγκαταστάσεως του τοποτηρητή Κιέβου το 1661, του προβιβασμού του Τσερνίκοφ Λαζάρου Μπαράνοβιτς σε Αρχιεπίσκοπο από τη Σύνοδο της Μόσχας 1666–1667, της επικυρώσεως του Βαρλαάμ Γιασίνσκι ως Αρχιμανδρίτη της Λαύρας των Σπηλαίων του Κιέβου το 1684, και τελικά της εγκαταστάσεως του Μητροπολίτη Κιέβου το 1685 και όλα ταύτα χωρίς να ζητηθεί άδεια της Κωνσταντινουπόλεως.

Σπουδαίο συμβολικό προηγούμενο αποτέλεσε η υιοθέτηση από τον Πατριάρχη Νίκωνα του νεωστί επινοηθέντος επισήμου τίτλο «Ἀγιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Μοσκόβου, πάσης Μεγάλης τε καὶ Μικρᾶς Ρωσίας Πατριάρχης»¹¹⁹. Ο τίτλος σε αυτή του τη μορφή απομιμείτο μεν τον τίτλο του Κωνσταντινουπόλεως «Παναγιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως καὶ Οἰκουμενικός Πατριάρχης», αντιγραφούσε δε τον τίτλο του βασιλέως του Μοσκόβου «Αυθέντης Βασιλεύς καὶ Μέγας Κνέζης πάσης Μεγάλης, Μικρᾶς καὶ Λευκῆς Ρωσίας Αὐτοκράτωρ». Ο Κωνσταντινουπόλεως Παῖσιος Α΄ ενέκρινε αυτό τον τίτλο και κατ'αυτόν τον τρόπον αναγνώρισε τα δικαιώματα του Μόσχας απί των επαρχιών της Μικρᾶς Ρωσίας. Στο περίφημο Συνοδικό Γράμμα του 1654, το οποίο στάθηκε ακρογωνιαίος λίθος της επιμελείας των λειτουργικών κειμένων, την οποία ανέλαβε ο Νίκων, και οδήγησε τελικά στο σχίσμα εντός της Ρωσικής Εκκλησίας, ο Πατριάρχης Παῖσιος με την χορεία Ιεραρχών προσφωνεί τον Νίκωνα ως εξής: «Τῷ μακαριωτάτῳ καὶ εὐσεβεστάτῳ πατριάρχῃ Μοσχοβίας, Μεγάλης τε καὶ Μικρᾶς Ῥωσίας, καὶ πολλῶν ἐπαρχιῶν τῶν κατὰ γῆν καὶ θάλατταν παντὸς βορρῆίου μέρους κυρίῳ ΝΙΚΟΝΙ ἀδελφῷ καὶ συλλειτουργῷ ἡμῶν...»¹²⁰.

¹¹⁹ Βλ.: Strachova O.B. Ofitsialnaya titulatura russkich patriarchov v izdaniyach Moskovskogo Pechatnogo Dvora (1589–1700) // Palaeoslavica. Cambridge (MA), 2007. T. XV/2. P. 117–206.

¹²⁰ Βλ.: Gramota Konstantinopolskogo patriarcha Paisija I k Moskovskomu patriarchu Nikonu // Khristianskoje chtenije. Sankt-Peterburg, 1881. №3–4. P. 303–353; №5–6. P. 539–595.

II.3. Έγγραφα του 1686

Από τα προλεχθέντα καθίσταται σαφές ότι δεν υπήρχε αυτή καθαυτή η ανάγκη να ζητηθεί έγκριση του Κωνσταντινουπόλεως για την εγκατάσταση του Κιέβου από τον Μόσχα. Ωστόσο, το 1682, κατόπιν πρωτοβουλίας της Ρωσικής Κυβερνήσεως, άρχισαν οι διαπραγματεύσεις προκειμένου να εξασφαλισθεί η γραπτή επί τούτω έγκριση. Όπως τονίσθηκε πάνω, ο βασικός σκοπός αυτής της διαδικασίας δεν ήταν να λάβει έλεγχο της εκκλησιαστικής ζωής του Κιέβου και της αριστερής όχθης του Δνείπερου ο Μόσχα, τον οποίο τον έλεγχο ήδη είχε, αλλά να δημιουργηθεί ένα αδιαμφισβήτητο νομικό πλαίσιο προς άσκηση της περαιτέρω πίεσεως στην Πολωνο-Λιθουανική Κοινοπολιτεία για να σέβεται τα δικαιώματα και τις θρησκευτικές ελευθερίες των Ορθοδόξων πληθυσμών της. Το 1684 γ. στην Κωνσταντινούπολη ο Έλληνας Ζαχαρίας Σοφίρης, έχοντας εξουσιοδότηση της Υπουργείου Εξωτερικών της Μοσχοβίας, διεξήγαγε προκαταρκτικές διαπραγματεύσεις με τον Κωνσταντινουπόλεως Ιακώβ για την εγκατάσταση του Μητροπολίτη Κιέβου από τον Μόσχα. Ο Πατριάρχης αρνήθηκε, επικαλούμενος την έγκριση μιάς τέτοιας αποφάσεως από τον μεγάλο βεζίρη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αυτή η αρνητική απάντηση δεν επηρέασε την προετοιμασία της εγκαταστάσεως του Μητροπολίτη στον έν χηρεία θρόνο του Κιέβου στη Μόσχα. Το ίδιο έτος 1684 ο Χατμάνος της αριστερής όχθης αποπειράθηκε να πείσει τις Ρωσικές αρχές να εγκαταστήσουν Μητροπολίτη τον εκλεγέντα από αυτόν Επίσκοπο Γεδεών Σβιατοπόλκ-Τσετβερίνσκι, ο οποίος εξαιτίας των διωγμών δραπέτευσε από την Πολωνο-Λιθουανική Κοινοπολιτία. Έν τούτοις, οι έν Μόσχα ήταν βέβαιοι ως προς την εκλογή του Μητροπολίτη, όχι κατόπιν υποδείξεως του Χατμάνου, αλλά από τη επαρχιακή σύνοδο της ίδιας της Μητροπόλεως αυτής. Σε εφαρμογή αυτού στις 29 Ιουνίου 1685 στο Κίεβο κηρύχθηκε έναρξη της συνελεύσεως του ιερού κλήρου της Μητροπόλεως Κιέβου με συμμετοχή των επιφανών αντιπροσώπων των Κοζάκων (κυρίως, του Ιβάν Μαζέπα)· ούτε ο Τσερνίγκοβ Λάζαρος, αλλά ούτε ο Γεδεών (άλλοι Ορθόδοξοι Επίσκοποι στη Μητρόπολη δεν υπήρχαν πλέον) μετείχαν στις εργασίες της συνελεύσεως. Στη συνεδρία της 8^{ης} Ιουλίου ο Γεδεών εξελέγη Μητροπολίτης Κιέβου.

Ταυτόχρονα ο ιερός κλήρος του Κιέβου με επικεφαλής τον Αρχιμανδρίτη της Ιεράς Μονής Σπηλαίων του Κιέβου Βαβλαάμ Γιασίνσκι εξέφρασε τον προβληματισμό του στον Χατμάνο ως προς την επικείμενη εγκατάσταση του Γεδεών από τον Μόσχα, άνευ συγκαταθέσεως του Κωνσταντινουπόλεως. Καταρτίσθηκε ένας κατάλογος απαιτήσεων για τον σεβασμό των «δικαιωμάτων και ελευθεριών της γης της Μικράς Ρωσίας», το βασικό μέρος των οποίων αποτελούσαν οι ευχές για τη μη συμμόρφωση του λειτουργικού τυπικού των Ουκρανικών περιοχών με εκείνο της Μοσχοβίας. Στις 20 Ιουλίου ο Χατμάνος Ι. Σ. Σαμοϊλόβιτς και ο Επίσκοπος Γεδεών έστειλαν Γράμμα στη Μόσχα με έκθεση των γενομένων ζητώντας αποστολή πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη και το σεβασμό των «ελευθεριών». Τον Σεπτέμβριο 1685 η Μοσχοβίτικες αρχές εξέτασαν τους όρους του Κιεβινού κλήρου και αποδέχθηκαν τους πέντε από τους έξι. Ο Χατμάνος προέβη σε συμβιβασμό, αίροντας τον όρο, που δεν ανάπαυε τη Μόσχα, ανοίγοντας έτσι το δρόμο για την εγκατάσταση του Γεδεών από τον Μόσχα, η οποία και τελέσθηκε 8 Νοεμβρίου στον Ιερό Ναό Κοιμήσεως της Θεοτόκου Κρεμλίνου.

Μετά την εγκατάσταση του Γεδεών στην Κωνσταντινούπολη απεστάλησαν ο απεσταλμένο του Χατμάνου Σαμοϊλόβιτς Ιβάν Λισίτσα και ο κρατικός υπάλληλος Νικήτας Αλεξέγιεφ, κομίζοντας Γράμματα του Πατριάρχη Ιωακείμ, των βασιλέων Ιωάννη Ε' και του Πέτρου Α' και του Χατμάνου, όπου ζητούσαν την επικύρωση της μεταβίβασεως της Μητροπόλεως Κιέβου στη δικαιοδοσία του Μόσχα. Σε πλήρη συμφωνία με τις εξηγήσεις του Κωνσταντινουπόλεως Ιωακώφ οι συνομιλητές πρώτα εξασφάλισαν τη συγκατάθεση του μεγάλου βεζίρη και στη συνέχεια και του Κωνσταντινουπόλεως Διονυσίου Δ'. Τον Μαΐο-Ιούνιο 1686 το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως εξέδωσε τέσσερα επίσημα έγγραφα επικυρωτικά της υπαγωγής των Μητροπολιτών Κιέβου στη δικαιοδοσία των Πατριαρχών Μόσχα: α) Πατριαρχικό Γράμμα προς τους βασιλείς Μοσχοβίας, β) Πατριαρχικό Γράμμα προς τον Χατμάνο Ι. Σαμοϊλόβιτς, γ) Πατριαρχικό και Συνοδικό Γράμμα προς τον Μόσχα Ιωακείμ και δ) Πατριαρχικό και Συνοδικό

Γράμμα περί νέας τάξεως εκλογής του Μητροπολίτη Κιέβου¹²¹. Επίσης συντάχθηκε σειρά Γρμμάτων μη εχόντων νομικό χαρακτήρα¹²², τα οποία ακριβώς γι' αυτό το λόγ δεν σχολιάζουμε εδώ.

Το περιεχόμενο και των τεσσάρων ἐν λόγῳ εγγράφων, εἴαν παραλείψουμε διαφορές στις προσφωνήσεις και τη μη αφορώσα την υπόθεση ρητορική, συνίσταται στην αποδοχή ἀπὸ τον Πατριάρχη και τους Ἀρχιερεῖς της Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως της αντικειμενικῆς ἀνάγκης της επανυπαγωγῆς του θρόνου Κιέβου στον Μόσχας, τη χορήγηση στον Μόσχας ἐξουσίας να χειροτονεῖ τον Κιέβου, τον ἐκλεγόμενο κατὰ τα ἔθιμα της οἰκείας αὐτοῦ Μητροπόλεως, και δικαιώματος ἐκδικάσεως αὐτοῦ, δηλαδή να ἀπολαμβάνει ἐπ' αὐτοῦ πλήρους δικαιοδοσίας, και μάλιστα διὰ παντός (τα σχετικὰ δικαιώματα ἀπονεμήθηκαν στον Μόσχας «ὅ τε ἤδη καὶ οἱ μετὰ τοῦτον», ἐνῶ ἀπὸ τον Κιέβου ἀπαιτεῖται να ἔχει τον Μόσχας ὡς «προεστώτα» αὐτοῦ, δηλαδή την κανονικὴ του ἀρχή, και για την πράξη στις μεμβράνες να ἀποτείνεται σε αὐτόν και ὄχι στον Κωνσταντινουπόλεως.

Υπὸ το φῶς των ἀποφασισθέντων ἀπὸ τη Μείζονα Σύνοδο Κωνσταντινουπόλεως του 1593 εἶναι ἀμφισβητούμενη η κανονικὴ ἰσχὺς ὅλων αὐτῶν των κειμῶνων, διότι η ὡς ἄνω Σύνοδος εἶχε ἤδη ἐπικυρώσει τα δικαιώματα του Μόσχας ὡς πρὸς ὅλες τις Ρωσικὲς ἐπαρχίες, και το κύρος της υπερτερεῖ ἐναντι της μεμονωμένης Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως. Και η Ἐκκλησία

¹²¹ Το πρῶτο σώζεται σε πρωτότυπο (Ρωσικὸ Κρατικὸ Ἀρχεῖο Ἀρχαίων Πράξεων, τομὰς. 52. Περ. 2. Μον. φυλ. 669), ἐνῶ το τρίτο και το τέταρτο σε ἀντίγραφο των ἀρχῶν του 18 αἰῶνα, ἀλλὰ πιστοποιεῖται ἀπὸ τη Σλαβονικὴ μετάφραση, η ὁποία εἶχε γίνει ἄμεσα ἀπὸ το πρωτότυπο, το ὁποῖο χάθηκε στην πυρκαγιά (βλ.: *Chentsova V.G. Synodalnoje reshenije 1686 o Kievskoj mitropoliji// Drevnyaja Rus: voprosy medievistiki. Moskva, 2017. №2 (68). P. 89–110*), το δεύτερο μόνο σε μετάφραση.

¹²² Βλ.: *Archiv Yugo-Zapadnoj Rossii...* Part. 1. Vol. V. P. 166-189 (№XXIX–XLVI).

Κωνσταντινουπόλεως με τη Συνοδική Πράξη 1654 ήδη αναγνώρισε τα δικαιώματα του Πατριάρχη Μόσχας όχι μόνο επί της Μεγάλης, αλλά και της Μικράς Ρωσίας.

Ωστόσο, τα τελευταία στα δημοσιεύματα διαφαίνεται η τάση αποδόσεως σχεδόν καθοριστικής σημασίας στα κείμενα του 1686¹²³. Ειδικότερα δε, υποδεικνύεται ότι το *ἔχη ἄδειαν... χειροτονεῖν* το οποίο απαντά σε αυτά τα κείμενα και αφορά το δικαίωμα του Μόσχας να χειροτονεί τον Κιέβου, δηθέν δεν δηλώνει ότι «έχει εξουσία να χειροτονεί», αλλά ότι «έχει άδεια/εξουσιοδότηση (*sur autorisation*) χειροτονεῖν», και ότι η υποχρέωση του Κιέβου να βλέπει τον Πατριάρχη Μόσχας «ὡς γέροντα καὶ προεστῶτα», δηθέν στην πραγματικότητα σημαίνει την «αποδοχή του πνευματικού πατρός» και μόνο¹²⁴. Παρόμοια συμπεράσματα αποτελούν μια προσπάθεια να παρουσιασθεί το επιθυμητό ως πραγματικότητα. Έτσι, κατά το Λεξικό του Ε.Κριαρά, το πλέον έγκριτο λεξικό της βυζαντινής και μεταβυζαντινής περιόδου, οι πρώτες, δηλαδή οι βασικές σημασίες του λήμματος *ἄδεια* είναι οι ακόλουθες: 1) ελευθερία να κάνει κανείς, 2) απόλυτη ελευθερία¹²⁵, και όχι κάποια «*autorisation*», η οποία χορηγείται από μια προϊστάμενη αρχή. Με τη σειρά του ο όρος *προεστός* (*προεστώς*), κατά το ίδιο Λεξικό, δηλώνει «αυθεντικό» με πλέον ευρύτερη σημασία της λέξεως¹²⁶, και κυρίως

¹²³ Βλ.: *Vetochnikov K.* La «concession» de la metropole de Kiev au patriarche de Moscou en 1686: Analyse canonique // 23rd International Congress of Byzantine Studies (Belgrade, 22–27 August 2016): Round Table «Les frontières et les limites du Patriarcat de Constantinople». Abstracts. Belgrade, 2016. P. 37–41.

¹²⁴ Ibid. P. 39–40.

¹²⁵ Κριαράς Ε. Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημώδους Γραμματείας, 1100–1669. Θεσσαλονίκη, 1969. Τ. 1. Σ. 81.

¹²⁶ Αυτόθι. 2012. Τ. 18. Σ. 54–55. Το άρθρο *Vetochnikov*. La «concession»...P. 39 επιπροσθέτως ισχυρίζεται ότι ο όρος *προεστώς* «στα επίσημα εκκλησιαστικά έγγραφα δεν χρησιμοποιείται παρά μόνο για το μοναχισμό» («dans les documents ecclésiastiques officiels, n'est utilisé que pour le monachisme»). Και όμως, «για το μοναχισμό» αυτός ο όρος μπορεί να δηλώνει αποκλειστικά και μόνο τον «ηγούμενο» και όχι τον «πνευματικό πατέρα», ενώ στο υπό εξέταση επίσημο κείμενο ο όρος «ηγούμενος» δεν ταιριάζει στα πλαίσια, κάτι το οποίο σημαίνει ότι ο συντάκτης του ως άνω άρθρου πλανάται ο ίδιος και πλανά τους υπόλοιπους.

μπορούμε να παραθέσουμε παραδείγματα χρήσεως αυτής της λέξεως ως συνώνυμο του όρου «πατριάρχης»¹²⁷.

Κανένα περιορισμό στην πραγματικότητα δεν επιβάλλουν τα κείμενα του 1686 στον Πατριάρχη Μόσχας να χειροτονεί τον Μητροπολίτη Κιέβου όπως και καμία άδεια δεν χορηγούν ώστε να βλέπει ο Κιέβου τον Μόσχας «ως απλό πνευματικό πατέρα»¹²⁸. Ο Κιέβου πλήρως και απολύτως υπάγεται υπό την κανονική εξουσία του Πατριάρχη Μόσχας. Ούτε ισχυρίζονται αυτά τα κείμενα ότι ο Κιέβου δήθεν κρατάει τη θέση «εξάρχου του Κωνσταντινουπόλεως» στη Μικρά Ρωσία. Η έκφραση «ἐξάρχος» ως προς τον Κιέβου απαντά σε δύο επουσιώδη κείμενα του Ιουνίου 1696, δηλαδή τα πατριαρχικά Γράμματα προς τον κλήρο και τους πιστούς της Μητροπόλεως Κιέβου, καθώς και προς τους ίδιους και τον Χατμάνο¹²⁹. Αποδέκτες αυτών των Γραμμάτων ορίζονται να έχουν υπακοή στον Μητροπολίτη Γεδεών, ο οποίος αποκαλείται «μητροπολίτης Κυόβου...καὶ ἐξάρχος πάσης Ρωσίας». Η έκφραση «ἐξάρχος πάσης Ρωσίας» επιδέχεται διπλής ερμηνείας, είτε ως αξιώσεις του Κωνσταντινουπόλεως εφ'όλης της Ρωσίας, το οποίο θα ήρχετο σε αντίθεση με τις αποφάσεις της Μείζονος Συνόδου Κωνσταντινουπόλεως 1593 και παρεβίαζε σειρά ολόκληρη των ιερών κανόνων, είτε ως συνώνυμο επανυπαγωγής του Κιέβου υπό την αρχή του Πατριάρχη πάσης

¹²⁷ ἐνχείρισε τῷ ἀγίῳ ἀποστόλῳ καὶ εὐαγγελιστῇ Μάρκῳ, ὑφ' οὗ ἡ ταύτης προεστὼς εἰς τάξιν καὶ τιμὴν ἀνήχθη πατριάρχου (Γράμμα του Πατριάρχη Αντιοχείας Πέτρου προς τον Αρχιεπίσκοπο Ακυληίας, PG. 120. Col. 757); Ὁ δέ γε μετ' αὐτὸν Βασίλειος βασιλεύσας, ὅτε τῆς ἐκκλησίας προεστὼς πατριάρχης τὸν Νικόλαον προσκαλοῦνται (Βίος του Αγίου Ευαρέστου: Vorst Ch., van de. La Vie de S. Evariste, higoumene a Constantinople // Analecta Bollandiana. Bruxelles; Paris, 1923. T. 41. P. 288–325); κλπ.

¹²⁸ Δεν είναι περιττόν να επισημανθεί εδώ ότι δεν είναι και τόσο απλός αυτός ο όρος *γέρων*. Στη σημερινή εκκλησιαστική χρήση δηλώνει κυρίως «γέροντα», με την έννοια ενός εμπείρου μοναχού και πνευματικού. Αλλά π.χ. κατά τον 18 αιώνα, αυτός ο τίτλος απονέμετο στους κουρφαίους μητροπολίτες του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, που είχαν δικαίωμα συμμετοχής στις πατριαρχικές εκλογές. Και σήμερα στην Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως αυτός ο τίτλος έχει αξία της ιεραρχικής πρεσβείας στα δίπτυχα.

¹²⁹ Archiv Yugo-Zapadnoj Rossii... Part. 1. Vol. V. P. 126–186 (№XXXIII–XXXIV).

Ρωσίας, κατ'αναλογία προς εκείνο, όπως την προγενέστερη εποχή ο ίδιος Μητροπολίτης θα εδύνατο να αποκαλείται «ἑξαρχος τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως». Προφανώς, ὅτι ἡ αποδεκτὴ ἐρμηνεία εἶναι ἡ δεύτερη: ὁ Μητροπολίτης Κιέβου ἀναγνωρίζεται ὡς ἑξαρχος [πατριάρχου] πάσης Ρωσίας.

Ὁ μόνος ὅρος προς ἀνταπόδοση, ὁ ὁποῖος προβάλλεται ἀπὸ τὰ κείμενα 1686, περὶ τοῦ ὁποῖου καὶ μαρτυροῦν αὐτὰ τὰ ἴδια¹³⁰, εἶναι ἡ «ἐν πρώτοις» παράκληση μνημονεύσεως τοῦ Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὶς ἱερὲς ἀκολουθίες, πρὸ τοῦ Μόσχας δηλαδή. Ἀπὸ νομιμικῆς ἀπόψεως ἡ ὡς ἄνω παράκληση δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ μιὰ ἀπλὴ ευχή. Οὐδεμία κύρωση γιὰ τὴν ἀθέτηση αὐτῆς προβλέπεται ἀπὸ τὰ ἐγγράφα 1686, καὶ τὸ πλέον σημαντικὸ, καμία δέσμευση δὲν ἔλαβαν ἐπάνω τους οὔτε ὁ Πατριάρχης Μόσχας, ἀλλὰ οὔτε καὶ ὁ Μητροπολίτης Κιέβου γιὰ νὰ σεβασθοῦν αὐτὴ τὴν παράκληση. Δὲν ἐπιτρέπεται ἀπὸ τὴν παράκληση αὐτὴ νὰ συμπεράνει κανεὶς ὅτι ἡ Μητρόπολις Κιέβου ἐξακολουθοῦσε δὴθεν νὰ τελεῖ ὑπὸ κανονικὴ ἐξάρτηση τῆς Κωνσταντινουπόλεως: ὁ λόγος σὲ αὐτὴ τὴν παράκληση γίνεται ἀποκλειστικὰ γιὰ τὸν μητροπολίτη, ἡ αἰτιολόγησις τῆς παρακλήσεως (ἡ ὁποία παρατίθεται ἄμεσα) οὔτε ὑπαινιγμὸς κάνει γιὰ τὴν συνέχιση τῆς δικαιοδοσίας Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τοῦ Κιέβου¹³¹, οὔτε μνημόνευση τοῦ Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς λοιποὺς Ἐπισκόπους (χωρὶς νὰ ἀναφέρουμε τοὺς ἱερεῖς) τῆς Μητροπόλεως προβλέπεται.

¹³⁰ ἡ Μητρόπολις αὕτη Κιόβου ἔστω ὑποκειμένη ὑπὸ τὸν Ἀγιώτατον Πατριαρχικὸν τῆς Μοσχοβίας θρόνον, καὶ οἱ ἐν αὐτῇ ἀρχιερατεύοντες, ὅ τε ἤδη καὶ οἱ μετὰ τοῦτον, γινώσκωσι γέροντα καὶ προεστῶτα αὐτὸν τὸν κατὰ καιροὺς Πατριάρχην Μοσχοβίας ὡς ὑπ' αὐτοῦ χειροτονοῦμενοι, **ἐνὸς μόνου φυλαττομένου...** (ἐκ τοῦ Γράμματος τοῦ Πατριάρχου Διονυσίου πρὸς τοὺς βασιλεῖς).

¹³¹ Ὁ Πατριάρχης Διονύσιος στὸ Γράμμα τοῦ πρὸς τοὺς βασιλεῖς αἰτιολογεῖ τὴν παράκλησίν του σχετικὰ με τὴ μνημόνευση τοῦ Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τὸν Κιέβου ὅχι με τὴν συνέχιση τῆς ἐξαρτήσεως τοῦ Κιέβου ἀπὸ αὐτόν, ἀλλὰ με τὸ ὅτι *ἐξ αὐτοῦ* (τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, δηλαδή, σ.μ.) *πάντα τὰ ἀγαθὰ εἰς τὰ τῆς οἰκουμένης πέρατα διαδιδόμενα*. Τοῦτο πρέπει πιθανόν νὰ ἐρμηνευθεῖ ὡς ἐκκλησιὰ πρὸς τὴν ἐνότητα τῆς ἀνὰ τὴν Οἰκουμένη Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, διότι κάθε ἄλλη ἐρμηνεία θὰ ἐμοιαζαν πολὺ με παπικὸ δόγμα.

Έν τούτοις, κατά αρκούντως παράδοξο τρόπο, αυτή η παράκληση πληρώθηκε αυτόματα. Το γεγονός είναι ότι ακόμη επί του Νίκωνα, από σεβασμό προς τους Πατριάρχες Ανατολής η μνημόνευση αυτών συμπεριλήφθηκε στις τυποποιημένες εκδόσεις των Ρωσικών λειτουργικών βιβλίων. Ειδικότερα δε στη Μοσχοβίτικη έκδοση του Ιερατικού 1655, εκτός του Μόσχας, πρωτοεμφανίζεται η μνημόνευση και των τεσσάρων Πατριαρχών της Ανατολής και μάλιστα ονομαστική¹³². Με τη σειρά του στο Αρχιερατικό του 1677 και στις επανεκδόσεις του οι Πατριάρχες της Ανατολής μνημονεύονται κατά την αναφορά. Ακόμη στην τάξη της αρχιερατικής θείας λειτουργίας εμφανίζεται η μνημόνευση των Πατριαρχών της Ανατολής κατά την Μεγάλη Είσοδο και η λεγόμενη φήμη, δηλαδή σειρά εκφωνήσεων προ ψαλμωδίας του Τρισαγίου. Όλα αυτά ήρθαν να συμπληρώσουν τη μνημόνευση των Πατριαρχών κατά την Προσκομιδή, η οποία όπως και πρότερον ετελείτο κατά το Ιερατικό. Προς αντιπαραβολή, από το παλαιό Αρχιερατικό της Μητροπόλεως Κιέβου¹³³ η φήμη έλειπε καθόλου, όπως έλειπε και η μνημόνευση των Πατριαρχών στη μεγάλη είσοδο. Υπήρχε μόνο η μνημόνευση «οικουμενικών πατριαρχών» (χωρίς αναφορά ονομάτων) κατά την Προσκομιδή και η αναφορά στον Οικουμενικό Πατριάρχη ως μέρος της εκφωνήσεως στην ευχή

¹³² Στη Μοσχοβίτικη έκδοση του Ιερατικού του 1667 προστέθηκαν ακόμη και η ονομαστική αναφορά όλων των Πατριαρχών κατά τον ευχαριστιακό κανόνα, η οποία προφέρεται από το διάκονο ως μορφή διπτύχων (να τονισθεί ότι δεν πρόκειται για το «αρχιερατικό», αλλά για το τυποποιημένο κείμενο της θείας λειτουργίας, το οποίο χρησιμοποιείται σε όλους του ναούς της Ρωσικής Εκκλησίας), κάτι το οποίο ανατυπώνεται και στις εκδόσεις 1668 και 1670. Μόνο στην έκδοση 1676 απλουστεύθηκε αυτή η αναφορά από το διάκονο κατά την ιερατική τάξη της λειτουργίας, ενώ σε ανεπτυγμένη μορφή αποφασίσθηκε να μείνει ως χαρακτηριστικό αποκλειστικά της αρχιερατικής ιεράς ακολουθίας. Στη Συνοδική περίοδο εξαλείφθηκε και από' κεί. Έν τούτοις, η μνημόνευση των Πατριαρχών της Ανατολής σώθηκε, και επιπλέον, σώζεται μέχρι σήμερα (!) στο Ρωσικό Ιερατικό, αλλά υπό μια γενικευμένη μορφή: όταν ήλθε η επίγνωση ότι ο απλός κλήρος δεν ήταν σε θέση να παρακολουθεί τις συχνές αλλαγές Πατριαρχών (μεταξύ άλλων και εξαιτίας της αυθαιρεσίας των Οθωμανικών αρχών), η ονομαστική αναφορά αντικαταστήθηκε με μια γενική.

¹³³ Σώζεται στα χειρόγραφα του Κρατικού Ιστορικού Μουσείου (ГИМ) Syn. 310, αρχ. XVI αι.; BAN. Novg 918, XVI αι.

της αναφοράς. Ως συνέπεια, στην αρχιερατική και ακόμη την ιερατική τάξη της θείας λειτουργίας μετά την επανένωση της Μητροπόλεως Κιέβου με το Πατριαρχείο Μόσχας, έχουν αυξηθεί σημαντικά οι μνημονεύσεις των Πατριαρχών της Ανατολής, σε αντιπαράβολή με την προγενέστερη περίοδο. Κατ'αυτόν τον τρόπο, η επιθυμία του Κωνσταντινουπόλεως Διονυσίου Δ' να τονισθεί η ενότητα της Εκκλησίας «ἕως τῶν περάτων τῆς οἰκουμένης», όπως έγραφε χαρακτηριστικά, εκπληρώθηκε πλήρως με το ίδιο το γεγονός της μεταβάσεως στις μοσχοβίτικες εκδόσεις των λειτουργικών βιβλίων¹³⁴.

Επιτέλους, είναι άκρως σημαντικό να υπογραμμισθεί ότι ούτε στο τέλος του 17 αιώνα, αλλά ούτε και στο 18 και 19 αιώνα ουδείς αμφισβητούσε το γεγονός της τελικής και ανεπιστρεπτής επανενώσεως της Μητροπόλεως Κιέβου με την Εκκλησία πάσης Ρωσίας¹³⁵. Ακόμη ο Ιεροσολύμων Δοσίθεος, ο οποίος προ εκδόσεως των εγγράφων Μαΐου-Ιουνίου 1686 ασκούσε κριτική κατά της ιδέας μιάς τέτοιας επανενώσεως, μετά την υιοθέτηση της αποφάσεως από την Κωνσταντινούπολη ούτε παραμικρή αφορμή έδωκε πλέον να αμφισβητηθεί η πλήρης κανονικότητα της υπαγωγής της Μητροπόλεως Κιέβου υπό τον Μόσχα. Αντιθέτως, σε σειρά Γραμμάτων καλούσε τη Μόσχα να ασκήσει την εκκλησιαστική και κανονική της εξουσία, προκειμένου να εξαλείψει στοιχεία της Ρωμαιοκαθολικής επιρροής στη θεολογία και το τελετουργικό τυπικό της Μικράς

¹³⁴ Επίσης δύναται να υποδειχθεί και ένα ιδιαίτερο προνόμιο του Μητροπολίτη Κιέβου, σύμφωνα με τη σημερινή πρακτική: φήμη, δηλαδή σειρά εκφωνήσεων προ της ψαλμωδίας του Τρισαγίου, στην «πατριαρχική» εκδοχή με αναφορά των ονομάτων και τίτλων Προκαθημένων όλων των κατά τόπους Εκκλησιών κατά σειρά Διπτύχων.

¹³⁵ Η πρώτη τέτοια δήλωση έγινε μόλις το 20 αιώνα από τον Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριο Ζερβουδάκη, ο οποίος στον από 13^{ης} Νοεμβρίου 1924 Τόμο αυτοκεφαλίας της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Πολωνίας (δηλαδή ομάδας επαρχιών της πρώην Ρωσικής Εκκλησίας) ανακοίνωσε επιδεικτικά, ότι η υπαγωγή της Μητροπόλεως Κιέβου στον Μόσχα «οὐδαμῶς συνετελέσθη συμφώνως ταῖς νενομισμέναις κανονικαῖς διατάξεσι», διότι δεν σεβάσθηκε η «πλήρης ἐκκλησιαστική αὐτονομία τοῦ μητροπολίτου Κιέβου» (η οποία ουδαμῶς προκύπτει από τα αυθεντικά έγγραφα του 1686!).

Ρωσίας (δηλαδή, στην ουσία τάχθηκε υπέρ καταργήσεως εκείνων των «δικαιωμάτων και ελευθεριών», το ενδεχόμενο της διαφυλάξεως των οποίων ο Κιεβινός κλήρος έθετε ως προϋπόθεση το 1685!)¹³⁶.

Αξιοσημείωτη απόδειξη της άνευ όρων αποδοχής των τετελεσμένων από τα ανώτατα στελέχη του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως αποτελεί το αίτημα του πρώην Κωνσταντινουπόλεως Σεραφείμ Β΄, ο οποίος αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την Οθωμανική Αυτοκρατορία εξαιτίας της αντιτουρκικής θέσεως, την οποία πήρε κατά τον Ρωσο-τουρκικό πόλεμο 1768–1774, με το οποίο ζητούσε να του δοθεί άδεια ιεροπραξιών σε ναούς της επαρχίας Κιέβου! Τον Ιούνιο 1776 ο Πατριάρχης υπέβαλε στην Αγιωτάτη Διοικούσα Σύνοδο το ακόλουθο αίτημα¹³⁷:

Δυνάμει τῆς Υπάτης καὶ τῆς Αγιωτάτης Διοικούσης Συνόδου ἐντολῆς, εἰς τὴν τοῦ Σωτήρος Ἱερὰν Μονὴν Μαξάκοφ τῆς ἐπαρχίας Κιέβου ἦλθον κατὰ τὸν παριππεύσαντα Φεβρουάριον μῆνα, μὴ ἔχοντος ὅμως τὴν γραπτὴν ὑπὸ τῆς Αγιωτάτης Συνόδου ἄδειαν τελέσεως ἱεροπραξιῶν, τὸ ἱεουργεῖν οὐ τολμῶ. Προκειμένου ἵνα κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν τάξιν ἐπιτραπῇ μοι ἱεουργεῖν καὶ πρὸς γνῶσιν τοῦ μητροπολίτου Κιέβου ταπεινῶς παρακαλῶ ὅπως ἀποσταλῇ τὸ οὐκάκιον τῆς Αγιωτάτης Διοικούσης Συνόδου. Υπέγραψα τὸ παρὸν αἶτημα † Πατριάρχης πρώην Κωνσταντινουπόλεως Σεραφίμ.

Ὅπως καθίσταται σαφές ἀπὸ το ἐν λόγῳ αἶτημα, το οποίο εξετάσθηκε καὶ ἐγίνε ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὴ Σύνοδο¹³⁸, ο πρώην Κωνσταντινουπόλεως ζητά άδεια ἱεουργίας ὀχι κάπου αλλού, ἀλλά στην οικεία επαρχία του Μητροπολίτη Κιέβου! καὶ μάλιστα ἀπὸ τις ανώτατες ἐκκλησιαστικές αρχές της Ρωσικής Εκκλησίας καὶ ὀχι

¹³⁶ Βλ.: Kaptelev N. Snoshenija Ierusalimskogo patriarcha Dosifeja s Russkim pravitelstvom (1669–1707 γ.). Moskva, 1891.

¹³⁷ Ρωσικό Κρατικό Ιστορικό Αρχείο, τομέας 796. Περ. 56, φακ. 575. φ. 18.

¹³⁸ Βλ.: Polnoje sobranije postanovlenij i rasporjazenij po vedomstvu pravoslavnogo ispovedanija Rossijskoj imperii. Tsarstvovanije Gosudaryni imperatritsi Ekateriny Vtoroj. Petrograd, 1915. T. II: 1773–1784. P. 159–160 (№835).

από την Κωνσταντινούπολη, ουδέ γνωρίζει για κάποιες δήθεν υφιστάμενες δεσμεύσεις των Μητροπολιτών Κιέβου έναντι των Προκαθημένων Κωνσταντινουπόλεως.

Συμπεράσματα σχετικά με τα κανονικά ερείσματα ενότητας της Ρωσικής Εκκλησίας. Το ίδιο το γεγονός της ιστορικής ενότητας της Ρωσικής Εκκλησίας έχει αρκετά μεγάλη κανονική ισχύ (Συνοδική Πράξη και το αυτοκρατορικό χρυσόβουλο 1347, το Πατριαρχικό Γράμμα 1467). Η έδρα της μίας Ρωσικής Εκκλησίας κανονικότατα μετατίθεται στη γη Βλαδημήρου και Σουζδαλίου, δηλαδή στη Μόσχα, φυλαττομένου του Κιέβου ως οικείου αυτού παλαιού θρόνου από τον Μόσχα (Συνοδική Πράξις 1354. Πρβλ. το Πατριαρχικό Γράμμα 1516).

Η Μείζον Σύνοδος Κωνσταντινουπόλεως 1593 επιβεβαίωσε τα δικαιώματα του Μόσχας εφ'όλων των ιστορικών Ρωσικών επαρχιών, χωρίς να περιορίζει αυτά σε εδάφη υπό τον τρέχοντα πολιτικό έλεγχο της Μόσχας. Το 1686 εκείνο που έμεινε να κάνει το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως ήταν με αξιοπρέπεια να αρνηθεί κάθε αμφισβήτηση των δικαιωμάτων του Μόσχας επί θρόνου του Κιέβου. Ως μοναδικός όρος που τέθηκε το 1686 η μνημόνευση δηλαδή του Κωνσταντινουπόλεως, πρώτον, δεν ήταν δεσμευτικός για την Εκκλησία της Ρωσίας, εφόσον δεν υπάρχουν ούτε υπήρχαν οποιαδήποτε κείμενα, τα οποία να επιβεβαιώνουν την αποδοχή αυτού του όρου από το Πατριαρχείο Μόσχας ή την ίδια Μητρόπολη του Κιέβου· δεύτερον, αυτός ο όρος θα edύνατο να ερμηνευθεί είτε ως αξίωση της Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως επί της οικουμενικής αρχής (το οποίο θα έμοιαζε πολύ με το παπικό δόγμα και επομένως δεν ήταν αποδεκτό από θεολογικής απόψεως), είτε ως ευχή να τονισθεί ενότητα της Οικουμενικής Εκκλησίας με λειτουργική μνημόνευση (κάτι το οποίο η Ρωσική Εκκλησία ακολουθούσε και πολύ πριν από το 1686, επί Πατριαρχίας του Νίκωνα).

III. Γενικά συμπεράσματα

Η υπερχίλιετή ενότητα της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Ρωσίας, δεχόταν κατ'επανάληψιν ποικίλα χτυπήματα από διαφορετικές πλευρές, και όμως παρά ταύτα διαρκούσε πολύ περισσότερα από τις περιόδους της διαταραχής της.

Την βυζαντινή εποχή η Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως ήταν εκείνη, η οποία υπερασπιζόταν αυτή την ενότητα, παρά τις κατά καιρούς αναφυόμενες πολιτικές συγκρούσεις μεταξύ των Ρωσικών Ηγεμονιών. Από την πλευρά τους, ο ιερός κλήρος και το ποίμνιο της Μητροπόλεως πάσης Ρωσσίας ανταπέδιδαν στην Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως με αγάπη, σεβασμό, αναγνώριση και ουσιαστική οικονομική υποστήριξη.

Την απόσχιση της Ιεράς Μητροπόλεως πάσης Ρωσσίας από την Κωνσταντινούπολη την πέτυχε η ίδια η βυζαντινή ελίτ, όταν, κατ'αρχάς επιχείρησε να εκμεταλλευθεί τη Ρωσική Ορθοδοξία ως αντάλλαγμα σε απεγνωσμένη απόπειρα να πείσει τη Δύση να τρέξει και να βοηθήσει την υπό άλωση Κωνσταντινούπολη, και στη συνέχεια άφησε τον ενωτικό Μητροπολίτη να σφετερισθεί τον τίτλο Πρωθιεράρχη «πάσης Ρωσσίας».

Η αποκατάσταση της πλήρους εκκλησιαστικής κοινωνίας μεταξύ Μόσχας και Κωνσταντινουπόλεως ήταν αδύνατο παρά να θέσει το ερώτημα για το ποιός πράγματι δικαιούται τον τίτλο του Πρωθιεράρχη «πάσης Ρωσσίας», ενώ η αντικειμενική πορεία της ιστορίας έδωσε εξαντλητική απάντηση στο ερώτημα αυτό, η οποία κατοχυρώθηκε σε σειρά εγγράφων εκκλησιαστικού και κανονικού περιεχομένου, για την ανθεώρηση των οποίων δεν συντρέχουν λόγοι.